

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА
Факультет філософії та суспільствознавства**

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

**Випуск 33
(том 3)**

**Збірник наукових статей з актуальних проблем
філософії, культурології, історії, психології та педагогіки**

Вінниця
ТОВ «ТВОРИ»
2020

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету філософії та суспільствознавства Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 8 від 14 травня 2020 р.)

Редакційна колегія:

Бондар В.І. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, факультет педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова, заслужений працівник освіти України.

Дробот І.І. – доктор історичних наук, професор, декан факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заслужений діяч науки і техніки України.

Долинська Л.В. – кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заслужений працівник освіти України.

Глушко Т.П. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків

Крагель К.О. – голова Студентського наукового товариства факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова

Матвісіно О.В. – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та методики початкового навчання, заступник декана факультету педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова з наукової роботи.

Морозов І.В. – доктор культурології, професор кафедри менеджмента соціокультурної діяльності Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Мєднікова Г.С. – доктор філософських наук, професор кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова.

Митник О.Я. – доктор педагогічних наук, завідувач кафедри практичної психології НПУ імені М.П. Драгоманова.

Можийко М.О. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та методології гуманітарних наук Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Політевич О.Е. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інформаційних ресурсів і комунікацій Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Приходько Ю.О. – доктор психологічних наук, професор кафедри психології і педагогіки факультету педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова.

Синьов В.М. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, почесний декан факультету спеціальної та інклюзивної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова, президент Асоціації корекційних педагогів України.

Stępaniuk Joanna – Doktor nauk społecznych, Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach, Uniwersytet Warszawski.

Рецензенти:

Липченко І.О. – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології і педагогіки факультету педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Майданюк І.З. – доктор філософських наук, завідувач кафедри культурології гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування.

Упорядники:

Можийко Віктор, міжфакультетські кандидатські культурологічні студії, Факультет міжнародних і політичних досліджень, Ягеллонський університет в Кракові

Русяков С.С. – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова.

За точність викладених фактів та коректність цитування відповідальність несе автор

Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 33 (том 3). Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 170 с.

ISBN 978-966-949-448-1

У збірнику подано наукові статті за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія та практика» (30 квітня 2020 р.), яка відбулась з використанням сервіса відеоконференцій ZOOM.

У працях аспірантів, студентів та молодих вчених з України, Польщі та Білорусі висвітлено актуальні теоретичні та прикладні проблеми психології, філософії, культурології, історії, педагогіки, а також представлено міждисциплінарні пошуки та здобутки.

ISBN 978-966-949-448-1

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431

© Автори статей, 2020
© Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2020
© ТОВ «ТВОРИ», 2020

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
M.P. DRAHOMANOV NATIONAL UNIVERSITY OF PEDAGOGY
Faculty of Philosophy and Social Science

HUMANITARIAN CORPUS

Issue 33
(volume 3)

**Collection of scientific articles on contemporary problems of
philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history**

Vinnytsia
LLC «TVORY»
2020

Members of Scientific Board:

V.I. Bondar, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Education of Ukraine

I.I. Drobot, Doctor of Sciences in History, Professor, Dean of the Faculty of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Science and Engineering of Ukraine

L.V. Dolynska, PhD in Psychology, Professor, Chair of the Psychology Department of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Education of Ukraine

T.P. Hlushko, Doctor of Sciences in Philosophy, Assistant Dean of the Faculty of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy for Academic Matters and International Relations

K.V. Krahel, Chairman of the Student scientific society, Faculty of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

O.V. Matviyenko, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor at the Department of Pedagogy and Methodology of Primary Education, Assistant Dean of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy for Academic Matters

I.V. Morozov, Doctor of Cultural Studies, Professor at the Department of Management of Sociocultural Activities of Belarusian State University of Culture and Arts

H.S. Mednikova, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor at the Department of Cultural Studies of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

O.Y. Mytnyk, Doctor of Sciences in Pedagogy, Chair of the Department of Practical Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy
M.O. Mozheiko, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Department of Methodology of Humanities of Belarusian State University of Culture and Arts

M.A. Mozheiko, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Department of Philosophy and Methodology of Humanities of the Belarusian State University of Culture and Arts

A.E. Palitsevich, PhD in Pedagogy, senior lecturer of the Department of the theory and history of information-document communication of Belarusian State University of Culture and Arts

Y.O. Prykhodko, Doctor of Sciences in Psychology, Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine

V.M. Syniov, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, honorary Dean of the Faculty of special and inclusive education of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, President of the Association of Correctional Pedagogues of Ukraine

Stepaniuk Joanna – Doktor nauk społecznych, Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach, Uniwersytet Warszawski.

Reviewers:

Maydanyuk I.S., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Cultural Studies Department, Faculty of Humanities and Pedagogy of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Lapchenko I.O., PhD in Psychology, Associate Professor, Chair of the Department of Psychology and Pedagogy of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

Compiled by:

mgr Wiktor Możgin, Wydziałowe Kulturoznawcze Studia Doktoranckie, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

S.S. Rusakov, PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Cultural Studies of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

The author is responsible for the accuracy of the facts and correctness of citation.

Humanistic Corpus: [collection of scientific articles on contemporary problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history] – Issue 33 (volume 3). Vinnytsia: LLC «TVORY», 2020. 170 p.

ISBN 978-966-949-448-1

This collection features scientific articles based on materials of the II International scientific conference “Scientific research: current research, theory and practice” (April 30, 2020), on the basis of the ZOOM video conferencing service.

Works by undergraduate and postgraduate students and young scientists from Ukraine, Poland and Belarus address contemporary theoretical and applied problems of psychology, philosophy, cultural studies, history and pedagogy, and present interdisciplinary research and findings.

ISBN 978-966-949-448-1

© Article authors, 2020

© M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, 2020

© LLC «TVORY», 2020

OPOWIEDZ MI HISTORIĘ TEGO MIEJSCA A POWIEM CI GDZIE JESTEM - PAMIĘĆ HISTORYCZNA MIEJSCA A TOŻSAMOŚĆ MIASTA

mgr Bień Agnieszka

Uniwersytet Marii Curie- Skłodowskiej w Lublinie
akazmierczak128@gmail.com

*Bohaterowie z przeszłości istnieją jedynie wówczas,
gdy są obecni w pamięci zbiorowej, w tradycji,
w świadomości historycznej bądź w histografii.*
Jerzy Topolski

Problematyka relacji pomiędzy tożsamością miasta a jego historią w obszarze nauk społecznych przeżywa obecnie renesans. Badacze z obszaru socjologii, pedagogiki, geografii humanistycznej czy urbanistyki analizują relację pomiędzy wydarzeniami mającymi miejsce na danym obszarze zurbanizowanym a postrzeganiem całego miasta. Aby zagłębić się w poruszaną problematykę konieczne jest zdefiniowanie pojęć pamięci historycznej związanej z przestrzenią miejską oraz tożsamości miasta. Termin „pamięć historyczna to forma pamięci odnoszącej się do przeszłości jakiejś grupy społecznej – społeczeństwa, narodu, klasy czy rasy. Składają się na nią ponadindywidualne i wewnętrznie zróżnicowane zespoły wyobrażeń o przeszłości obowiązując w określonym miejscu i czasie oraz różnorodne formy upamiętnienia przeszłości (np. pomniki, muzea, nazwy ulic). Owe wyobrażenia mogą mieć różny status ontologiczny. Obejmują one bowiem zarówno interpretacje przeszłości ujawniane w wypowiedziach publicznych, tekstach kultury, jak i wspomnienia oraz wyobrażenia obecne w świadomości potocznej”¹. Pamięć historyczna jest jednym z elementów konstytuujących tożsamość miasta obok ducha miejsca, przestrzeni architektonicznej oraz polityki tożsamościowej, której celem jest stworzenie marki danego obszaru.

O ile określenie definicji pamięci historycznej jest procesem stosunkowo łatwym o tyle dookreślenie terminu tożsamości miasta jest utrudniony. Wynika to z wielu czynników, m.in. ze specyfiki analizowanego obszaru miejskiego, położenia geograficznego, struktury społecznej jego mieszkańców oraz polityki tożsamościowej kraju. Aleksander Wallis wyróżnia cztery rodzaje tożsamości miejskiej:

1. „Poczucie tożsamości jednostki i grupy ze społeczeństwem miasta
2. Poczucie tożsamości z miastem – jego murami, krajobrazem, przestrzenią
3. Poczucie tożsamości przeszłością miasta- murów i miasta – społeczności

1 R. Stobiecki, *Pamięć historyczna*, [w:] *Historia w przestrzeni publicznej*, pod red. J. Wojdon, Warszawa 2018, s. 29.

4. Poczucie tożsamości z celami i przyszłością miasta².

Wszystkie te rodzaje dookreślenia przestrzeni zurbanizowanej są połączone z historią – to ona kształtuje rolę jednostki w grupie społecznej, określa zadania i funkcje miasta, jego status w strukturze urbanistycznej kraju oraz dookreśla jego cel rozwoju.

Jak zauważyć można w świetle przytoczonych definicji relacje pomiędzy tożsamością miasta a jego historią jest oczywisty. Zazębiają się one i uzupełniają wzajemnie. Zastanówmy się jednak nad elementami konstytuującymi relację pomiędzy tymi dwoma obszarami.

Przestrzeń historyczna miasta a pamięć

Analizując historię rozwoju poszczególnych miast w aspekcie budowania ich tożsamości istotne jest wprowadzenie rozróżnienia pomiędzy historią miasta a społeczną pamięcią o nim. W literaturze odnaleźć możemy trzy stanowiska oceny i opisu tych relacji. Pierwsze zakłada, że pamięć i historia są przeciwieństwami. Nie należy stawiać znaku równości pomiędzy nimi³. Drugie stanowisko zakłada, że historia pozostaje w nielicznych, ale związkach przyczynowo- skutkowych. Zwolennikami takiego założenia są m.in. Jacques Le Goff, Paul Ricoeur oraz Krzysztof Pomian. Wszyscy Ci badacze podnoszą, że pamięć może stać się obszarem zainteresowań historii/ histografii. Krzysztof Pomian pisze, że „różnice pomiędzy historią a pamięcią są [...] maksymalnie tam, gdzie chodzi o przeszłość bardzo odległą, przeszłość przyrody i ulegają sprowadzeniu do minimum tam, gdzie przeszłość jest pod każdym względem bliska historyka. Są też maksymalnie tam gdzie bada się trajektorie i osobliwości, maleją zaś przy badaniu form przestrzennych i relacji, zwłaszcza gdy uwzględnia się ich wymiar przeżyciowy, by osiągnąć minimum, gdy ma się do czynienia z jednostkami [...]. Chociaż historia w niektórych w niektórych ze swoich najnowszych przejawów rozmyślnie oddala się od pamięci zbiorowej, a niekiedy otwarcie się jej przeciwstawia, to rozpatrywanie jako całość nawet nie próbuje się od niej oddzielić. Pamięć zbiorowa zaś wystawiona jest na wpływ historii uczonej, opierającej się na badaniach, zwłaszcza tam, gdzie przekazywanie jej bierze na siebie państwo. Znaczy to, że między historią a pamięcią nie ma nieprzenikalnej przegrody⁴”.

Trzecie stanowisko dotyczące określenia relacji pomiędzy pamięcią a historią zakłada, że pamięć wymaga uwolnienia się od opresyjnych „kajdan” historii. Głównym przedstawicielem tego założenia jest Michel Foucault. Podnosi on, że „w przeciw-historii całkowitej zmianie ulegnie funkcja pamięci. W historii typu rzymskiego rolę pamięci było przede wszystkim zapobieganie zapomnieniu - to znaczy utrzymywanie prawa i wiecznego blasku władzy, dopóki ona trwa” Natomiast zadaniem nowej historii będzie wydobywanie czegoś, co zostało ukryte i co zostało ukryte nie dlatego, że po prostu o tym zapomniano,

2 A. Wallis, *Socjologia przestrzeni*, Warszawa 1990, s. 173.

3 Por. R. Kosselck, *O rozpadzie toposu. „Historia magistra vitae” w polu horyzontu historycznego zdominowanej nowożytności* [w:] *Semiotyka historyczna*, pod red. H. Orłowski, Poznań 2001, s. 75-106.

4 K. Pomian, *Historia. Nauka wobec pamięci*, Lublin 2006, s. 185-186.

ale dlatego, że zostało starannie, z to zmysłem, złośliwie przeinaczone i zamaskowanej”⁵. Sam dyskurs dotyczący wyższości pamięci nad historiografią ma podłoże marksistowskie. Historia może stać się narzędziem ideologicznym – tworzyć „oficjalną narrację” polityczną. Warto zadać sobie pytanie w jaki sposób należy definiować pojęcie pamięci społecznej?

Marian Gałka pisze, że „pamięć społeczna polega na tym, że pokolenia dzieci, wnuków, prawnuków i jeszcze dalszych społecznych spadkobierców mają poczucie jakiejś ciągłości z pokoleniami poprzedników – a tym samym poczucie kontynuacji losów, poczucie tożsamości oraz odpowiedzialności za przeszłość i przyszłość. Pamięć jest konsensem w czasie – konsensem, który trudno się tworzy, łatwo psuje, a jeszcze trudniej naprawia. Pamięć społeczna tworzy ład społeczny, ale też jej trwałość zależna jest od tego ładu. Zmienia się ład, zmienia się też pamięć”⁶. Według badacza pamięć społeczna pełni rolę grupotwórczą. Poprzez nosicieli przekazywana jest następnym pokoleniom tworząc tym samym poczucie wspólnotowości oraz wyjątkowości. Łączy doświadczenia pokoleń, a tym samym tworzy ciągłość emocji, uczuć i wartości⁷. Przerwanie ciągłości pamięci społecznej skutkować może przerwaniem ciągłości danej społeczności, a w ostateczności całkowitą jej dezintegrację.

Tożsamość miejska

Martin O’Brien, „we współczesnych społeczeństwach proces tożsamościowy przebiega w śliskiej, lepkiej i klejącej galarecie. [...] Jest nierównomiernym politycznie i społecznie uregulowanym procesem podtrzymywania dawnych nierówności i wytwarzania nowych”⁸. Tożsamość miejska natomiast powinna cechować się stabilnością, poczuciem bezpieczeństwa oraz powtarzalności. Wchodząc do konkretnej przestrzeni miejskiej jednostka powinna wiedzieć jak ją czytać oraz odczuwać bliskość *geniusloci*⁹ (ducha miejska). Zbigniew Kadłubek podkreśla, że *geniusloci* jest niezbędnym elementem tożsamości miejskiej i pozwala odnaleźć się jednostce w danej przestrzeni oraz „ulokować” samą siebie w niej (*per res et cum geniologi*), tak jak czas i pamięć (składają się one na holistyczny porządek związany z tożsamością, nadając jej ład i pozwalają na

5 M. Foucault „Wykład z28 stycznia 1976”, [w:] *Trzeba brabronić społeczeństwa. Wykłady z Colléged,e France*, 1976, tłum. M. Kowalska. Warszawa1998, s. 77. O koncepcji historii Foucault piszemy.in. Maria Solarska w: *Historia zrewoltowaną? Pisarstwo historyczne Michelę, Foucaultą jako diagnoza terażniejszości projekt przyszłości*, Poznań 2006.

6 M. Gałka, *Pamięć społeczna i jej implanty*, Warszawa 2009, s. 8.

7 Por. Tamże, s. 8-10. Marian wśród funkcji pamięci społecznej wymienia on przekazywanie takich elementów, jak: wiedza dotycząca przeszłości, kompetencja kulturowa, wzory zachowań ważne z punktu widzenia losów grupy, wartości uznawane przez grupę za ważne i tym samym godne utrwalenia oraz informacje i o prawdziwej bądź domniemanej genezie i strukturze grupy. Poza tym uznaje on, że pamięć społeczna jest czynnikiem współtworzącym tożsamość grupową, czynnikiem współokreślającym relacje pomiędzy grupami sąsiedzkimi i czynnikiem oddziaływania na przyszłość, który wyraża jakieś ideologie, bywa sposobem uprawnomożenia władzy⁴⁶. To, co M. Golka określił mianem pamięci społecznej, w kategoryzacji np. A. i J. Assmannów mogłoby zostać nazwane pamięcią kulturową.

8 M. O’Brien, *Esej o płynnej tożsamości, ?* [w:] *Wokół problemów tożsamości*, pod red. A. Jawłowskiej, Warszawa 2001, s. 35.

9 Nowa *Karta Ateńska* z 2003 roku nie daje gotowych rozwiązań architektonicznych, tak jak robiła to Pierwsza *Karta Ateńska* z 1931 roku (schemat nowego, modernistycznego miasta), tylko postuluje odniesienie się do *geniusloci* jako właściwego narzędzie oceny potrzeby zagospodarowania przestrzeni miejskiej oraz budowania społeczności lokalnych.

stworzenie przestrzeni kreowania wspólnoty)¹⁰. Dla Christian Norberg – Schulz *geniusloci* jest ważnym elementem tożsamości miejskiej. Według socjologa charakter miejsce czasami jest tak silny, że wpływa na samo postrzeganie go przez człowieka. Takie miasta jak Paryż, Praga czy Rzym, które wyróżnia ten szczególny duch, nadają pewny sposób „bycia w świecie” swoich mieszkańców. Dzieje się to, według Norberga- Schulza w szczególności poprzez architekturę zabudowy miejskiej oraz jej historię¹¹.

Wśród zwolenników teorii ducha opiekuńczego odnaleźć można także badaczy podających pod wątpliwość współczesną rolę *geniusloci* w tworzeniu tożsamości miasta. Ewa Rewers podkreśla, że zachowywanie i kultywowanie „dobrego strażnika” może wynikać z braku narracji lokalnych lub niezdolności do ich konstruowania. Podnosi, że „*geniusloci* wytworzony w ramach globalnych przepływów obrazów oderwanych od kontekstu i kreowanych przez kulturę popularną coraz słabiej wiąże się nie tylko z duchem przestrzeni, lecz także z określonym miejscem w przestrzeni miasta”¹². Małgorzata Dymnicka podkreśla natomiast, że „[...] duch miejsca to atrakcyjna metafora, za pomocą której można budować zręczne narracje konstruowane na ciągłości, tradycji, dziedzictwie. Pułapka tkwi w nadawaniu duchowi miejsca panoptycznego znaczenia. Doświadczenie miejsca i sposób ich opisu każą widzieć więcej niż współrzędne geograficzne, ujmując stosunek człowieka do miejsca w kategoriach relacji duchowej, wynikającej z subiektywności i bezpośredniości doświadczeń [...] Z ekonomicznego punktu widzenia *geniusloci* to po prostu marka danego miejsca, która łączy szczególne oczekiwania co do jego jakości, konsekwencji i niezawodności”¹³. Marka ta rodzi się na bazie własnych, subiektywnych doświadczeń jednostki, jej odczuć oraz historii miejsca. Można nawet wnioskować, że określenie ducha miejsca jest w pełni interpretatywne¹⁴.

Z pojęciem *geniusloci*, jak podkreśla Yi-Fu Tuana, łączy się rozumienie *topofili*. Termin ten obejmuje „afektywne więzi człowieka ze środowiskiem materialnym”¹⁵. Wiąż ta jest powiązaniem i związkiem człowieka z miejscem lub przedmiotem. Obejmuje ona relację człowieka z jego aksjologicznym otoczeniem¹⁶. Marika Priveli podkreśla natomiast, że „*topofilia* ukazuje stosunek osoby do miejsca lub przedmiotu oraz faktu historycznego i w ten sposób miejsce lub przedmiot bądź fakt historyczny nabiera wartości emocjonalnych. Bez *topofilii* fragmenty miasta o wytwornej architekturze i wyszukanej historii

10 Por. Z. Kadłubek, *Spotkania z tożsamością* [w:] *Mysleć Śląsk*, pod red. A. Kuncze, Z. Kadłubek, Katowice 2007.

11 Por. M. Dymnicka, *Tożsamość przestrzeni- reelekcje teoretyczne*, [w:] *Miasto Przestrzeń Tożsamość studium trzech miast Gdańsk Gliwice Wrocław*, pod red. K. Bierwiazzonek, M. Dymnicka, T. Nawrotek, Warszawa 2017, s. 38 [za:] Ch. Norberg-Schulz, *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, New York 1980; Ch. Norberg-Schulz, *Bycie, przestrzeń, tożsamość*, Warszawa 1971.

12 E. Rewers, *Miasto – twórczość. Wykłady krakowskie*, Kraków 2010, s. 101-102.

13 M. Dymnicka, *Tożsamość przestrzeni- ...* s. 38-39.

14 Por. I. Kabakov, *Projekt publiczny albo duch miejsca*, tłum. G. Dziamski [w:] *Miasto w sztuce – sztuka miasta*, pod red. E. Rewers, Kraków 2010, s. 348.

15 Yi-Fu Tuan, *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitud and Values*, Englewood Cliff 1974, s. 93.

16 Por. Tamże., s. 93 -95.

są pozbawione swego <duch> i stają się martwą naturą”¹⁷. Przestrzeń, która nie posiada *topofili* lub jeszcze nie jest jej nadana przez społeczność lokalną jest nie-miejcem, obszarem poza głównym <sercem> miasta¹⁸ oraz strefą wpływu władzy¹⁹. Marc Augé analizując pojęcie nie-miejsca pisze, że „jeśli jakieś miejsce da się określić jako tożsamościowe, znajome i historyczne, to przestrzeń, której nie da się określić ani jako tożsamościowej, ani znajomej, ani historycznej określi nie-miejsce”²⁰. Badacz podkreśla, że we współczesnym świecie zaczynają dominować nie-miejsca, ponieważ człowiek współczesny coraz częściej doświadcza w swoim życiu indywidualności, przychodności, prowizoryczności oraz efemeryczności wartości. Czytamy, że „ten świat stanowi dla antropologa i innych badaczy nowy przedmiot, którego nieokreślone wymiary należy zmierzyć, zanim postawi się pytanie, jaki sposób jego oglądu byłby w pełni uzasadniony. Dodajmy, że w oczywisty sposób jest on nie-miejscem, a nie miejscem: nigdy nie istnieje on w czystej postaci, miejsca ulegają tu dekompozycji, relacje rekonstruują się, <tysiącletnie postępy>, <wynalazki codzienności> i <sztuk tworzenia>,[...] mogą w nim utorować sobie drogę i rozwinąć swoje strategie. Miejsce i nie-miejsce są raczej ulotnymi biegunami: pierwszy z nich nigdy nie jest całkowicie zatarty, a drugi nigdy całkowicie się nie spełnia – palimpsesty w które bezustannie wpisuje się pogmatwana gra tożsamości i relacji”²¹.

Różnice w postrzeganiu i interpretacji *genius loci* oraz *topofili*, a co za tym idzie z różnego rozumienia tożsamości miejskiej, wynikać mogą między innymi z: palimpsestowość miejskiej przestrzeni, krajobrazu kulturowego miasta, „pamięci” jego mieszkańców oraz prowadzonej polityki historycznej władze miasta oraz kraju.

Pojęcie palimpsestyczność miasta narodziło się w wyniku zmiany postrzegania „mitu miasta”. Antoni Nowaczewski podkreśla, że dziewiętnastowieczne postrzeganie miasta (to naukowe, jak i potoczne) było statyczne i jednokierunkowe. Zmiana nastąpiła w wieku dwudziestym, kiedy zaczęło się ono przekształcać i zmieniać w wyniku działań wojennych, migracyjnych oraz innych. To właśnie ten ruch, jak podkreśla badacz, stał się przyczyną powstania palimpsestowości miasta. Czytamy, że „miasto, które składa się z następujących po sobie warstw tekstu, nieraz różnojęzycznych i pochodzących z różnych kultur, nabiera całkiem nowego wyrazu. Głębsze wejście w historię miasta to odkrycie jego skomplikowania, właśnie <polimpsestowości>. W <polimpsestowym> mieście warstwa symboli staje się jedynie powierzchnią, spod której przebijają symbole inne, zatarte. Powstaje w ten sposób świadomość

17 M. Priveli, *Duch miejsca a topofilia*, [w:] *Pamięć przestrzeni tożsamość*, pod red. S. Kaprałski, Warszawa 2010, s. 221.

18 Por. M. Priveli, *Duch miejsca a topofilia*, [w:] *Pamięć przestrzeni tożsamość*, pod red. S. Kaprałski, Warszawa 2010, s. 221.

19 Por. M. Augé, *Nie- miejsce: wprowadzenie do antropologii nowoczesności: fragmenty*, tłum. A. Dziadek, „Teksty Drugie: Teoria Literatry, Krytyka, Interpretacja” nr 4 (112), 2008, s. 138.

20 Tamże, s. 128.

21 Tamże, s. 129.

historycznego uwikłania symboli w politykę²². Są to poszczególne warstwy pamięci, które nakładają się na siebie, przenikają – tworzą sploty losów ludzkich zapisanych w architekturze, nowe sensory i wartości. Wpływają na tworzenie architektonicznego krajobrazu miasta²³ z uwzględnieniem sfery ideologicznej, ekonomicznej, historycznej oraz kulturowej miasta. Te warstwy kształtują tożsamość miasta, a stosunek do nich – tożsamość jego mieszkańców²⁴.

Podsumowanie

W kontekście podejmowanej analizy stwierdzić można, że relacje pomiędzy pamięcią historyczną miejsca a tożsamością miasta jest konieczna i warunkowa. Nie jest możliwe budowanie tożsamości przestrzeni urbanistycznej bez odniesienia się do historii danego obszaru. Jak pisał Krzysztof Zamorski „jest [historia] podstawowym narzędziem budowy naszej tożsamości indywidualnej i zbiorowej. Nie da się zamknąć w puszczy nauki. Istnieje na każdym poziomie naszego odbierania świata. Jest nieuświadamiana i wtedy trudno nam mówić o wykładzie rozpoznanych dziejów. Czujemy ją, intuicyjnie często odbieramy, często sublimujemy. Jest wtedy źródłem doznań szczególnych, dumy, wzniosłości, staje się źródłem doznań estetycznych i nadaje treść naszym przekonaniom etycznym. Bywa, że staje się źródłem egotyzmu i chciej²⁵”.

BIBLIOGRAFIA

- Augé M., *Nie- miejsce: wprowadzenie do antropologii nowoczesności: fragmenty*, tłum. A. Dziadek, „Teksty Drugie: Teoria Literatury, Krytyka, Interpretacja” nr 4 (112), 2008.
- Dymnicka M., *Tożsamość przestrzeni- reelekcje teoretyczne*, [w:] *Miasto Przestrzeń Tożsamość studium trzech miast Gdańsk Gliwice Wrocław*, pod red. K. Bierwiazzonek, M. Dymnicka, T. Nawrotek, Warszawa 2017.
- Foucault M., *Wykład z 28 stycznia 1976*, [w:] *Trzeba babronić społeczeństwa. Wykłady z Collège de France, 1976*, tłum. M. Kowalska, Warszawa 1998.
- Gałka M., *Pamięć społeczna i jej implanty*, Warszawa 2009.
- Kabakov I., *Projekt publiczny albo duch miejsca*, tłum. G. Dziamski [w:] *Miasto w sztuce – sztuka miasta*, pod red. E. Rewers, Kraków 2010.
- Kadłubek Z., *Spotkania z tożsamością* [w:] *Mysleć Śląsk*, pod red. A. Kunce, Z. Kadłubek, Katowice 2007.
- Kosselck R., *O rozpadzie toposu. „Historia magistra vitae” w polu horyzontu historycznego zdominowanej nowożytności* [w:] *Semiotyka historyczna*, pod red. H. Orłowski,

22 A. Nowaczewski, *Pejzaże miejskiej melancholii*, [w:] *Gdańskie tożsamości. Eseje o mieście*, pod red. B. Kerskiego, Gdańsk 2014, s. 202.

23 Jeremi Królikowski analizując zależność pomiędzy *geniusloci* miasta a relacją pomiędzy jego zabudową i postrzeganiem jej przez jego mieszkańców pisze, że „pomiędzy materią miasta, zmysłami i duchem miejsca zachodzą wzajemne związki. W identyfikacji tych związków pomaga pięć kategorii wyodrębnionych w koncepcji *geniusloci*. Są to rzeczy i ich struktura, światło dnia nocy ukazujące lub gubiące rzeczy, czas określony przez rytm światła i ruch rzeczy trwałych i tymczasowych (długie i krótkie trwanie), również czas społeczny, indywidualny, wynikający ze spostrzeżenia w czasie poruszania się w krajobrazie, sekwencje widokowe, porządek i ład oparty na geometrii bądź naturze, na naturze geometrii natury oraz charakter. Najczęściej projektowanie sprowadza się do określenia kształtu rzeczy. Należy jednak badać ich widoki w zmieniającym się świetle pół dnia i roku, gdyż wtedy w różny sposób ukazują się ich charakterystyczne cechy – sylweta, bryła, kolor, faktura” – J. T. Królikowski, *Krajobraz miasta jako wyraz geniusloci*, [w:] *Krajobraz Kulturowy. Pierwsza Gdańska Konferencja*, pod red. A. Pniewskiego, Gdańsk 2014.

24 Przykładem takiego zjawiska może być Stambuł opisywany przez noblistę Orhana Pamuka w książce *Stambuł: wspomnienia i miasta*. Pisarz opisuje swoje rodzinne miasto jako księgę, którą można czytać na wiele sposobów, bez jednego właściwego klucza interpretacji. Jednocześnie podkreśla, że ta wielowarstwowość i mnogość interpretacji buduje tożsamość Stambułu i jego mieszkańców. – Por. O. Pamuk, *Stambuł: wspomnienia i miasta*, tłum. A. Polat, Kraków 2008.

25 K. Zamorski, *O zjawisku historii w sposób popularny*, „Alma Mater” nr specjalny 155, 2013, s. 31

Poznań 2001.

Królikowski J. T., *Krajobraz miasta jako wyraz genius loci*, [w:] *Krajobraz Kulturowy. Pierwsza Gdańska Konferencja*, pod red. A. Pniewskiego, Gdańsk 2014.

Norberg-SchulzCh., *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, New York 1980; Ch. Norberg-Schulz, *Bycie, przestrzeń, tożsamość*, Warszawa 1971.

NowaczewskiA., *Pejzaże miejskiej melancholii*, [w:] *Gdańskie tożsamości. Eseje o mieście*, pod red. B. Kerskiego, Gdańsk 2014.

O'BrienM., *Esej o płynnej tożsamości, ?* [w:] *Wokół problemów tożsamości*, pod red. A. Jawłowskiej, Warszawa 2001.

Pamuk O., *Miasto – wspomnienie i miasto*, tłum. A. Polat, Kraków 2008.

Pomian K., *Historia. Nauka wobec pamięci*, Lublin 2006.

Priveli M., *Duch miejsca a topofilia*, [w:] *Pamięć przestrzeń tożsamość*, pod red. S. Kaprałski, Warszawa 2010.

Rewers E., *Miasto – twórczość. Wykłady krakowskie*, Kraków 2010.

Solarska M. w: *Historia zrewoltowaną' Pisarstwo historyczne Michelę, Foucaultą jako diagnoza terażniejszości projekt przyszłości*, Poznań 2006.

StobieckiR., *Pamięć historyczna*, [w:] *Historia w przestrzeni publicznej*, pod red. J. Wojdon, Warszawa 2018.

Wallis A., *Socjologia przestrzeni*, Warszawa 1990.

Yi-Fu Tuan, *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitud and Values*, Englewood Cliff 1974.

Zamorski K., *O zjawisku historii w sposób popularny*, „Alma Mater” nr specjalny 155, 2013.

ANALIZA PORÓWNAWCZA POSTAW PRZEDSIĘBIORCZYCH UCZNIÓW WYBRANYCH LICEÓW OGÓLNOKSZTAŁCĄCYCH

mgr Błaszczuk Alina

doktorantka – Uniwersytet Łódzki Wydział Zarządzania, Łódź

alinab5@o2.pl

Wstęp

Po przeprowadzeniu reformy oświaty w 1999 roku powstały trzyletnie licea ogólnokształcące oraz czteroletnie technika. Od 1 września 2002 roku do szkół ponadgimnazjalnych został wprowadzony nowy przedmiot „podstawy przedsiębiorczości”, jako odpowiedź na przemiany społeczno-gospodarczew okresie transformacji kraju po roku 1989. Zajęcia realizowane w wymiarze 2 godzin tygodniowo w cyklu trzyletnim (bądź w technikach czteroletnim) miały wykształcić kompetentnego, innowacyjnego i przedsiębiorczego człowieka. „Ten typ kształcenia pozwala kreować i promować postawy otwartości, tolerancji i przedsiębiorczości” [1, s. 178]. Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2002 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych

typach szkół przedmiot ten ma na celu „kształcenie postawy rzetelnej pracy i przedsiębiorczości”. Zadaniem szkoły jest „zapewnienie uczniom możliwości uzyskania wiedzy, umiejętności i kształtowania postaw przedsiębiorczych, warunkujących aktywne uczestnictwo w życiu gospodarczym”.

Zgodnie z założeniami do podstawy programowej dla szkoły podstawowej oraz na III i IV etapie edukacyjnym w procesie kształcenia ogólnego szkoła, „kształtuje u uczniów postawy sprzyjające ich dalszemu rozwojowi indywidualnemu i społecznemu takie jak: (...), przedsiębiorczość” [2, s. 17, 22, 128]. W podstawie programowej podstaw przedsiębiorczości w wymaganiach szczegółowych treści nauczania zwrócono również uwagę na umiejętności, które powinien posiadać uczeń, aby być człowiekiem przedsiębiorczym. Do szczególnie podkreślanych cech zaliczono kreatywność i otwartość oraz samodzielność. Dużą wagę przywiązuje się „do kształtowania w uczniach różnorodnych umiejętności z zakresu przedsiębiorczości i umiejętności formalnych, a także przekonań, nawyków, zachowań i postaw” [1, s. 184].

Kształtowanie postaw przedsiębiorczych

W Polsce przedsiębiorczość czasami jest „kojarzona z obrotnością i cwaniactwem, wykorzystywaniem nie zawsze etycznych metod osiągnięcia celu” [3, s. 133 – 134]. Przedsiębiorczość w teorii Schumpetera była modelem teoretycznym, natomiast w XXI wieku „stała się faktem społecznym o rosnącej doniosłości” [4, s. 270]. Według Anny Marszałek [5, s. 25] przedsiębiorczość jest jednym z trzech filarów, obok kreatywności i innowacji, gospodarki opartej na wiedzy. Jedni w przypadku zagrożenia czy wystąpienia określonych problemów nie podejmą żadnych działań, pozostaną bierni, drudzy będą ich przeciwieństwem i podejmą działanie z samej potrzeby działania, a pomiędzy tymi skrajnymi postawami są zachowania przedsiębiorcze, czyli rozważna aktywność i podjęte skalkulowane ryzyko aby osiągnąć cel. Przedsiębiorczość wiązana jest z cechami i zachowaniami przedsiębiorców, a więc ze skłonnością do podejmowania ryzyka, nieustającym poszukiwaniem wyzwań, chęcią osiągnięcia sukcesów oraz zdolnością do innowacji. Peter Drucker [6, s. 5] uważa, że „przedsiębiorczość jest pracą”. Nie można jej zapamiętać, ani wziąć czy dać. „Nie można jej przekazać, można ją ukształtować, tak jak kształtuje się postawy i charakter” [7, s. 115]. Agnieszka Kurczewska [8] zaznacza, że przedsiębiorczość staje się samodzielną dyscypliną, choć współcześnie trudno jest ustalić jej status naukowy. Według niektórych badaczy przedsiębiorczość jest raczej dziedziną uzupełniającą, ponieważ jest brak całkowitej struktury odrębnej nauki. Przedsiębiorczość jako dyscyplina posługuje się dorobkiem m.in.: ekonomii, zarządzania, matematyki, socjologii oraz biologii.

Na podstawie aktualnego przeglądu literatury można stwierdzić, że do tej pory nie powstała jedna i uniwersalna definicja przedsiębiorczości. Różnorakie jej określanie w różnych dyscyplinach naukowych oraz permanentne jej zmiany wpływają na tworzenie wielu jej odmian. Poza tym, przedsiębiorczość jest takim zjawiskiem, w rozwoju którego bierze udział wiele składowych

wzajemnie na siebie oddziałujących. Przeprowadzone badania empiryczne są również potwierdzeniem tego, że przedsiębiorczość i jej postawy są trudne do zdefiniowania.

Jednak przyjmując określenia Danuty Hendzel [9] i Janusza Olearnika [7] oraz opisane poniżej przykłady postaw przedsiębiorczych mamy możliwość uzyskania pełniejszego wyobrażenia badań przeprowadzonych przez autorkę artykułu. Przedsiębiorczość to także postawy człowieka. To m.in. podejmowanie wszelakich działań i kreatywne nastawienie do otoczenia oraz umiejętność spożytkowania własnych zdolności. Bez nich niemożliwy jest coraz częściej rozwój osobistej ścieżki zawodowej. Postawy przedsiębiorcze nierzadko wymagane są przez pracodawców, a także są niezbędne przy prowadzeniu własnej działalności gospodarczej.

Postawy przedsiębiorcze powinno się poznawać od najmłodszych lat, dlatego podstawy przedsiębiorczości powinny być nauczane na wszystkich etapach edukacji, i to nie tylko w ujęciu teoretycznym, ale przede wszystkim praktycznym. Według Piotra Szeligi powinno się „uprawiać postawy przedsiębiorcze, czyli pielęgnować samodzielność i kreatywność. Pobudzać do podejmowania ryzyka, planowania przedsięwzięć i osiągnięcia zamierzonych celów. Na drugim miejscu dopiero jest wiedza, która może nawet kreatywności przeszkadzać” [10, s. 145].

Z analizy literatury wynika, że można zdefiniować przedsiębiorczość, jako postawę człowieka zorientowaną na dostrzeganie i wykorzystanie szans, przy zagospodarowaniu posiadanej wiedzy wraz z otwartością na zmiany i innowacyjnością. W tym sformułowaniu wymagana jest określona wiedza, umiejętności i motywy, czyli oznacza to, że przedsiębiorczości można się też uczyć. Zatem może ona stanowić przedmiot nauczany w szkole.

Przedsiębiorczość nie powinna być „rozumiana jedynie jako umiejętność zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej” [11, s. 123] tak jak to jest obecnie. Z jednej strony zajęcia z przedsiębiorczości powinny dostarczyć wiedzę interdyscyplinarną na temat zakładania i prowadzenia działalności gospodarczej, a z drugiej rozwijać postawy przedsiębiorcze i przygotować młodzież do aktywnego życia w społeczeństwie. Nauczanie przedsiębiorczości jest realizowane za pomocą:

- treści kształcenia, które w większości nastawione są na kształcenie teoretyczne w zakresie ekonomii, natomiast działalności gospodarczej, przedsiębiorczości i innowacyjności poświęca się niewiele miejsca,
- zachęcania do samokształcenia,
- rozwijania zainteresowań.

Edukacja odgrywa bardzo ważną rolę w kształtowaniu postaw, umiejętności i kultury przedsiębiorczości, dlatego w ostatnich latach Komisja Europejska podejmuje działania, które „zmierzą do promowania przedsiębiorczości jako odrębnego przedmiotu wykładanego na wszystkich szczeblach edukacji, począwszy od poziomu elementarnego (uczniowie do 14 roku życia), aż do akademickiego” [12]. Kształtowanie to polega na przygotowaniu do działalności

gospodarczej oraz obserwowaniu i naśladowaniu działań przedsiębiorczych. Wiele miejsca na ćwiczenie postaw przedsiębiorczych powinno się odbywać poprzez odpowiedni dobór metod dydaktycznych, czyli formy prowadzenia zajęć i techniki dydaktyczne stosowane podczas zajęć. Szczególnie powinna być zwrócona uwaga na samodzielność, innowacyjność i kreatywność oraz wprowadzenie w nauczaniu przedsiębiorczości aktywizujących i efektywnych metod nauczania oraz narzędzi pozwalających uczniom na zorientowanie się w swoich mocnych i słabych stronach. Sprawdzana jest wiedza a nie umiejętności i kompetencje, ponieważ nie ma jak sprawdzić postaw przedsiębiorczych. Chyba że dopiero po skończeniu szkoły czy studiów, ale to może być za późno.

Uczniów powinniśmy uwrażliwiać na przedsiębiorczość i uświadamiać im, że mają szansę być przedsiębiorczymi, czyli powinni cały czas się uczyć. „Osoby uczące się są bardziej optymistycznie nastawione do życia i z większym zapałem realizują swoje zamierzenia” [13, s. 148]. Agnieszka Kurczewska [8] zaznacza, że przedsiębiorczość staje się samodzielną dyscypliną, choć współcześnie trudno jest ustalić jej status naukowy. Według niektórych badaczy przedsiębiorczość jest raczej dziedziną uzupełniającą, ponieważ jest brak całkowitej struktury odrębnej nauki.

Część empiryczna

Cel badania

Głównym celem badań było poznanie opinii uczniów liceów ogólnokształcących z województwa łódzkiego na temat postaw przedsiębiorczych, które powinny być rozwijane w szkole. Celem szczegółowym było zebranie i porównanie opinii licealistów na temat tych postaw przedsiębiorczych, które są niezbędne do dalszego rozwoju zawodowego i prywatnego.

Charakterystyka próby badawczej

Pod koniec roku szkolnego 2018/2019 przeprowadzone zostały badania ankietowe wśród 1189 uczniów pięciu zróżnicowanych profilowo liceów ogólnokształcących. Po odrzuceniu niepełnych ankiet, do analizy użyto 986 kwestionariuszy. Dokonując wyboru szkół do badania, autorka zastosowała metodę doboru losowego grupowego. Kobiety stanowiły 66%, a mężczyźni 34% ogółu badanych. Respondenci byli w wieku od 16 do 19 lat. Do przeprowadzenia badań ankietowych zostały wybrane:

A – bardzo dobre liceum ogólnokształcące powiatowe,

B – liceum ogólnokształcące kojarzone w środowisku Łodzi z edukacją teatralno-filmową,

C – bardzo dobre liceum ogólnokształcące z rozszerzoną matematyką we wszystkich klasach,

D – bardzo dobre liceum ogólnokształcące z klasami matematycznymi i jedną humanistyczną,

E – „młode” łódzkie liceum ogólnokształcące.

Metodologia badań

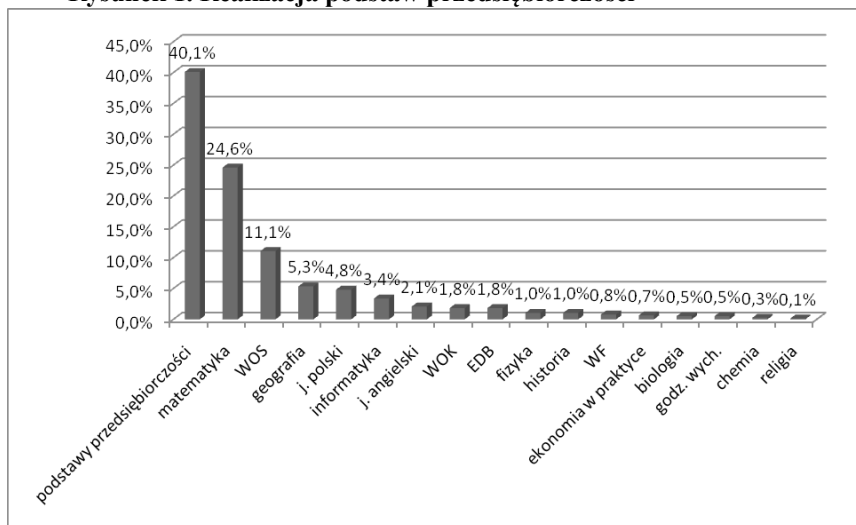
Choć jak zakłada metodologia teorii ugruntowanej, przed rozpoczęciem

badania nie formułuje się szczegółowych założeń, to sformułowane zostały pytania, na które autorka postara się zwrócić uwagę w opisie badania. W badaniu zastosowano metodę pomiaru pierwotnego sondażowego pośredniego, z wykorzystaniem anonimowego kwestionariusza ankiety jako narzędzia badawczego. Ankieta składała się z 10 pytań dotyczących samooceny postaw przedsiębiorczych i metryczki.

Omówienie wyników

Kształcenie w zakresie przedsiębiorczości realizowane jest w liceach w ramach przedmiotu podstawy przedsiębiorczości. Jednak uczniowie widzą potrzebę realizowania treści również w ramach innych przedmiotów, a mianowicie: matematyka (24,6 %), WOS (11,1 %) oraz geografia (5,3%) (rysunek 1).

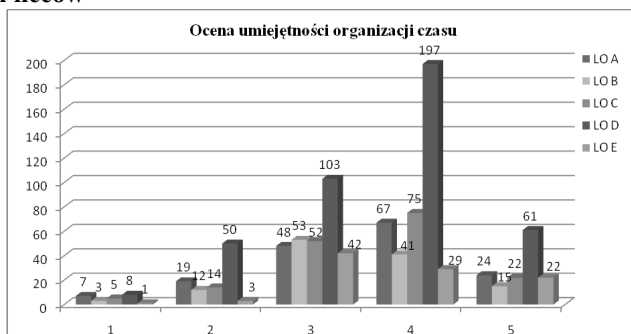
Rysunek 1. Realizacja podstaw przedsiębiorczości

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet uczniowskich.

Autorkaartykułu przeprowadzając badania ankietowe zwróciła uwagę na kształtowanie postaw przedsiębiorczych uczniów liceów ogólnokształcących. Uczniowie udzielali odpowiedzi w skali Likerta, gdzie: 1 – zdecydowanie nie, 2 – raczej nie, 3 – trudno powiedzieć, 4 – raczej tak, 5 – zdecydowanie tak pomaga rozwijać umiejętności przedsiębiorcze. Jedno z pytań dotyczyło oceny, w skali od 5 do 1, umiejętności przedsiębiorczych w zakresie organizacji czasu (rysunek 2).

Rysunek 2. Ocena umiejętności organizacji czasu w opinii uczniów badanych liceów

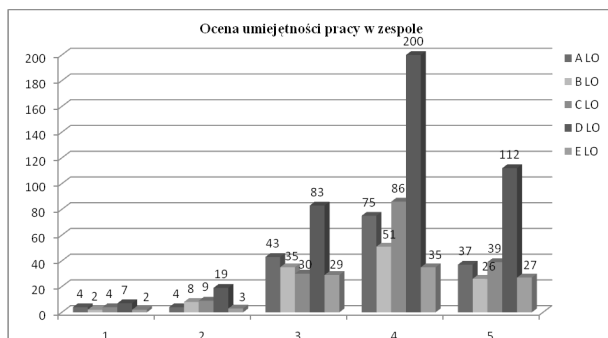

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet uczniowskich.

Wśród uzyskanych wyników przeważały dość wysokie oceny własnych umiejętności w zakresie organizacji czasu. Zdecydowana większość uczniów ze wszystkich badanych szkół wskazywała odpowiedzi o wartości „4” oznaczające „raczej się zgadzam”, a także odpowiedzi „5”, czyli „zdecydowanie się zgadzam”. Niepokoi jednak fakt, że dość duża grupa uczniów, szczególnie w dwóch szkołach, zaznaczała odpowiedź o wartości „3”, czyli „trudno powiedzieć”. We wspomnianych szkołach (B LO oraz E LO) w taki sposób odpowiedziało blisko 43% wszystkich ankietowanych, a w pozostałych trzech szkołach odsetek takich odpowiedzi wahał się od wartości 25% do 31%.

Kolejne pytanie dotyczyło oceny, w skali od 5 do 1, własnych umiejętności w zakresie pracy w zespole (rysunek 3).

Rysunek 3. Opinie uczniów na temat umiejętności w zakresie pracy w zespole

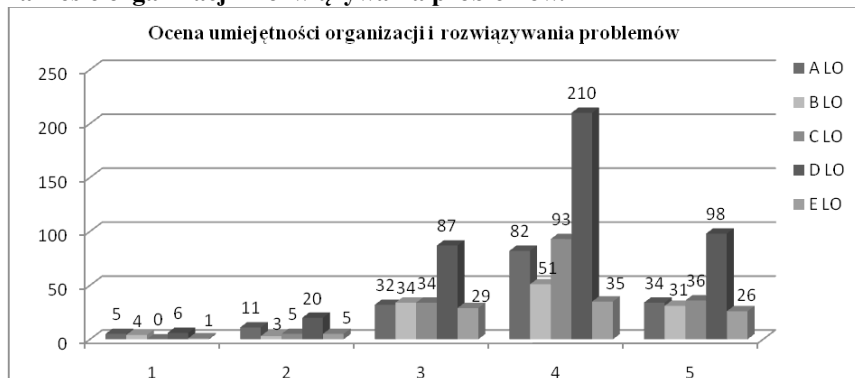

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet uczniowskich.

Podobnie jak w poprzednim pytaniu, także ta badana umiejętność, oceniona została przez ankietowanych bardzo wysoko. Zdecydowana większość uczniów w każdej ze szkół wskazuje jako odpowiedzi dominujące wartości „5” oraz „4”. Zdecydowanie mniej ankietowanych wskazywało także na nieświadomość posiadania badanej umiejętności. Wyjątek stanowił uczniowie E LO, w którym na wspomniane pytanie o posiadane umiejętności pracy w zespole, uczniowie udzielali w prawie równym stopniu odpowiedzi z zakresu od 3 do 5. Może to świadczyć o tym, że uczniowie tej szkoły nie pracują w zespole i nie potrafią ocenić nie tylko tego, czy posiadają ową umiejętność, ale także jaki jest stopień opanowania badanej umiejętności. Należałoby zadać pytanie, czy istnieje istotna statystycznie zależność między umiejętnościami w zakresie organizacji czasu a umiejętnościami w zakresie pracy w zespole? Po wyznaczeniu korelacji Spearmana odpowiedź jest, że istnieje istotna statystycznie zależność między umiejętnościami przedsiębiorczymi w zakresie organizacji czasu a umiejętnościami w zakresie pracy w zespole.

Było także pytanie dotyczące oceny, w skali od 5 do 1, własnych umiejętności przedsiębiorczych w zakresie organizacji i rozwiązywania problemów (Rysunek 4).

Rysunek 4. Opinie uczniów na temat umiejętności przedsiębiorcze w zakresie organizacji i rozwiązywania problemów.

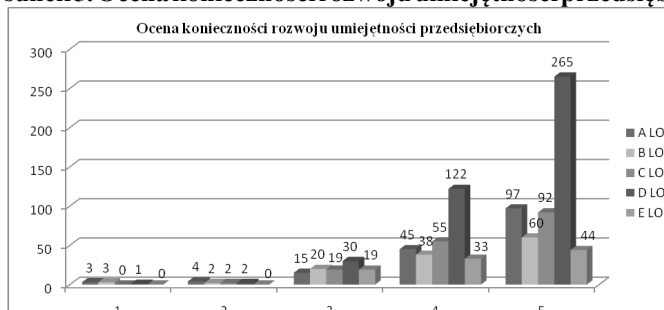
Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet uczniowskich.

Większość ankietowanych wskazała odpowiedzi „zdecydowanie zgadzam się” oraz „zgadzam się”, czyli wartości „5” i „4”. Dowodzi to tego, że kolejna składowa umiejętności przedsiębiorczych, została opanowana przez uczniów w stopniu bardzo wysokim. Trzy badane szkoły kształtują więc badane umiejętności w bardzo dobry sposób. Wątpliwości budzą ponownie B LO oraz E LO. W tych szkołach ponownie odsetek uczniów niepotrafiących określić poziomu kolejnej posiadanej przez siebie (lub nie) cechy osoby przedsiębiorczej zmusza do

zastanowienia. Istnieje możliwość, że uczniowie tych szkół nie zastanawiali się nad udzielanymi odpowiedziami, jedynie zaznaczali odpowiedzi „na czas” (były szybciej skończyć ankietę, narozwiązanie której nie mieli ochoty).

Kolejne z pytań dotyczyło oceny, w skali od 5 do 1, konieczności rozwijania w sobie umiejętności przedsiębiorczych (rysunek 5).

Rysunek 5. Ocena konieczności rozwoju umiejętności przedsiębiorczych

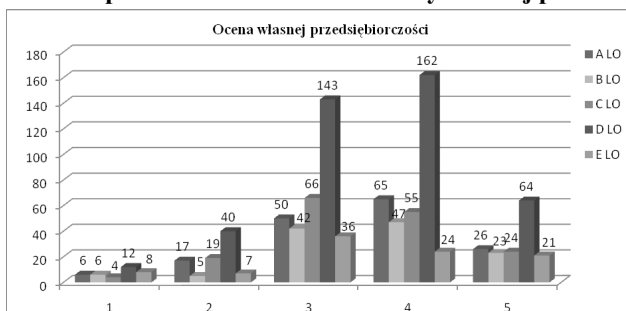

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet uczniowskich.

Konieczność rozwijania umiejętności przedsiębiorczych dostrzegają uczniowie z wszystkich ankietowanych szkół. Jest to bardzo budujące spostrzeżenie, gdyż świadczy o tym, iż uczniowie mają świadomość konieczności posiadania ogółu cech przedsiębiorczych, rozwiniętych do wysokiego poziomu, ponieważ zapewni im to lepszy start w przyszłość. Znowu jednak niepokoi fakt, że spora grupa ankietowanych uczniów B LO oraz E LO nie widzi takiej potrzeby.

Analizę pytania dotyczącego oceny, w skali od 5 do 1, czy ankietowany jest osobą przedsiębiorczą przedstawia rysunek 6.

Rysunek 6. Opinia uczniów na temat oceny własnej przedsiębiorczości

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet uczniowskich.

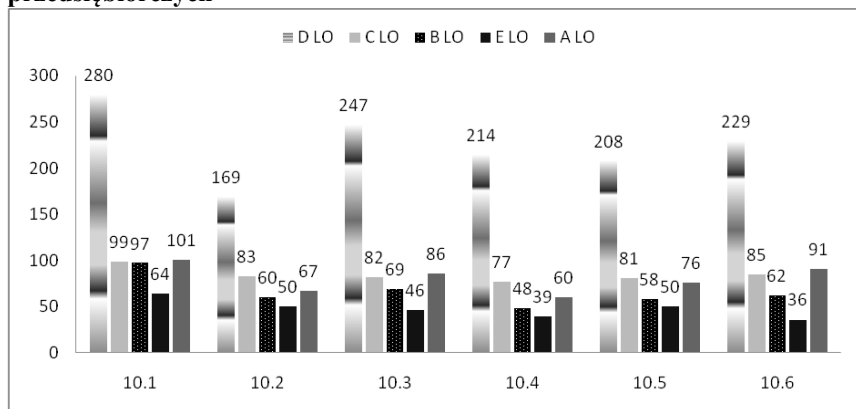
Analiza wyników przy tym pytaniu nie napawa optymizmem. Zdecydowana większość ankietowanych nie wie, czy jest osobą przedsiębiorczą (wyniki w poszczególnych szkołach osiągają wartości od 30% do 39%). Zastanawia, skąd taka liczba odpowiedzi o wartości „3”? Jednym z powodów może być fakt, iż ankietowani nie do końca wiedzą, jakie cechy posiada osoba przedsiębiorcza. Inny powód to brak możliwości lub konieczności sprawdzenia swoich umiejętności przedsiębiorczych w praktyce. Podczas odpowiedzi na pytania ankietowe nie było czasu na przeprowadzenie własnej, szczegółowej diagnozy oraz ocenę stopnia posiadanych cech. Stąd właściwsze wydało się ankietowanym zaznaczenie odpowiedzi „trudno powiedzieć”. Za osoby „raczej przedsiębiorcze” (odpowiedzi wartości „4”) uważa się od 25% (E LO) do 39% (D LO w Łodzi oraz A LO) badanych, natomiast zdecydowane za osoby przedsiębiorcze uważa się od 14% (C LO w Łodzi) poprzez 15% (D LO w Łodzi), 16% (A LO), 19% (B LO w Łodzi) do 22% (E LO w Łodzi) ankietowanych.

Kolejne pytanie, które brzmiało: „Które cechy osoby przedsiębiorczej posiadasz?” skłaniało do wyboru spośród załączonych odpowiedzi:

1. kreatywność
2. skłonność do podejmowania ryzyka
3. otwartość na zmiany
4. elastyczność w działaniu
5. umiejętność podejmowania decyzji
6. dążenie do niezależności

Rysunek 7 przedstawia porównanie szkół pod kątem posiadania konkretnych cech przedsiębiorczych przez uczniów.

Rysunek7. Opinie uczniów na temat posiadania konkretnych cech przedsiębiorczych

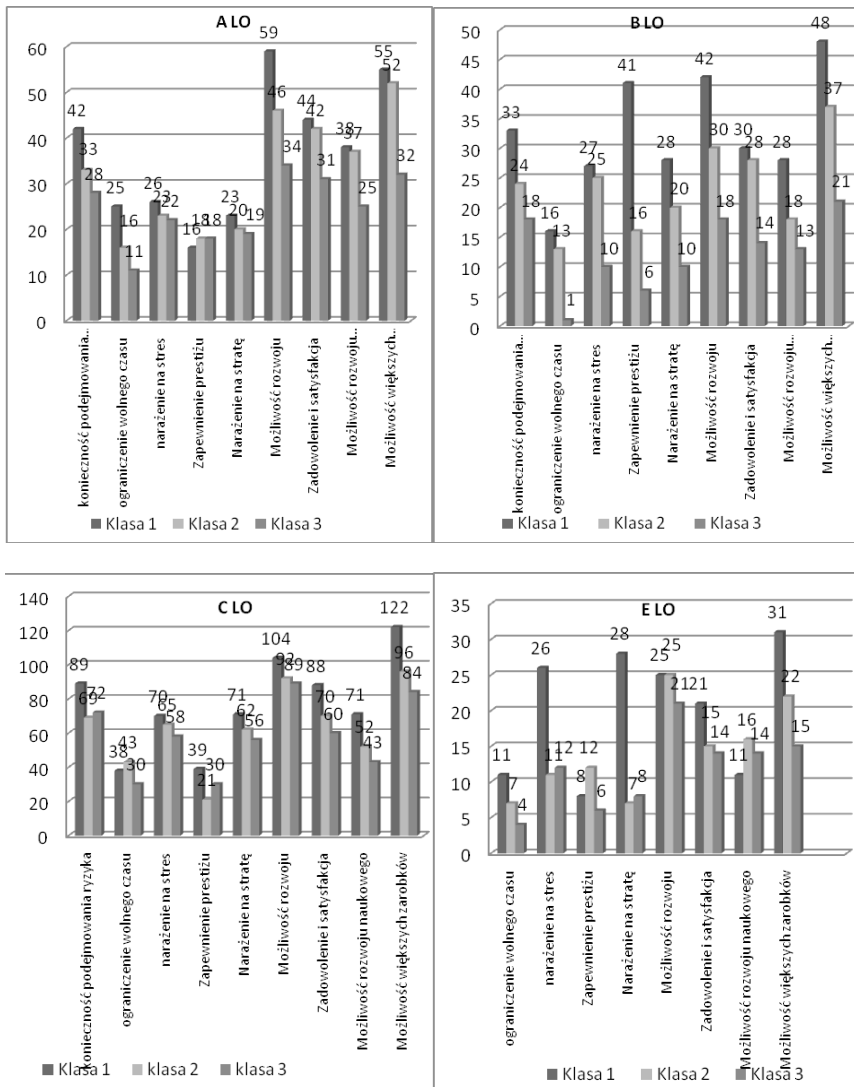
Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet uczniowskich.

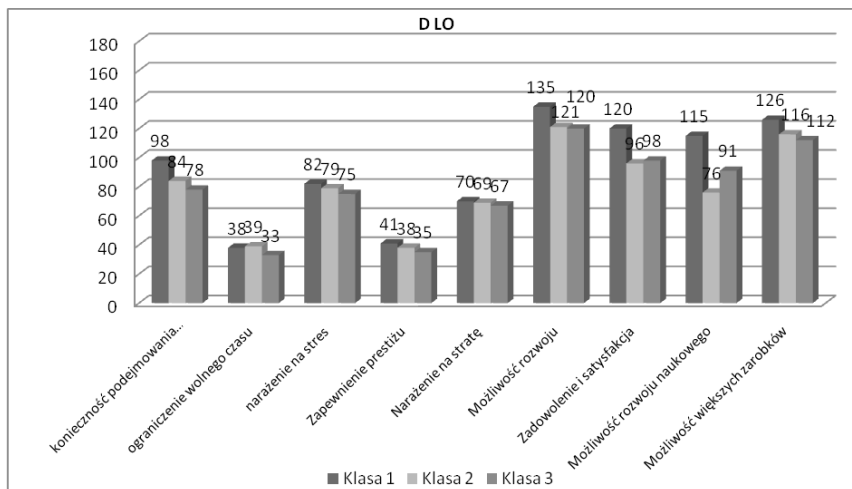
Najwięcej ankietowanych zauważyło u siebie kreatywność oraz otwartość na zmiany. O ile pierwsza cecha nie zaskakuje, to już otwartość na zmiany jest wynikiem zaskakującym. Może to świadczyć o tym, że rośnie pokolenie, dla którego zmiany (w szerokim tego słowa znaczeniu) nie będą stanowiły problemu, jeśli już w wieku 16-19 lat są skłonni to podejmowania takich decyzji. Weryfikacja tego poglądu może nastąpić w przyszłości, gdy oprócz wyobrażenia sobie zmian będą musieli je wdrożyć i ponieść tego konsekwencje (pozytywne i negatywne). Najmniej osób zauważyło u siebie skłonność do podejmowania ryzyka. I znowu to jest zaskakująca odpowiedź, szczególnie w porównaniu z odpowiedzią o otwartości na zmiany. Młodzi ankietowani nie wiążą jeszcze ze sobą tych dwóch cech osoby przedsiębiorczej, a one stanowią nierozdzielalną całość. Nie da się oddzielić otwartości na zmiany i podejmowania ryzyka.

Postępując się regresją wieloraką zbadano, czy posiadanie określonych cech osoby przedsiębiorczej ma wpływ na postrzeganie siebie, jako osoby przedsiębiorczej. Poszczególne cechy (kreatywność, skłonność do podejmowania ryzyka, otwartość na zmiany, elastyczność w działaniu, umiejętność podejmowania decyzji, dążenie do niezależności) są zmiennymi dychotomicznymi – zakodowano je jako 1, jeśli występują oraz 0, jeśli nie występują. Szkoła B LO jest bardziej kreatywna i otwarta na zmiany, natomiast najmniej kreatywna jest szkoła C LO, która ma wszystkie klasy z rozszerzeniem matematycznym jako pierwszym. Pozostałe szkoły nie zanotowały istotnych różnic. Istotna różnica jest przy elastyczności w działaniu, którą wykazała się szkoła D LO. Jest to szkoła z różnymi rozszerzeniami, natomiast najmniej elastyczna jest szkoła B LO. Uczniowie ze szkoły E LO nie wykazują dążenia do niezależności, najprawdopodobniej ze względu na słabszych uczniów. Analizując klasy w poszczególnych szkołach, można wywnioskować, że w szkołach jest „zabijana” kreatywność, ponieważ uczniowie klas pierwszych mają jej więcej niż pozostali.

W pytaniu dotyczącym wskazania, które z wymienionych zjawisk są wynikiem działań przedsiębiorczych. Można było wybrać dowolną liczbę elementów (rysunek 8).

Rysunek 8. Opinie uczniów na temat zjawisk będących wynikiem działań przedsiębiorczych

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet uczniowskich.

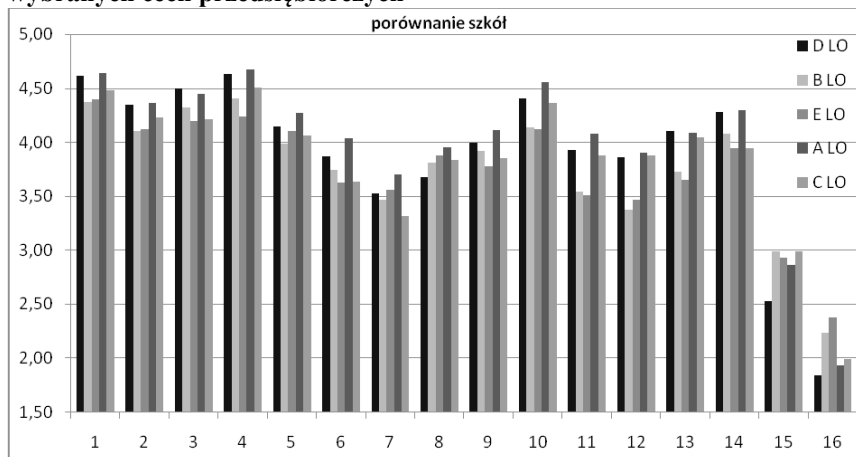
Za zjawiska będące wynikiem działań przedsiębiorczych ankietowani uznali „możliwość większych zarobków” oraz „możliwość rozwoju”. Najmniej ankietowanych uznało, iż „zapewnienie prestiżu”, „ograniczenie wolnego czasu” oraz „narażenie na stratę” za zjawiska będące wynikiem działań przedsiębiorczych. Jedynie uczniowie klas pierwszych E LO kojarzą zjawisko „narażenia na stratę” za bardzo możliwe w wyniku działań przedsiębiorczych.

Kolejne pytanie zakładało określenie w skali od 5 (najbardziej) do 1 (najmniej), czy osoba przedsiębiorcza posiada wymienione poniżej cechy:

1. Jest dobrze zorganizowana
2. Jest pewna siebie
3. Jest kreatywna
4. Jest ambitna i zmotywowana do osiągnięcia swoich celów
5. Łatwo nawiązuje kontakty
6. Jest dynamiczna
7. Czuje się odpowiedzialna za innych
8. Lubi podejmować ryzyko
9. Jest charyzmatyczna
10. Potrafi zarządzać ludźmi i działać w zespole
11. Jest odporna na stres
12. Jest odporna na porażki
13. Łatwo się dostosowuje do nowych sytuacji
14. Jest zainteresowana rozwijaniem swojej wiedzy
15. Jest zainteresowana tylko zyskiem
16. Jest nieuczciwa.

Porównanie opinii uczniów ankietowanych szkół na temat posiadania wybranych cech przedsiębiorczych obrazuje rysunek 9.

Rysunek9. Opinie uczniów ankietowanych szkół na temat posiadania wybranych cech przedsiębiorczych

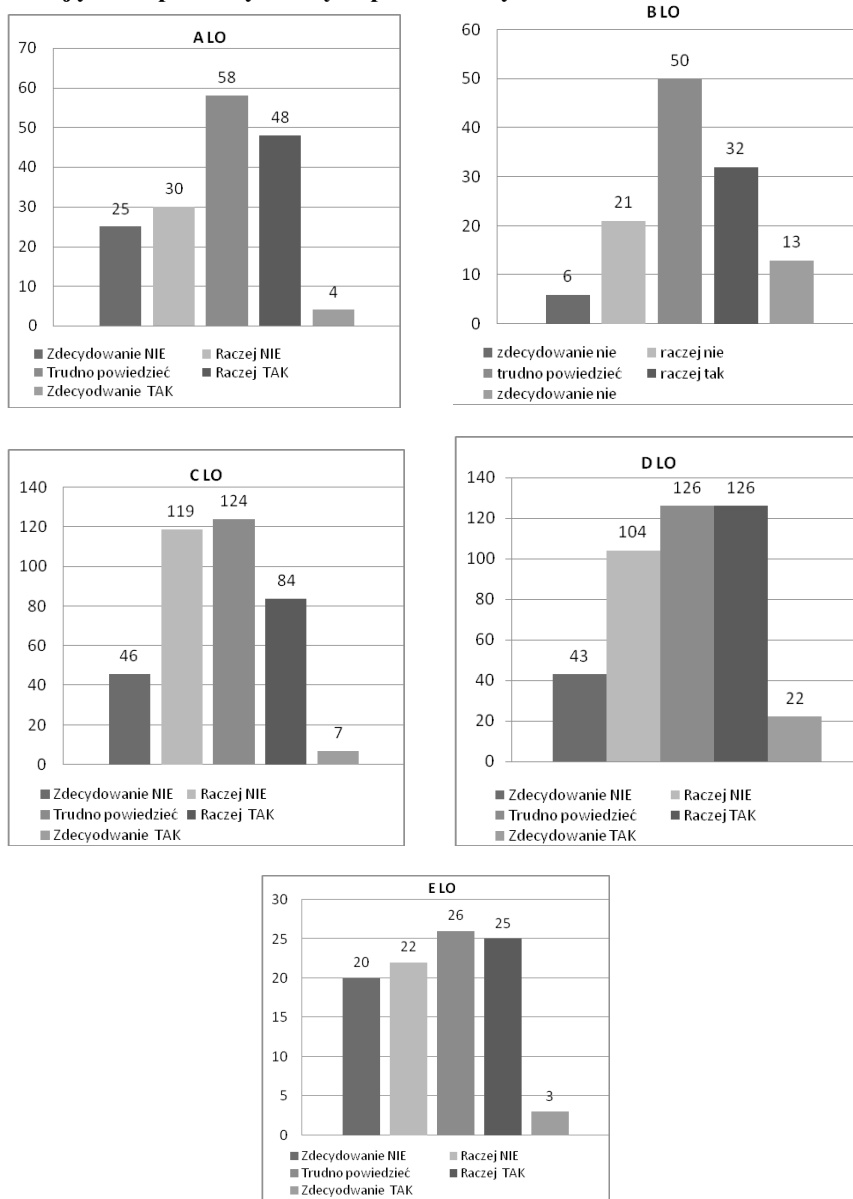

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet uczniowskich.

Największą popularnością cieszyły się odpowiedzi zakładające, że osoba przedsiębiorcza jest dobrze zorganizowana, pewna siebie, kreatywna, ambitna i zmotywowana do osiągania swoich celów, zainteresowana rozwijaniem swojej wiedzy. Prócz tego łatwo nawiązuje kontakty oraz potrafi zarządzać ludźmi i działać w zespole. Wydaje się, że uczniowie bardzo trafnie wskazali najważniejsze cechy osoby przedsiębiorczej. Trzeba także zauważyć, że pozostałe odpowiedzi były wybierane równie często. Jedyne dwie cechy nie cieszyły się popularnością w trakcie wskazywania odpowiedzi. Były to stwierdzenia, że osoba przedsiębiorcza jest zainteresowana tylko zyskiem oraz nieuczciwa. Zastanawia jednak, że w dwóch szkołach – z najmniejszą liczbą ankietowanych – ta ostatnia cecha wskazywana była częściej niż w pozostałych szkołach. Może to świadczyć omylnym wyobrażeniu o osobie przedsiębiorczej lub o tym, że uczniowie ci zakładają, iż osiągnięcie sukcesu jest możliwe tylko poprzez działania nieuczciwe. Możliwe, że u wspomnianych uczniów pokutuje jeszcze przekonanie, że „pierwszy milion trzeba ukraść”.

Zobrazowanie kolejnego pytania dotyczącego tego, czy szkoła pomaga w rozwijaniu umiejętności przedsiębiorczych przedstawia rysunek 10.

Rysunek10. Opinie uczniów na temat pomocy w rozwijaniu umiejętności przedsiębiorczych przez szkołę

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet uczniowskich.

Ze wszystkich wykresów można odczytać, że uczniom trudno odpowiedzieć na pytanie o pomoc szkoły w rozwijaniu umiejętności przedsiębiorczych. Uczniowie czterech szkół jednak zauważają taką rolę szkoły, natomiast jedynie uczniowie C LO w Łodzi przyznają, że szkoła „raczej nie pomaga” w rozwijaniu wspomnianych kompetencji. Należy zauważyć, że na taki wynik w C LO w Łodzi wpłynęli uczniowie klas drugich i trzecich, którzy nie mieli już przedmiotu podstawy przedsiębiorczości. W klasach pierwszych pomocniczą rolę szkoły w rozwijaniu umiejętności przedsiębiorczych przez szkołę dostrzega znacznie więcej uczniów. Wynikać to może z faktu, że uczniowie klas pierwszych, w ramach przedmiotu podstawy przedsiębiorczości, kształtują swoje umiejętności przedsiębiorcze i dostrzegają w tym względzie pomocną rolę szkoły.

Podsumowanie i wnioski

Oceny obecnego stanu wiedzy dokonano z jednej strony w oparciu o raporty Komisji Europejskiej, z drugiej zaś o własne badanie empiryczne przeprowadzone wśród licealistów. Do systemu kształcenia wprowadzono edukację w zakresie przedsiębiorczości, ale wielu nauczycieli zajmuje się edukacją ekonomiczną, czyli nie uczy postaw przedsiębiorczych, zaradności i samodzielności, tylko przekazuje wiedzę o systemie gospodarczym i o gospodarce [10, s. 140]. Obecnie młodzi ludzie funkcjonują w systemie gospodarki rynkowej od urodzenia, zatem należałoby wprowadzić rozumienie i interpretowanie danych oraz ich analizowanie od lat wcześniejszych. Zasadne zatem jest, aby uczyć przedsiębiorczości już od szkoły podstawowej, tak jak jest to w wielu krajach [14] oraz dokonać „zmian w zakresie wiedzy, umiejętności i postaw przedsiębiorczych w programach nauczania w szkolnictwie polskim” [11, s. 120].

Osoba przedsiębiorcza m.in. dzięki umiejętnościom przedsiębiorczym zauważa i zaspokaja potrzeby innych ludzi, a nie tylko swoje [15, s. 163] (Krzyżak, 2007, s. 163). Potrafi uzasadniać prezentowane stanowisko, przez co staje się bardziej wiarygodna w komunikacji. Podczas takiej prezentacji ważna jest postawa i pozytywne nastawienie do słuchaczy. Osoba przedsiębiorcza powinna umieć też wykazywać się sukcesami, ponieważ one mobilizują do dalszego działania i jest szansa, że sukces zostanie powtórzony. Z taką osobą powiązana jest także kreatywność [13, ss. 147-148, 150]. Dzięki niej rozwiązywane są twórczo problemy. Zatem uczeń powinien umieć skorzystać z wiedzy i ją rozwijać. A jak wiadomo człowiek przedsiębiorczy uczy się przez całe życie.

Podsumowując wyniki badań ankietowych uczniów liceów ogólnokształcących, należy zauważyć, że uczniowie wysoko oceniają: umiejętność zarządzania czasem, umiejętność pracy w zespole, umiejętności przedsiębiorcze w zakresie organizacji i rozwiązywania problemów, rozwiązywanie umiejętności przedsiębiorczych, kreatywność oraz własną przedsiębiorczość. Zdecydowana większość licealistów odpowiedziała twierdząco na pytanie dotyczące bycia przedsiębiorczym. Można się domyślić,

iż każdy z nich trochę inaczej rozumie bycie przedsiębiorczym i inne cechy uważa za przedsiębiorcze. Z badań wynika, że młodzi ludzie oczekują od życia głównie bezpieczeństwa, nie chcą podejmować wyzwań i ryzyka, które wiąże się z podejmowaniem decyzji oraz braniem na siebie odpowiedzialności. Skoro nisko ocenili skłonność do podejmowania ryzyka, tzn. że mają również niską zdolność dopasowania się do określonych warunków. Nie zauważają u siebie rozwiniętych umiejętności podejmowania decyzji i elastyczności w działaniu, mimo że jest to cecha niezbędna również w codziennym funkcjonowaniu.

Na podstawie analizy zebranych odpowiedzi można wyciągnąć wniosek, iż badana młodzież nie do końca przejawia postawy przedsiębiorcze. Opinie badanych wskazały na różnorodność w poglądach na temat tego zagadnienia, co może potwierdzać fakt, że stworzenie uniwersalnej definicji przedsiębiorczości nie jest możliwe. Z przeprowadzonych badań wynika, że w edukacji rozwijane są tylko niektóre z głównych postaw przedsiębiorczych. Należą do nich m.in.: współpraca, komunikatywność, samodzielność i podejmowanie inicjatywy. Natomiast w stopniu niskim pobudza się takie postawy jak adaptacja i determinacja, które należą do podstawowych zachowań przedsiębiorczych.

W dobie nowej reformy edukacji powinno się zwrócić uwagę na kształtowanie postaw przedsiębiorczych na każdym etapie kształcenia, zaczynając od szkoły podstawowej. Motywacja oraz pobudzanie do działania dzieci i młodzież będą rozwijały cechy i zachowania przedsiębiorcze. Zdobyta wiedza i wiadomości oraz umiejętności wykorzystywane w praktyce pozwolą na tworzenie się aktywności szkolnych, rozwijających zainteresowania młodzieży oraz twórcze myślenie i współpracę w grupie.

Należy podkreślić, że zaprezentowane badania stanowią tylko wycinek badań dotyczących postaw przedsiębiorczych wśród młodzieży.

BIBLIOGRAFIA

1. Makiela B., Makiela Z., „Nauczanie podstaw przedsiębiorczości w liceach ogólnokształcących”, *Przedsiębiorczość – Edukacja* 1, Kraków 2005.
2. Tom 4. Edukacja historyczna i obywatelska wszkolce podstawowej,gimnazjum i liceum. pdf,pobrano z: <http://www.bc.ore.edu.pl/Content/228/Tom+4+Edukacja+historyczna+i+obywatelska+w+szkole+podstawowej%2C+gimnazjum+i+liceum.pdf> [dostęp: 3.09.2019].
3. Andrzejczak A., „Skuteczność nauczania przedsiębiorczości w szkołach średnich” [w:] Wachowiak P., Dąbrowski M., Majewski B. (red.). „Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna”, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007.
4. Solarz J. K., „Modele przedsiębiorczości. Doświadczenia USA i Japonii”, Instytut Gospodarki Narodowej, Warszawa 1990.
5. Marszałek A., „Analiza postaw przedsiębiorczych wśród studentów”, *e-mentor* 3(45)/2012.
6. Drucker P., „Innowacje i przedsiębiorczość”, PWE, Warszawa 1992.
7. Olearnik J., „Obszary i formy działań uczelni dla wykształcenia przedsiębiorczego absolwenta” [w:] Wachowiak P., Dąbrowski M., Majewski B. (red.), „Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna”, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa, 2007.
8. Kureczewska A., „Przedsiębiorczość”, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne S.A., Warszawa 2013.

9. Hendzel D., „Możliwości kształtowania postaw przedsiębiorczych w organizacji gospodarczej” [w:] Wachowiak P., Dąbrowski M., Majewski B. (red.), „Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna”, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007.

10. Szeliga P., „Chwasty na polu przedsiębiorczości, czyli czego w szkole nie uprawiać” [w:] Wachowiak P., Dąbrowski M., Majewski B. (red.), „Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna”, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007.

11. Wach K., „Kształtowanie postaw przedsiębiorczych w programach nauczania. Stan obecny i proponowane kierunki zmian” [w:] Wachowiak P., Dąbrowski M., Majewski B. (red.), „Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna”, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007.

12. Entrepreneurship Education in Europe: Fostering Entrepreneurial Mindsets through Education and Learning. Final Proceedings, „European Commission – Ministry of Education and Research of Finland”, Oslo 26-27 października 2006 r.

13. Wachowiak P., „Kształtowanie umiejętności przedsiębiorczych” [w:] Wachowiak P., Dąbrowski M., Majewski B. (red.), „Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna”, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007.

14. Nauczanie podstaw przedsiębiorczości w szkole: programy, strategie. Raport Komisji Europejskiej. EURYDICE, 2012.

15. Krzyżak J., „Edukacja ekonomiczna jako nowa jakość wychowania – spostrzeżenia, opinie, sugestie” [w:] Wachowiak P., Dąbrowski M., Majewski B. (red.), „Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna”, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007.

ROLA WYCHOWANIA ESTETYCZNEGO DZIECKA W WIEKU PRZEDSZKOLNYM

mgr Anita Edyta Wizner

Wprowadzenie

Wychowanie w oparciu o wartości etyczne odgrywa fundamentalną rolę w życiu każdego dziecka. Stanowi podwalinę do ogólnego rozwoju dziecka, uwrażliwia na piękno oraz na więź z drugim człowiekiem ponieważ poprzez estetykę człowiek może odczuwać szereg emocji takich jak zadowolenie, przyjemne odczucia, zachwyt, podziw. Dziecko w wieku przedszkolnym naturalnie uczestniczy w różnego rodzaju formach aktywności edukacyjnej jak i opiekuńczo – wychowawczej, która kształtuje poziom jego wrażliwości na odbieranie różnego rodzaju wrażeń. Jakże doniosłą rolę w procesie edukacyjnym i wychowawczym odgrywa wychowanie estetyczne przedstawia treści ukazane w tym artykule. Celem pracy jest przybliżenie tematyki związanej z edukacją i wychowaniem estetycznym dzieci w wieku przedszkolnym.

1. Zadania wychowania estetycznego u dziecka w wieku przedszkolnym

Kształtowanie wartości estetycznych w życiu każdego dziecka jest niezwykle ważne albowiem poprzez wartości estetyczne wzbogacamy wyobraźnię dziecka, która pozwala na szereg odczuć emocjonalnych. Wychowanie estetyczne jest podwaliną do ogólnego rozwoju dziecka w tym także rozwoju poznawczego, kulturalnego, społecznego, moralnego oraz zdrowotnego. Wychowanie estetyczne u dzieci ma na celu również odgrywanie wielostronnej funkcji:

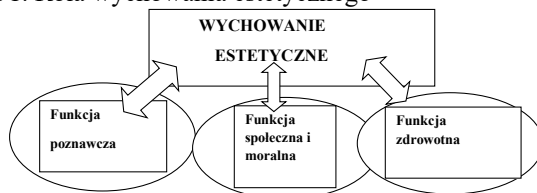
- **poznawczej**, która pobudza procesy związane ze spostrzeganiem, myśleniem, poszerzaniem wiedzy o otaczającym świecie;

- **moralnej i społecznej**, która rozwija wrażliwość na dobro i zło, empatię, wprowadza w świat wartości oraz może mieć wpływ na więź z najbliższymi osobami oraz innymi ludźmi;

- **zdrowotnej**, która pozwala dziecku na odczucie radości i dobrego samopoczucia, wprowadza w stan odprężenia, a co ważne dzięki funkcji zdrowotnej wychowanie estetyczne przyczynia się również do harmonijnego rozwoju zarówno psychicznego jak i fizycznego¹.

W życiu dziecka ważne są również osoby, które go wychowują pod kątem estetycznym i kulturalnym. Estetyka życia codziennego, tradycja, kultura oraz postępowanie człowieka z całą pewnością będą miały ogromny wkład w odbiór wrażeń, odczucia radości czy dobrego samopoczucia albowiem funkcja poznawcza związana jest z procesami spostrzegania i myślenia o świecie. Istotną rolę w wychowaniu i kształceniu dzieci w wieku przedszkolnym ma obcowanie z naturą widok kwiatów, zwierząt, piękna krajobrazu na przykład morza, czy gór albowiem wpływa na wyobraźnię stymuluje ogólny rozwój dziecka zarówno intelektualny, kulturalny, estetyczny, moralny i społeczny. Kolejną ważną rzeczą w rozwoju dziecka jest zbliżanie dzieci do wszelkiego rodzaju sztuki artystycznej, teatru, plastyki, rzeźby, muzyki i tak dalej. Należy wspierać dziecko, aby rozwijało wszelkiego rodzaju talenty twórczości plastycznej lub innych artystycznych takich w których dziecko mogłoby rozwijać różne formy ekspresji².

Rysunek 1. Rola wychowania estetycznego

3

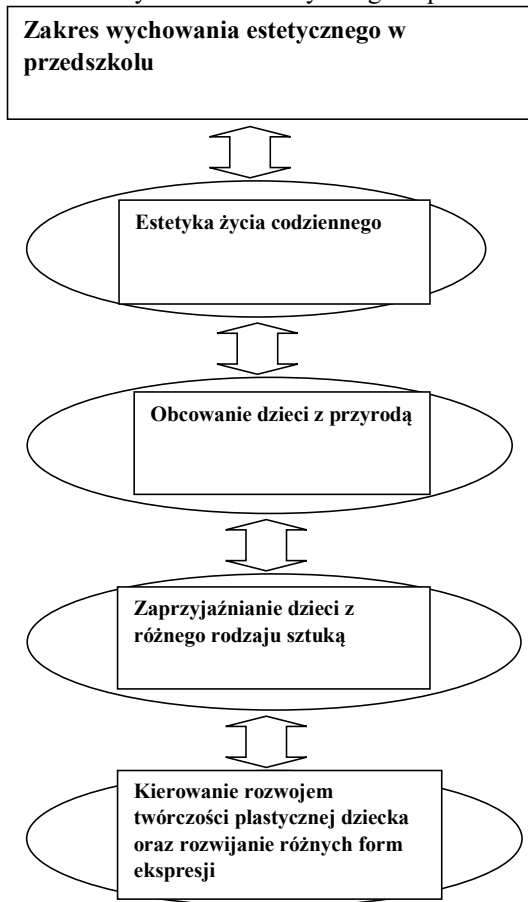
Rys. 1. Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Zadania i zakres wychowania estetycznego w przedszkolu* [w]: *Pedagogika przedszkolna*, M. Kwiatkowska, Z. Topińska (red.), Warszawa 1978, s. 317n.

1 Por. M. Kwiatkowska, Z. Topińska (red.), *Wychowanie estetyczne*, [w]: *Pedagogika przedszkolna*, Warszawa 1978, s. 317n.

2 Por. Tamże

3 Por. Opracowanie własne na podstawie: *Zadania i zakres wychowania estetycznego w przedszkolu* [w]: *Pedagogika przedszkolna*, M. Kwiatkowska, Z. Topińska (red.), Warszawa 1978, s. 317n.

Rysunek 2. Zakres wychowania estetycznego w przedszkolu

4

Rys. 2. Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Zadania i zakres wychowania estetycznego w przedszkolu* [w]: *Pedagogika przedszkolna*, M. Kwiatkowska, Z. Topińska (red.), Warszawa 1978, s. 317n.

Edukacja dziecka w wieku przedszkolnym w szerokim słowa tego znaczeniu ma szeroki wachlarz możliwości by móc rozwijać ogólny rozwój dziecka w oparciu o wartości estetyczne. Zajęcia plastyczne jak i obcowanie z przyrodą, która umożliwia dziecku uruchomienie kreatywnych sił tkwiących w

4 Por. Opracowanie własne na podstawie: *Zadania i zakres wychowania estetycznego w przedszkolu* [w]: *Pedagogika przedszkolna*, M. Kwiatkowska, Z. Topińska (red.), Warszawa 1978, s. 317n.

sferze poznawczo – emocjonalnej.

2. Oddziaływanie na sferę intelektualną i zmysłowo - emocjonalną u dzieci w wieku przedszkolnym

Scenariusz zajęć

Temat: *Piękne kwiaty w przedszkolnym ogródku*

Cele ogólne:

- zapoznanie dzieci z kwiatami i ogródkiem przedszkolnym,
- zapoznanie dzieci z przyrodą;
- wyrabianie szacunku do kwiatów i piękna;
- dostrzeganie piękna kolorów kwiatów;
- dostrzeganie piękna przyrody.

Cele operacyjne:

- dziecko potrafi nazwać kwiaty w ogródku przedszkolnym;
- dziecko rysuje kwiaty;
- dziecko potrafi rozpoznać kolory kwiatów.

Metody:

- czynne;
- oglądowe;
- werbalne i plastyczne

Środki dydaktyczne:

- blok rysunkowy, kredki, .

Formy pracy z dziećmi:

- praca indywidualna;
- praca z całą grupą.

Treści programowe:

- obserwacja;
- eksperymentowanie z przyrodą z kwiatami w ogródku;
- doświadczenie przyrody;

Zajęcia plastyczne

- rysowanie kwiatów;

Zajęcia literackie

- nauka wierszyka;

Wychowanie estetyczne zwrócenie uwagi na piękno przyrody; piękno kwiatów, zachęcanie dzieci, aby dbały o przyrodę o kwiaty

Zakończenie zajęć dzieci recytują wierszyk i wręczają sobie nawzajem wykonane rysunki z kwiatami doświadczają piękna przyrody, sztuki, literatury

Realizacja- przebieg zajęć:

Nauczycielka wyjaśnia dzieciom jaki jest cel zajęć. Dlaczego tak ważną rolę w życiu dziecka odgrywa przyroda, a w szczególności kwiaty, sztuka, literatura. Nauczycielka mówi dzieciom jakie kwiaty rosną w ogródku i że należy dbać o przyrodę i kwiaty. Nauczycielka podkreśla piękno kwiatów. Dzieci wychodzą na spacer do ogródka przedszkolnego w którym są piękne kwiaty- róże koloru czerwonego i różowego. Następnie pojedynczo odpowiadają:

- Jak czują się w pobliżu pięknych kwiatów ?

Nauczycielka prosi dzieci i razem rozkładają kocyk, który również ma wzór pięknych kwiatów. Następnie prosi dzieci, aby wzięły kartki z bloku rysunkowego, które są ułożone na kocyku i usiadły. Na kocyku w kwiaty są piękne kubeczki kolorowe z kredkami w różnych kolorach. Nauczycielka prosi dzieci o narysowanie kwiatów jakie widzą przed oczyma.

Po upływie 10 minut dzieci siedząc w kółku na kocyku ze swoimi pracami pojedynczo opowiadają o swoich wrażeniach z kwiatami:

Pytania o wiedzę o kwiatach

- Co dzieci wiedzą o kwiatach?

- Jakie kwiaty znają?

- Jakie kolory kwiatów widzieli ?

- Jak pachną kwiaty ?

- Czym różnią się kwiaty na kocyku od kwiatów w ogródku przedszkolnym

?

- Odpowiadają na zadane przez nauczycielkę również na pytanie komu podarowałeś/aś dziś kwiaty ?

- Z jakiej okazji można podarować komuś kwiaty ?

- Gdzie można zasadzić kwiaty ?

- Gdzie można kupić kwiaty ?

Następnie dzieci wymieniają się swoimi rysunkami i opowiadają na zadane pytania.

- Jak się nazywa kolega/ koleżanka od którego/której dostali rysunek ?

- Jakich kolorów użył/a kolega/ koleżanka do narysowania kwiatów ?

- Ile kwiatów jest na rysunku ?

- Jak ci się podoba rysunek kolegi/koleżanki i dlaczego ?

- Czy podobały ci się zajęcia i dlaczego ?

Nauczycielka mówi dzieciom także jak ważną rolę w życiu człowieka-dziecka odgrywają pozytywne wrażenia – emocje takie jak podziw, radość, miłość, dobre słowo, piękny gest, Takim pięknym gestem jakim uczyniliście koledze/koleżance jest wasz rysunek z kwiatami.

Następnie dzieci również uczą się wierszyka.

Drogi przedszkolaku, co widzisz ? co czujesz ?

Widzę piękne kwiaty - róże w przedszkolnym ogródku

Spoglądam na kwiaty i dzieci z przedszkola

Uśmiecham się głośno, bo pięknie jest dookoła

Kwiaty są żywe, kolorowe, piękne i pachnące

Dzieci również mają kocyk w kwiaty na łące

Nauczycielka o kwiatkach dzieciom cicho mówi

Róża powoli ze snu się budzi

Z wielkiej chmury deszczyk po liściach kwiatów pada

Nagle niebo się rozjaśnia

Słoneczko delikatnie się wkrada

Promyk słońca ogrzewa nas

I tak płynie wspaniale czas
Dzieci pięknej muzyki słuchają i kwiatuszki sobie wręczają⁵.
Na koniec zajęć dzieci rysunki z kwiatami sobie wręczają⁶.

Kształtując u dzieci w wieku przedszkolnym sferę zmysłowo- emocjonalną potrzebne są rozmaite bodźce, sytuacje, programy zajęć, scenariusze zajęć o tematyce estetycznej. W procesie opieki, wychowania i edukacji bardzo ważne jest to, aby dzieci mogły rozwijać wrażenia estetyczne. Dodatkowy walor to ten, w którym nauczycielka umie spojrzeć oczyma dziecka na jego świat. Nauczycielka może również zwrócić uwagę na wiele rzeczy, które zachodzą w procesie rozwoju dziecka między innymi:

- Jak dziecko się zachowuje ?
- Jak dziecko się wyraża ?
- Jaką dziecko ma wiedzę na dany temat ?
- Co dziecko porusza ?
- Czy prawidłowo funkcjonują zmysły dziecka ?
- Jaka jest sprawność psychomotoryczna dziecka ?
- Jaka jest sprawność ruchowa dziecka ? i tak dalej.

Podczas takich zajęć nauczycielka oprócz edukacji przedszkolnej oraz zajęć opiekuńczo – wychowawczych może również zaobserwować u dziecka różnego rodzaju problemy? Jak również może rozpoznać czy dziecko wymaga wsparcia pedagogicznego lub pomocy innego specjalisty na przykład psychologa, logopedy, lekarza, fizjoterapeuty, okulisty.

Podsumowanie

Wychowanie estetyczne ma wpływ na ogólny rozwój dziecka oraz przenika się z innymi dziedzinami wychowania. Służy zarazem celom wychowania intelektualnego, społecznego, moralnego, zdrowotnego jak i kulturalnego. Dziecko w wieku przedszkolnym w sposób naturalny odbiera wrażenia estetyczne, co jest powiązane z jego aktywnością poznawczą oraz postawą wobec otaczającego go świata. Małe dziecko może cieszyć barwa, kształt, dźwięk, zapach, ruch czy powierzchnia przedmiotów. Przeżywa ono piękno w sposób aktywny na przykład podczas zabawy. Dziecko może mieć sentyment do różnych przedmiotów oraz zabawek, które się mu podobają. Dzieci doznają wielu emocji, wzruszeń w obcowaniu z naturą. Okazy przyrody mogą stanowić dla dziecka przedmiot badawczej obserwacji, zabawy, jak i eksperymentu. Dziecko za pomocą zmysłów pragnie je dotknąć, poznać, posmakować, powąchać. Blask słońca, plusk wody, chłód lasu, smak owoców leśnych to gama radosnych dziecięcych odczuć, przeżyć, których również może doświadczać w późniejszym okresie życia. Dorośli mogą wprowadzać dzieci w świat odczuć emocjonalnych – wrażeń związanych ze sztuką za pomocą opowiadań i baśni, poprzez oglądanie różnego rodzaju widowisk, które są przeznaczone do jego wieku rozwojowego oraz dzięki oglądaniu ilustracji wówczas dziecko zaczyna uruchamiać wyobraźnię i uczucia, może głośno zmanifestować swoje zadowolenie, zachwy

5 Por. Anita Edyta Wizner, Wierszyk pt. *Drogi przedszkolaku, co widzisz ? co czujesz ?*

6 Por. Scenariusz zajęć pt. *Piękne kwiaty w przedszkolnym ogródku*, opracowanie własne.

dla utworu muzycznego, wiersza, czy obrazka. Przedszkole przy pomocy istotnych dla wychowania estetycznego treści metod, oraz różnorodnych form pracy edukacyjnej i wychowawczej jest w stanie kształtować życie emocjonalne dzieci poprzez dostarczanie im wzruszeń, które z kolei mają ogromny wpływ na ich wszechstronny rozwój czynią ich dzieciństwo szczęśliwym⁷.

Abstrakt

Wychowanie estetyczne odgrywa ogromną rolę w ogólnym rozwoju dziecka. Wrażenia estetyczne działają na sferę intelektualną i emocjonalną, kulturalną, społeczną. Rozwijanie wrażliwości estetycznej u dziecka oparciu o dobro i piękno ma ogromny wpływ na kształtowanie się wrażliwości moralnej.

Słowa klucze: estetyka, wychowanie estetyczne, pedagogika przedszkolna

Abstract

Aesthetic education plays a huge role in the child's overall development. Aesthetic impressions affect the intellectual, emotional, cultural and social sphere. Developing aesthetic sensitivity in a child based on goodness and beauty has a huge impact on shaping moral sensitivity.

Key words: aesthetics, aesthetic education, pre-school pedagogy

BIBLIOGRAFIA

1. H. Depta, *O wychowanie estetyczne na miarę naszych czasów*, [w]: *Sztuka i wychowanie. Współczesne problemy edukacji estetycznej*, K. Pankowska (red.), Warszawa 2010.
2. M. Gołaszewska, *Estetyka współczesności*, Kraków 2001.
3. M. Gołaszewska, *Kultura estetyczna*, Warszawa 1989.
4. M. Gołaszewska, *Zarys estetyki*, Warszawa 1986.
5. R. Ingarden, *Przeżycie, dzieło, wartość*, Kraków 1966.
6. M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, Kraków 2003.
7. D. Jankowski, *Wprowadzenie*, [w]: *Edukacja kulturalna i aktywność artystyczna*, D. Jankowski (red.), Poznań 1996.
8. J. Karbowniczek, M. Kwaśniewska, B. Surma, *Podstawy pedagogiki przedszkolnej z metodyką*, Kraków 2011.
9. K. Krasoń, *Wychowanie estetyczne*, [w]: *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku, t. VII*, T. Pilch (red.), Warszawa 2008.
10. M. Kwiatkowska, Z. Topińska (red.), *Pedagogika przedszkolna*, Warszawa 1978.
11. I. Popiołek, *Wychowanie estetyczne i wychowanie przez sztukę*, [w:] *Z historii, teorii i praktyki edukacji artystycznej dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym* K. Zabawa (red.), Kraków 2014.
12. W.A. Sacher, *Obszary badań naukowych w edukacji artystycznej*, Bielsko-Biała 2007.
13. K. J. Szmidt, *Pedagogika twórczości*, Gdańsk 2007.
14. A. M. de Tchórzewski (red.), *Współczesne konteksty wychowania. W kręgu pytań i dyskusji*, Bydgoszcz 2002.
15. W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. II, Warszawa 1990.
16. I. Wojnar (red.), *Edukacja i kultura. Idea i realia interakcji*, Warszawa 2006.
17. I. Wojnar, *Humanistyczne intencje edukacji*, Warszawa 2000.
18. I. Wojnar, *Teoria wychowania estetycznego. Zarys problematyki*, Warszawa 1980.
19. J. Żebrowski, *Edukacja kulturalna w społeczeństwie obywatelskim*, Gdańsk 1996.
20. B. Żurakowski (red.), *Kultura artystyczna w przestrzeni wychowania*, Kraków 2012.

⁷ Por. M. Kwiatkowska, Z. Topińska (red.), *Wychowanie estetyczne*, [w]: *Pedagogika przedszkolna*, Warszawa 1978, s. 317n.

КОНЦЕПТИ ВИНИ ТА ВИННОГО У ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ КАТАСТРОФІ В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦЬКОМУ НАРАТИВІ ПІЗНЬОРАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕМ І ДРАЧА ТА Б.ОЛІЙНИКА)

Григоренко Ірина Василівна
кандидат філологічних наук,
доцент НПУ імені М.П.Драгоманова
iragrigorenko@ukr.net

Можна стверджувати, що особливий Чорнобильський наратив у літературних текстах як глобальне художнє осмислення та стратегічні способи репрезентації подій довкола катастрофи (осмислення причин, пошук винних, їх рівень провини, наслідки, висновки з трагедії) сформувався вже через рік після трагедії. Для Радянського Союзу це відбулося відносно швидко, адже великі трагедії українцям – громадянам цієї держави – обговорювати відкрито було «дозволено» зі значним часовим зсувом. Так, про Голодомор українські письменники почали писати перед розпадом СРСР (практично через 60 років), про сталінський терор – частково після XX з'їзду партії (практично через 20 років). Про Другу світову війну українські митці після гіркого досвіду авторів «Любіть Україну» (В.Сосюра), «Україна в огні» та «Повість полум'яних літ» (О.Довженко) писали скупі, підкреслено героїчно і пафосно, щоб запобігти закидам радянських критиків про колабораціонізм.

У пізньорадянській період тиск комуністичної партії на українське письменство помітно послабився. Трагедія Чорнобиля стала однією з ключових тем світової публіцистики і художньої літератури. Масштаби катастрофи не давали змоги партійному керівництву уникнути розголоту і в межах Союзу – тема науково-технічного прогресу, провідної ролі партії більшовиків Радянського Союзу у підкоренні Космосу та мирного атому в художньому наративі змінилась гірким болем розчарування. Практично за рік-два відбулася доволі різка зміна усвідомлення Людиною себе у Всесвіті, подібно до того, як це сталося у добу Відродження та Бароко (зауважимо, що у Ренесансі остаточне усвідомлення ідеї Vanitas тривало приблизно півтора століття). Ця трагедія, зрозуміло, стала ключовою темою не тільки громадських обговорень, але й активізувала рефлексію, філософські роздуми про її причини серед мільйонів пересічних громадян. Художня література як особливий вид мистецтва також поринула в обдумування причин і наслідків трагедії, пошуку Винного, усвідомлення Вини кожного у трагедії.

Схожий до ренесансного світоглядний злам відбувся після Чорнобиля у мистецькому наративі українських радянських письменників Бориса Олійника та Івана Драча. Іван Драч зізнавався, що у радянські часи він

написав цикл віршів «Подих атомної доби», де оспівував будівництво атомних станцій: *«А мені, а мені, славослову, Вас-бо славив, дурний вертопрах, Відібрало розбещену мову, І німотствую геть у віках»* («Чорнобильська Мадонна») [1]. «Я ніколи не задумувався над можливістью вибуху. І коли сталася аварія, я сприйняв це як свою вину за освітлення. Мій син, будучи студентом, отримав променеви хворобу, працюючи на ЧАЕС. І тому цей біль, Чорнобильський біль, спонукав мене до написання поеми “Чорнобильська мадонна”», – розповідав Іван Драч у інтерв’ю Іb.ua [2].

Одним з перших документальних фільмів, відзнятих протягом ста днів після трагедії, стала хроніка режисера і оператора Володимира Шевченка «Чернобиль. Хроника трудных недель» (1986). Автор фільму помер від променевої хвороби через рік. Після демонстрації фільму радянським телебаченням з’явилися і перші літературні твори українських авторів про Чорнобиль, наприклад «Вибух» С. Йовенко (1987), «Чорнобиль» Ю. Щербака (1987), «Марія з полином у кінці століття» В. Яворівського (1988) та ін. Трагічно-філософське наповнення цих текстів звільнило нариват радянської літератури доби соцреалізму від ключового принципу – показувати не те, що є насправді, а те, яким би його хотіли показати громадянам Союзу. Партійно прикрашена радянська «дійсність» у творах соцреалістів стрімко почала втрачати позолоту «правдивості», відкриваючи читачам гірку істину.

Через два роки по трагедії в українській літературі майже одночасно з’являються дві поеми: «Чорнобильська Мадонна» і «Сім» – різні за формою і такі близькі за пафосом. Автори цих поем Іван Драч та Борис Олійник розмірковують: чому це, за що це, чому саме з нами.

Поема І. Драча вибудована навколо вселенського образу Жінки – матері-страдниці, що страждає від власних дітей. Поему побудовано з 25 окремих різножанрових і різнопланових розділів, поєднаних ключовим концептом – Катастрофа, її причина та винні. При цьому автор не вдається до опису самого вибуху, а прагне висвітлити наслідки події крізь призму материнського горя. Радіація, яка завдала непоправної біди людям, втілена в метафоричному образі Солов’я-Розбійника (свист лічильників Гейгера):

*« В Прип’яті порожній Соловей-Розбійник,
Як вибійник ночі, сам-один живе [...].
Його ловить армія й лисі академіки,
І японські роботи і япономать,
Всі стратеги й тактики у вогні полеміки
В саркофаг намірились Солов’я впіймать.
Альфа, бета з гамою — невидимі промені,
І він теж невидимий — Лисий Соловей...»* [1].

У поемі «Чорнобильська Мадонна» згадано реальний суд над шістьма особами, причетними до трагедії, відомо, що трьох із них таки визнали винними (Дятлов, Фомін, Брюханов). Але Поет бачить ще одного винного

– керівництво держави. Іван Драч порівнює партійно-державних ієрархів, чиновників від науки із біблійним царем Іродом:

*Ні! Ти зориш на нас з висоти,
Науки длань над нами розпротерши.
Все зекономив? Совість!? Честь!? ...
... Длань керівну над нами розпротерши,
Так, ти вгадав, знак Виродження – Ти,
А не Відродження, такий підлотний вирід...[1].*

Борис Олійник у поемі «Сім» також згадує шістьох, причетних до трагедії, але на цей раз не винуватців, а спасителів – перших пожежників (В.Кібенко, М.Ващук, В.Ігнатенко, М.Титенок, В.Тищура, В.Правик). Але є і сьомий герой – Володимир Шевченко, той, хто одним з перших показав світові зруйнований реактор, автор документальної стрічки. Поема «Сім» складається з семи розділів, які пов'язані між собою ключовим концептом. Як і в поемі Івана Драча, ключовий концепт – це Катастрофа, її причина та винні. Поема вибудована у формі напруженого діалогу-дискусії між Автором (Поетом) і чорним Круком (у фольклорі віщуном смерті), в ході якої розкривається основний концепт твору. Водночас Крук є альтер его ліричного героя (збірний образ людства):

*«Я – з ява страшніша. Я – з кості твоєї
І шкіри.
Колись величавсь песимізмом і вельми
Цинивсь,
Так ти ж мене зраджував стільки, що,
втративши віру,
Я з жовчю злигався. І маєш нащадка –
Цинізм» [3].*

Розмірковування ліричного оповідача про винних у трагедії, його рефлексії вини відштовхуються від трагічних подій – голод 1932-1933 років, жорстокі сталінські репресії. Таким чином автор прагне показати непримиренне протистояння добра і зла у душах українців від козацьких часів до сучасності. Водночас Борис Олійник, на відміну від Івана Драча, намагається виправдати партію, пробує поєднати непокероване – комуністичну догму та національні цінності, виправдовуючи радянську владу шляхом «поділу» вини між капіталістичними країнами і СРСР:

*«Нещадний однаково атом
Що в них над Гудзоном,
що в нас над билинним Дніпром!
Однаково ділиться він до межі рокової.
Чи відаєш ти, що за нею гряде з пелени,
Коли над планетою виросте гриб сатани,
Посіяний сліпо з твоєї гордині людської?! [3].*

Отже, в поемах «Чорнобильська Мадонна» та «Сім» відбувається своєрідний діалог-полілог автора з самим собою, читачами, людством

навколо ключового – причини трагедії, пошуку винного і усвідомлення вини. Проте у Івана Драча поема – це плід каяття, а у Бориса Олійника – гірке намагання виправдатися: не зняти провину з Союзу, але розширити її на всі країни світу. Ліричні герої-оповідачі в обох поемах рефлексують навколо концепту винного у катастрофі, усвідомлюючи, що винні всі, і вони також серед винних, бо винне людство: винний – не тільки той хто отримав вирок, але й той, хто усвідомив вину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іван Драч. Поема «Чорнобильська Мадонна». URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=903> (дата звернення 10.04.2020).
2. Іван Драч: Щастя жити на планеті одностумців. URL: https://lb.ua/society/2009/11/22/14759_ivan_drach_shchastia_zhiti_planeti.html (дата звернення 10.04.2020).
3. Борис Олійник. Поема «Сім». URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=13228> (дата звернення 12.04.2020).

CULTURAL TOURISM IS THE LEAND OF DOMINANT CULTURUAL PRACTICES

Dychkovskyy Stepan

*Candidate of pedagogic sciences, associate professor
Director of the Institute of Practical Culturology and Art Management
National Academy of Culture and Arts Management, Ukraine
227@ukr.net*

Considering cultural tourism as a symbiosis of economy and culture we should emphasize that it contemplates not only knowledge of cultural heritage of tourist destination, but also inclusion of a tourist into a modern cultural environment – active involvement in cultural events and practices characteristic for a certain territory [1, p. 233-242].

Demonstration of widening of motivation variety and specialization of traveler's interests on different aspects of culture and cultural heritage of countries and territories they visit is tendencies of diversification of cultural tourism, which is often a factor of activation of event tourism in a certain world region. Research of peculiarities of demand and supply for tourist trips with cultural purposes based on study of foreign and national sources allow making conclusion that today in international tourism, except traditional cultural and educational tourism, there are different tourism subtypes put into practice. They allow more meaningful diversification of leisure by means of interactive programs of a visit [2]. In modern tourist sphere it is important to combine social and economic conditions, natural potential and cultural environment, which is a

significant tourist resource. Such a combination allows developing event tourism, which according to the World Tourist Organization's estimates is becoming one of the motivating factors of cultural resources study. The word Event (occurrence, happening) in English has very many meanings, in particular, as both a social-cultural and technical and even philosophic occasion or a planned social-public event/occurrence, which takes place at a certain time and with a certain purpose and has a certain public reaction. It combines some kinds of traditional recreation with active and passive participation in different events [3, p.116-119].

Event tourism, which is a unique kind of tourism as it is an inexhaustible in content. According to projections of event tourism researchers, extreme sport, spectacular combat sports and open-air festival shows will be the most popular subjects of special events in future. These types of activity the best way reflect the topics modern people are interested in – issues of environment safety, preservation of cultural heritage, health promotion and family strengthening.

There is one more advantage of event tourism – constant renewal of propositions. Having a great multiplicative effect, event tourism promotes development of related branches. Travelers visiting one or other region are potential consumers of other types of tourism popular in this territory. It results in increase of propositions and demand for additional services. Positive effect of event tourism on region's development lies in the fact that owing to the interesting events tourists go to those regions, which at other times could hardly attract their attention.

In the past the most events were the integral part of social contexture and played important role in the society – marking significant moments shared by all people. Religious holidays, cultural festivals and trade fairs created the environment of social cooperation. Taking into account the fast pace of social, economic and cultural changes today, events continue to acquire new functions in the society. Recants researches show the growing role of events and festivals as economic accelerators, factors of creation of cultural environments, incentives for new management models as innovative platforms and as centers in global networks. When socio-cultural phenomena are studied, events can be seen as social subjects, which have a potential to support and transform social systems. Event is understood as a complex of occasions notable for its identity and significance for the given society or mankind in general, small groups or individuals. It can be of the form of a onetime unforgettable event or periodic one, which takes place every year or in a certain period of time. [4]. Event as a tourist resource has clear multiplicative effect – it “makes” different tourist industry sectors of the country develop, which promotes effective use of its own potential. Hotels and transport companies, restaurants, cafes and sports centers, souvenirs shops and museums – it is hardly full list of components, which serve event tourism [5, p.132-137].

In this case event tourism as a kind of cultural tourism influences: revival of folk traditions and promotion of local crafts, job placement, organization of diverse tourist programs and travel itineraries, protection and revival of cultural

and architectural heritage, transition from traditional way of life to so called modern western forms of society, which promotes development of interindustry cooperation, study of regional cultures with the purpose of development of interethnic tolerance. Integration of some monuments of cultural heritage into tourist network is promoting confirmation of restoration programs, creation of new image museums, scansions, restaurants of traditional food, furnishing of guest rooms for tourists by local residents.

Specifically, event market segmentation makes you to adapt to it, creating a requested product. Competitive preference is given to the territories with rich history and high culture monument and natural site density. To create tourist attraction in case if there is no any cultural or historical event, it should be produced intentionally by developing legend of the given region. In this case there should be conducted a campaign for raising significance of individual or group cultural product, which involves maximum number of tourists. In the result the territory gets financing from event tourism and tourists, who have certain cultural demands, satisfy them in outdoor activities while visiting popular monuments and taking part in interesting different scale and subject matter events.

Thus, cultural projects transform culture into the most important imperative of tourist development, and creation of friendly environment for promotion of cultural industry and development of a high-quality tourist product of European level on the basis of culture is becoming a priority. In practice it shows itself as well in lobbying by municipalities of big cultural programs of transformation of economically poor territories into creative spaces, which show the “atmosphere of the place”, its peculiar character and that way increasing its value.

Development of creative spaces in the high-urban territories are demonstrated convincingly in the form of creative clusters, creative quarters and centers, art galleries, show-rooms, tele- and media platforms, sports and art initiatives, cultural spaces, antique cafes and media centers, start-ups etc. [6, p.204-209]. As it is known, such creative centers not only satisfy aesthetic needs of creative city people, but also attract entrepreneurs and tourists, change the image of the place and play the role of specific channels of development of cultural and business contacts of the territory. In the result of extension and development of creative industry a new unique character is being developed in the city, its tourist attraction is growing, motivation for visiting the city is being developed as well as a wish to live and work there. Along with-it number of jobs in creative sphere and number of investment-attractive places for the transformation into creative spaces are growing.

Cultural tourism is one of the leading dominant cultural practices, which accounts for a large percentage of capital investments in all developed countries and gives a vast amount of money for the development of culture on the whole. Cultural consumption of values in the context of artistic and cultural-historical potential of tourism is being implemented in the form of production of new senses, destinations, images and gestalts of everyday life during travelling [7, p.298-302]. Development of international tourist markets of cultural events

should be considered from different points of view – from individual to social and local, regional, national and international levels of creation of cultural capital. Increasingly the new approach to the assessment of the impact of event tourism is becoming a new paradigm, although in some areas it directly contradicts mainly instrumentalist approach. Effective use of cultural and historical potential, architectural and natural landmarks allows developing new, more promising economic sectors of event tourism.

REFERENCES

1. Parfinenko A. Cultural tourism as an official of social and economic development of the territory // News of Lviv University. Seriya: Geographic. 2013. VIP. 43, part 1. S. 233–242.
2. Cultural heritage and tourism development: conference proceedings. Madrid: WTO, 2001 = Cultural Heritage and Tourism Development. Madrid: WTO, 2001. URL: <https://cribs.me/turizm/mezhdunarodnye-turistskie-organizatsii> (accessed: 08/12/2019).
3. Dolzhenko G. P., Shmytkova A. V. Event tourism in Western Europe and the possibility of its development in Russia // News of higher educational institutions. North Caucasus region. Series: Social Sciences. 2007. No. 6. P. 116–119.
4. Atroshchenko B. F. Event tourism is an important component of the hospitality industry in the city of Chernigov // News of the Gomel State University named after F. Skorina. 2016. No. 2 (95): Economics. S. 132–137.
5. Atroshchenko B. F. Event tourism is an important component of the hospitality industry in the city of Chernigov // News of the Gomel State University named after F. Skorina. 2016. No. 2 (95): Economics. S. 132–137.
6. Shecheglyuk S. D. Activization of cultural tourism as a driver for developing creative industry of Ukraine // Tourist business: current trends and strategic development: Abstract. science. - practical. Internet Conf. (16 birch 2018 p.). Kiev: KNEU, 2018. S. 204–209.
7. Charter of tourism // Travel companies: a directory. St. Petersburg: OLBIS, 1995. Issue. 8. S. 163–171.

ПОЧАТОК ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У БАЧЕННІ КАНАДСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ

Запотоцький Михайло Миколайович
аспірант ЛНУ ім. І. Франка
muhaylo_11.94@ukr.net
Науковий керівник –
к.і.н., доц. Сипко Б.В.

Влітку 1914 р. світ охопила Перша світова війна, яка не обмежилась тільки європейським континентом. Канада, котра була складовою Британської імперії, вступила у Першу світову війну відразу після оголошення Великою Британією війни Німеччині – у серпні 1914 р [1, с. 405]. Протягом майже усього серпня 1914 р. в канадському парламенті йшли дискусії стосовно початку війни. Політики різного політичного

спрямування та приналежності одноголосно підтримали вступ Канади у Першу світову війну на боці держав Антанти на основі програми «активної підтримки Англії» [6, с. 120]. Канадський парламент, котрий після двомісячної перерви зібрався на позачергову сесію 18 серпня 1914 р., став майданчиком для обговорення дій центральної влади та висловлення депутатами власних позицій стосовно військового конфлікту, котрий тільки розпочинався в Європі.

Метою даної публікації є розглянути настрої в канадському політикумі на початку Першої світової війни та інтерпретувати погляди канадських політичних еліт у ставленні до участі Великої Британії у світовому конфлікті.

В сучасній українській історіографії тематика історії Канади в часи Першої світової війни майже відсутня. В Україні певні аспекти історії Канади досліджує Ірина Судак [5], Руслан Сіромський [3], Ганна Сталовєрова [4]. У зарубіжній історіографії проблематику Канади часів «Великої» війни вивчали Катерина Симоненко [2], Десмонд Мортон [10], Білл Фріман та Річард Нільсен [9]

Варто зазначити, що як у Палаті громад, так і в Сенаті політики практично одноставно виступили за допомогу метрополії у військовому конфлікті. Про це свідчить позиція політиків-консерваторів. Тодішній прем'єр-міністр Канади Роберт Борден (1911–1920) був палким прихильником допомоги метрополії. У численних виступах, дебатах він неодноразово підтримував цю позицію [6, с. 120]. Це засвідчує виступ Р. Бордена 19 серпня 1914 р. у Палаті громад. Вислухавши промови колег по партії, а також політичного опонента, колишнього Прем'єр-міністра – Вілфреда Лор'є (1896–1911), діючий глава уряду висловив слова подяки усім політикам, котрі підтримали вступ Канади у війну на стороні Великої Британії. Прем'єр-міністр зазначив, що Канада, як і інші британські домініони, має обов'язок перед метрополією [7, р. 11]. Політик наголошував на етнічній строкатості Британської імперії і зауважив, що важливим є об'єднання усіх підданих британської корони [7, р. 97]. Варто зауважити, що попри активну підтримку Великої Британії, Роберт Борден як до початку Першої світової війни, так і в її процесі був палким прихильником розширення зовнішньополітичних прав канадського домініону. А тому впродовж світового конфлікту активно тиснув на Британію, щоб та визнала роль Канади та інших домініонів, дозволивши їм долучатися до ухвалення військових рішень [1, с. 414].

Згаданий мною лідер ліберальної партії – Вілфред Лор'є попри суперництво з консерваторами теж висловив слова підтримки британській короні. Того ж дня у Палаті громад політик зазначив наступне: «Ми є британськими підданими, і сьогодні ми стикаємося з наслідками, пов'язаними з цим фактом. Довго ми користувались благами нашого британського громадянства. Сьогодні це наш обов'язок прийняти його обов'язки... Ми сьогодні усвідомлюємо, коли воює Велика Британія – воює

Канада» [7, р. 9].

Активним прихильником вступу Канади у Першу світову війну та підтримки метрополії був тодішній міністр оборони Канади – Сем Г'юз (1911–1916). Ще з кінця XIX ст. він позитивно ставився до участі Канади у військових конфліктах на боці Великої Британії. Це твердження було одним із положень т. зв. «доктрини Г'юза», яка також включала в себе тези про збільшення державних асигнувань на армію та відмову від професійного війська в Канаді [2]. Перша світова війна стала майданчиком для реалізації «доктрини Г'юза». Сам політик підтримував відправку військових на фронті «Великої» війни. Міністр займався вербуванням добровольців до війська. Багато охочих, котрі йшли до канадського війська діяли на ентузіазмі, маючи погану підготовку та кепське спорядження [1, с. 405]. В одній зі своїх промов 21 серпня 1914 р. С. Г'юз зазначив, що на початку війни до війська зголосилось понад 100 000 осіб, хоча політик наголосив на максимумі, який може прийняти канадська армія – 22 000 добровольців [7, р. 95]. С. Г'юз також займався пошуком матеріальної підтримки війську. Цього ж дня, виступаючи перед депутатами Палати громад, він закликав парламентарів сприяти постачанню корму та коней канадській армії, якщо ті на це мають можливість [7, р. 55].

Слова підтримки лунали і в Сенаті. Вже 19 серпня 1914 р. сенатори з прихильністю висловилися стосовно вступу Канади у війну. Варто зауважити, що партійна приналежність, територіальне чи національне походження великої ролі не відіграли. Сенатори від Квебеку, Онтаріо, Британської Колумбії та інших частин Канади, висловлювали слова підтримки центральній владі на дії, котрі спрямовані на допомогу метрополії.

Майбутній спікер Сенату канадського парламенту Джозеф Болдук (1916–1920), котрий був представником Консервативної партії та походив з Квебеку, 19 серпня 1914 р. оголосив наступне: «Англія воює, і Канада не змогла уникнути своїх зобов'язань, одним з яких було негайне скликання палат на спеціальній сесії, щоб отримати їх санкцію щодо вже прийнятих заходів, а також повноваження щодо тих заходів, які будуть вжиті в майбутньому» [8, р. 1]. На сторінках протоколів чітко видно, що у своїй доповіді він виступає з позицій лоялізму та палкої підтримки британській короні. На його думку, саме під захистом Англії, Канада користується вільною торгівлею у всіх морях світу, найпотужнішим флотом та англійською дипломатією, яка прагнула забезпечити мир у світі [8, р. 5]. Ще один квебекський політик, сенатор Рауль Дандюранд висловив слова глибокої підтримки Великій Британії і зазначив, що Канада буде молитися за успіх Великої Британії та її союзників у надії, що конфлікт буде врегульовано [8, р. 11].

Варто зауважити, що серед сенаторів також лунали гасла військової підтримки Великої Британії. Сенатор Джеймс Александр Лугід у серпні 1914 р. висловив підтримку метрополії і стверджував, що основний

курс Канади – це надання Великій Британії військової допомоги, зброї та продовольчих товарів [8, р. 8]. Справді його виступ, як і більшість промов представників канадських політичних еліт, був ретранслятором настроїв більшої частини англоканадського суспільства. Варто зазначити, що англоканадці підтримали ініціативу вступу до війська та формування канадських військових одиниць, а от частина франкоканадців – бойкотували мобілізацію і не поділяли ентузіазму англомовних співгромадян щодо війни. [1, с. 410–411].

Отже, на канадська політична еліта на початку Першої світової війни була одностайною в питанні матеріальної та військової підтримки Великої Британії, незважаючи на політичну строкатість та розбіжність в поглядах. Варто наголосити, що до факту самої війни політики ставились негативно, але на переконання канадської політичної еліти, у 1914 р. основним завданням Канади була підтримка Великої Британії. Як на початку війни, так і в подальші роки канадські політики продовжували засуджувати збройний конфлікт, але вважали, що Канада зобов'язана військово та матеріально допомогти метрополії.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ілюстрована історія Канади. 25-е ювілейне видання. Під редакцією Крейга Брауна / Переклала з англ. Галина Сташків. – Львів: Літопис, 2019. – 644 с.
2. Симоненко Е. Сэм Хьюз и его концепция имперской обороны в Канаде накануне Первой мировой войны [Электронный ресурс] / Е.Симоненко // Медианортал Cyberleninka. – 2018. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/sem-hyuz-i-ego-kontseptsiya-imperskoj-oborony-v-kanade-nakanune-pervoy-mirovoy-voyny/viewer>
3. Сіромський Р. Квебек: між федералізмом та сепаратизмом (1960–1982 рр.) / Р. Сіромський. – Львів: Тріада плюс, 2006. – 198 с.
4. Сталовєрова Г. В. Еволюція британського колоніалізму (1914–1921 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «всесвітня історія» / Г. В. Сталовєрова; Чернігівський державний університет імені Т. Шевченка. – Чернігів, 2008. – 19 с
5. Судак І. І. Формування та розвиток суспільно-політичних і економічних відносин між федеральним центром та провінціями у Канаді (1867–1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «всесвітня історія» / І. І. Судак; Київський національний університет імені Т. Шевченка. – Київ, 2009. – 18 с.
6. Тишков В., Кошелев Л., История Канады / В. Тишков, Л. Кошелев. – Москва: Мысль, 1982. – 268 с.
7. Debates of the House of Commons of the Dominion of Canada. Special session war, 1914. Vol.CXVIII. – Ottawa: King's Printer, 1914 – 99 p.
8. Debates of the Senate of the Dominion of Canada. Extra session, 1914. [reported and edited by Holland and Bengough (Official Reporters of the Senate of Canada)]. – Ottawa: King's Printer, 1914 – 33 p.
9. Freeman B., Nielsen R. Far from Home: Canadians in the First World War / B. Freeman, R. Nielsen. – Whitby: McGraw-Hill Ryerson, 1999. – 256 p.
10. Morton D. The Headlines of August 1914: the Great War Comes to Canada / D. Morton // Policy Options, 2005. – P. 105–111.

PHENOMENON OF COLLECTIVE GRAVES IN THE MILIEU OF THE ÚNĚTICE CULTURE

mgr Zgurecki Wojciech

Doktorant, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.

Warszawa

wojciech.zgurecki@gmail.com

The article deals with the possible interpretation of graves from the Early Bronze Age. The autor lists the available information about so-called „collective” graves from Poland and compares them with other contexts of the Únětice culture on examples selected by the author. These types of graves could contain individual human remains, but could also be a burial for larger amounts of corpses. They occur both in so-called flat graves and burial mounds. Some of these forms created specific groups of the graves that enable the assumption to be formulated as to the interpretation of some of these finds as cultic, ritual, but also funerary (e.g. family graves).

Keywords: Early Bronze Age, Únětice culture, so-called „collective” graves, possibilities for interpretation.

TERMINOLOGY

Definition for multiple grave give generally two basic interpretation for burial pit that contain more than one body. The first is related to the so called collective grave or collective burial (pol. pochówek zbiorowy; ger. Massengrab, Massenbestattung; ukr. колективне поховання). The second is connected with multiple grave or multiple burial (pol. grób z kilкома pochówkami; ger. Mehrgrab, Mehrfachbestattung; ukr. могила з кількома похованнями) and is usually used in the case of fewer buried individuals, particularly those with a specific number, such as triple grave. The scientific terms mentioned above are used in the scientific literature, but they do not always work in the case of burials containing a larger number of the remains of deceased people in one pit or even not standard grave construction. The term “grave” suggests a ritual activity that enables the (symbolic) passage of the deceased to the other world. In the case of finds of the cumulated occurrence of skeletons, the funerary aspect cannot always be determined. Long-term deposition of skeletons in tombs or caves occurs as well. The construction of graves is usually adapted to the number of deceased deposited in the pit (e.g. sizes and sometimes also structural protection of burial). However, sometimes the unusual construction of the grave and its size seems to be a feature that determines the number of corpses in the cavity and the manner of their deposition. This is the case with the creation of so-called “well” graves. Such constructions occur in the case of burial mounds and flat graves. They are present - as it turns out below - both for burials containing up to several deceased remains, but also for single burials. But, collective graves should represent a single, rather short-term event.

Cemetery finds that can be considered as collective graves are, for example, multiple graves from the cemetery of the the Únětice culture at Kietrz (Butent-Stefaniak 1997), or at Łęki Małe (Kowiańska-Piaszykowa 2006) but

also of the Nitra culture at Branč (Vladár 1973), or a unique cremation burial of twelve individuals deposited in a ceramic storage jar at Lusatian cemetery at Velký Osek (Hrala 1992). Skeletons of deceased, who were impiously thrown into pits can be evidence of the high mortality rate during epidemics or conflicts, can also be considered as collective graves. On the other hand, some findings from the settlement area may be needed to be associated with ritual factors. Therefore, the latter should not be interpreted directly as graves, but rather sacred objects.

ÚNĚTICE CULTURE COLLECTIVE GRAVES.

For funeral rites of the Únětice culture there are many examples related to multiple depositions of skeletons in the grave pit or in the burial mound. Unfortunately, the data obtained so far are not sufficient to be able to distinguish the grave from the pits in the settlements in which the remains of the deceased were placed. Sometimes the main obstacle is not only the condition of the grave or skeletal structure, but also the lack of research on it.

In grave 5/85 at Cézavy near Blučina around 700 fragments of human bones were found, belonging to eleven children and one mature individual. All the remains were broken and additionally burned. Some skull bones as well as long bones had signs of cutting, biting by animals, or other types of damage.

In the western part of the round grave pit from Marefy-Člupy (Chleboráda 1928, 21) there was one skeleton, which was laid in a flexed position on the left side. Bone remains or fragments thereof, as well as three skulls appeared on the periphery of the grave cavity in its parts eastern, south-eastern and southern. Near the skull of the main skeleton there was a small vessel, while the remaining four vessels appeared on the perimeter of the burial cavity. In addition to the above, the grave contained items such as: bronze fragments, a stone polisher and a stone arrowhead. There were no disturbances in the grave and there is no certainty whether in this case we are dealing with a one-off activity or a few stages of action.

Another analogies to the above-mentioned interpretations occur at other cemeteries. On Blučina there were six skeletons in the grave that show that they were thrown into the pit. The remains identified in terms of sex and age belonged to: one adult man, two adult women, as well as three children (unspecified sex). „Similarly to Schleinbach, a 25–30 years old man and two children were found in the feature of the Věteřov culture. The man lay in a flexed position on the left side. The arms were crossed on the chest, legs were crouched with the ankles next to each other. It cannot be excluded that the man had been bound. The children were 3 and 5 years old. The older child had been bound” (Jelínek 2010, s. 512).

Similarly to the graves from the sites in Jelšovka (site No. 398) or in Těšetice-Kyjovice, at the cemetery of the Únětice culture in Tvarožná a grave appeared containing the remains of an adult woman and three children (age from 5 to 9 years). A total of two wire decorations were found on the remains of a woman and a child, but unfortunately only the lower limbs of other childrens were preserved.

In the pit of the grave number 3 at Slavkov by Brno the remains of three adults who belonged to two men and one woman were deposited.

At Praha-Bubeneč the remains of three people who belonged to one adult and two children were discovered in the pit of the grave. While six skeletons were found in the grave pit at Kolín (Salaš 1990, 282, 283). In Hlízov were placed seven skeletons in a cavity in a shrunken position (Pašková 2009, 18). At Herzogbirbaum there were six skeletons in the Únětice culture grave. Skeletons appeared along the perimeter of the grave pit. They were in a shrunken position, and partly above each other and some bones were burnt. Skeletons were on the layer of sherds also appearing between the bones. In the center of the grave there was a thick layer of ash and a large stone block. There are no data regarding the age and sex of the deceased in the grave, as no anthropological studies have been performed. Probably in the pit of the grave were the remains of one adult woman, four adolescents and one child (Lauermaun 2007).

In Milejowice there was a so-called „collective” grave, in which pit the remains of three adults and the head bones of the child were present. Adults were arranged in an anatomical arrangement on the right side. They were directed skulls towards S, and face-skulls at E. The hands were bent and the hands were at the level of the chest or head. The legs were straight, slightly bent at the knee and bent at a right angle.

According to A. Dasler's information from 1937, we know that in Grodzieszowice (com. Domaniów / Poland) a double skeletal grave (a woman and a child) was found during digging sand. Unfortunately new research was negative. Mass graves also appeared at the cemetery in Królikowice (pow. Wrocław / Poland). It was a destroyed grave 13, in which the fragmentary remains of two children located along the SN axis were preserved, but also a double grave 15 on the bottom of which lay the remains of two people - i.e. an adult and a child. The skeleton of an adult lay on the right side with the head facing S and face on E, while the arms embraced the child's skeleton, which was laid on the back with the head directed on S and face on W, with legs cramped.

Most of the burials from the cemetery in Przeclawice were graves of the so-called “collective” type. For example in grave 20 from skeletons were found at various levels and parts in the pit. However, in this case there are also traces of digging the object. A similar object is probably also grave 26 from the same cemetery.

In Żerniki Wielkie (Śląsk/Poland) a two-level grave was discovered in which the bones of both skeletons were not in anatomical order. This situation could be associated with exhumation of the corpses and most likely secondary burial (Sarnowska 1969, pp. 20-21). In the tomb 34 from Domasław, the remains of three people were recorded which were located at various depths in the pit. The grave from the settlement in Kietrz (Śląsk/Poland) contained human remains that were not deposited at the same time. Within the grave, three basic levels can be identified related to its depth. The first (lowest) level occurred at a depth of 242-262 cm, the second - 208-232 cm and the third - 201-207 cm (lowest). At

the lowest level were the remains of two adults and a child, at the middle level there were skeletons of an adult woman and two children, and at the last level there was a burial of one adult. Therefore it was an earth structure with a “well” structure, which had a relatively large useful depth.

In Krzelów (pow. Wołów / Poland) there was a “well” grave, with side walls narrowing in a funnel towards the bottom of the building (source: Archives of the Wrocław Archaeological Museum; NID Warszawa). Despite the fact that no bone remains were preserved in the grave pit, there were equipment with such items as: bronze dagger and pin, double hammer made of coarse-grained rock, and ceramic cup. The construction, size and presence in the pit of equipment characteristic for graves indicates that the object performed a sepulchral function.

The specific type of object is represented by the so-called “multiple” burial. An interesting example is barrow number III from Łęki Małe (pow. Kościan / Poland). Only two constructions were formally present in the barrow, which were associated with the main grave A and side burial B (Kowiańska-Piaszykowa 2006). Grave B had the form of a stone box made of carefully arranged vertically stones that closely adhered to each other. There were three large stones covering the grave. The main grave A was more complicated. The grave was in the center of the barrow and had a two-part structure. The surface part was formed by a stone „wall” and „ring”, while the lower part was a grave dug into the ground in the shape of a deep funnel. The stone embankment had an external diameter of the above ground base of 10.0 m, and the internal diameter of the above-ground base was about 5.0 m. The width of the ring was 2.0 ÷ 3.0 m. The height of the external structure was 1.4 m (in the northern part) ÷ 0.9 m (in the south-eastern part). In the south-eastern part a stone embankment was broken for a section of about 0.7 m. The base of the stone „wall” rested on the primary layer of humus for which 60.0 m³ of stones were used. The grave had an upper diameter of 5.0 m and a lower diameter of 0.5 m, its depth (from the original soil level) was about 4.0 m. where the depth parameter from the level of the current barrow peak was 7.6 m. 33 layers of stones were separated in the pit of the grave. The top two layers were slightly above the base of the stone ring. The remaining 31 pavements were in a funnel pit. In the upper part of the grave, the pavements were chaotic. As they were deep, they formed more regular and compact stone pavements with a circular outline. At 9 levels, small remains of human bones were found, and at 18 levels - fragments of ceramics. It was therefore a structure in the form of a “well” whose side walls narrowed funnel-shaped.

The unclear situation was noted in the case of the Únětice culture from Tursk. The remains of three men in a slightly shrunken position were exposed here. Their remains were located in the cavity along the S-N axis, with two of them located on the S heads and one on the N. A case of decapitation has been reported here with the skeleton facing S. „*The skull was deposited with vertex down to a larger cup that was placed at the spot of correct anatomical position of the head. Four other vessels stood beside the former one*” (Jelínek P. 2010, s. 513). The fourth vessel was at the skeleton’s skull facing N. It should be noted

here that a special feature of the object is the ossarium in which there were three partially displaced skeletons and the simultaneous presence of many bones of at least four other individuals (undefined age and gender). In the cemetery at Vážany on Litava there were two facilities in which decapitation occurred. However, exploration was carried out without documentation and anthropological analyzes.

In Jędrzychowice (Śląsk / Poland) there was a settlement from the early Bronze Age with fragments of human skeletons inside the 13 settlement pit (Szybowski 1985, s. 94). More than 11 objects contained only skull bones and the other two had long bones. In the 261b object there were remains of an adult whose skeleton was in ashrunken position on the left side. A case of decapitation was detected here.

Other interesting finds of so-called collective graves come from Blučina-Padělky u boží muky (Salaš 2003) occurred two objects (number 508 and 510) in the settlement. The pits were close together, almost overlapping at the top. The remains of a man ca. of 35 years were in a position suggesting that he was thrown into the pit (pit No. 508). The body was in an upright position and bent along the circular perimeter wall of the pit. Inside the second object (number 510; depth 40-60 cm; fragment SW), there were remains of a one-year child. The child lay on the back facing upwards. At the bottom of the pit (fragment N; depth 60-80 cm) there were three human remains that were arranged along the SN axis directly behind each other. Placed in front of a 45 years old woman were two children – 4 years old and new-born baby up to 6 months old. The remains of the woman and child were in an atypical position. The remains of the woman and child were in a supine position. Similarly located were the remains of the second child, whose legs were located in an upright position to the shape “X” below the knees of a woman. In the western part of the pit appeared an almost vertically standing stone of semicircular shape. Five more stones were distributed along the edges of the pit (Jelínek P. 2010, s. 512). An interesting burial comes from Bělušice (distr. Most., Czech republic). In a settlement pit, the remains of ten individuals were discovered that were deposited in the anatomical position and also in secondary positions. The remains in the cavity belonged to adult women and men, and also four children who were laid inflexed position (two children were lay antipodically to the man and two incomplete children skeletons were thrown over the woman). Other skeletons were incomplete or fragmentary. The equipment of this facility included: bronze dagger and sherds. Anthropological analyzes have shown that the man has died at the age of about 35-40 years and the woman around 40-55 years. These studies also showed that the grave contained the remains of a total of eight children aged 2, 5 and 16 years old. Unlike earlier examples, no traces of violence or skeletal damage were seen here (Hlavová – Půlpán 2005).

An interesting situation was observed in Znojmo and at Lovčičky, where in both cases the remains occurred at the storage pit. In the first case, four skeletons appeared at the bottom of the pit, and in the second, three. Both facilities were associated with the Únětice culture. At Kettlasbrunn a garbage pit was excavated, in which the remains of four people were at the bottom of the grave pit. Age

and gender analyzes indicated that they were three adults (i.e. one man and two women) and one child (undetermined sex). There were two bone pins in the area of the children's skeleton (Huysza - Sauer 1992). The skeletons were disturbed and showed signs of damage caused by animals (i.e. biting), and in two cases they were additionally damaged by the use of knives (Winkler – Schweder – Sängner 1991). Individual human bones were also found in settlement cavities in the area of the Únětice culture settlement of culture from Radłowice (Butent – Stefaniak B. 1997, s. 195). The find suggests that the bones were thrown into the pits along with household waste.

A specific type of burial are such graves in which only the skulls were located. For example, the regional feature of the Únětice culture burial rite in Czech perhaps may be the location of the skulls in the vessel. In grave number 10 at Blšany there was a case in which an adult was buried in the grave, but the skull was already partially placed in the vessel. At the feet of this individual an incomplete skeleton and skull of the child appeared. Five more vessels were also placed in the grave (Pleinerová 1960, 490). In the disturbed grave at Louny there were three skulls, one of which was in the vessel (i.e. a bowl fitted to the skull). Similar discoveries come from Homé Počernice and Hrdly by Litoměřice (graves containing two skulls; in one case the skull was in a bowl), and in Nová Ves by Kralupy (grave containing a skull in a vessel). At Nosocice (pow. Głogów/Poland) three skulls were found, which were surrounded by stones and placed in a pit with a diameter of 0.7 m (Samowska 1969). One of them was distinguished by having a hole that was probably made with a flint blade. The other skull had traces of burning on it. In grave 5 of the cemetery in Szczepankowice (Silesia / Poland) there were also three skulls and equipment, which included two vessels dated to the second phase of the Únětice culture.

POSSIBILITIES OF INTERPRETATION

In the Únětice culture, collective or multiple burial graves do not belong to frequent burial forms, but with them varying construction and sepulchral forms. Most of these types of burials contain the remains of two people, and much less three or more dead. Double burials contain the remains of adults, children, adults with children. In the graves containing more people, the remains of adults and children were present. They can be combined with the phase: simultaneous burial of corpses in the cavity (e.g. Tomice, double grave 20 - remains of the child's mother), but also succession - during which the corpse was deposited from time to time in the same place at different depths or at some distance (e.g. Kietrz, station 6; Łęki Małe, barrow III). They could represent the burials of relatives (mothers with children? Parents with children, siblings?, Spouses?). These types of burials are found in the entire the Únětice culture, but do they represent a particular pattern, phenomenon or law according to which funeral rites were conducted?

The cultural context noted for some of the constructions described above may indicate that human remains in the grave and those that have been eroded are completely decomposed in the soil are a remnant of conflicts or plague.

Typical examples of this are “well” graves from Kietrz or Łęk Małe (barrow III) but also other burials from the settlements mentioned above. The construction of settlement and burial pits, as well as the arrangement of corpses is an indication of deliberate action all indicate the intentional selection of individuals to be deposited in a particular feature. Interpretation of finds from the area of settlements is difficult. There are traces of intentional destruction of corpses through decapitation, fracture and burning of limbs, and finally binding of limbs to the body. These phenomena may have been associated with sacred behavior, but depending on the archaeological context, they may also be associated with conflicts. Graves containing contained skulls are a specific type of burial. imilar to pithoi or urn graves, this custom could represent a religious belief, such as the vessel symbolizes a lap to which a dead body returns (Vachůt 2005, 94). This phenomenon probably also has a social meaning, as within a multiple grave the skull of only one individual could be deposited in a vessel.

Summarizing, the so-called collective graves or multiple burial of the Únětice culture represent phenomena related to sacred, funeral and war behavior. Despite the fact that the funeral rite of the Únětice culture had unified features, the presence of mass graves is its variety. It is not only about features such as the method of burial of the dead, but above all the construction of graves or pits adapted for burial purposes.

BIBLIOGRAPHY:

- Bátora J.
2006, *Štúdie ku komunikácii medzi strednou a východnou Európu v dobe bronzovej*, Bratislava.
- Butent-Stefaniak B.
1997, *Z badań nad stosunkami kulturowymi w dorzeczu górnej i środkowej Odry we wczesnym okresie epoki brązu*, Wrocław.
- Jelínek P.
2010, *Interpretation possibilities of the so-called collective graves in the milieu of the Únětice culture*, s. 507-520, Bratislava
- Ged, M., Szybowicz, B.
1997, *Bestattungen in bronzezeitlichen Siedlungen Polens*. [In]: Rittershofer, K.-F. (ed.): *Sonderbestattungen in der Bronzezeit im östlichen Mitteleuropa*. *Internationale Archäologie* 37. Espelkamp, 24–41.
- Hásek I.
1958, *Úněticer Mannengräber mit allmählich in die Erdegebetteten Bestattungen aus Böhmen und Mähren*. In: Frel, J. (ed.): *Epitymbion Roman Haken*. Praha, 38–43.
- Kowiańska-Piaszykova M.,
2006, *Cmentarzysko kurhanowe z wczesnej epoki brązu w Łękach Małych*, [w:] M. Kowiańska-Piaszykova (red.), *Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses*, XII: 11÷74.
- Koutecký D.
1990, *Skeletal “burials” in the pits of Knovíz settlements in Bohemia*. *Anthropologie* 28, 175–188.
- Lauer mann E.
1992, *Sonderbestattungen der frühen Bronzezeit im Weinviertel nieder Österreich*. *Prähistorische Zeitschrift* 67, 183–200.
- 2007, *Fundbericht KG Herzogbirbaum, MG Großmugl, VB Korneuburg*. In: www.urgeschichte.com/6/content/documents/Fundberichtherzogbirbaum2007.pdf
- Pašková M.

2009, Dva kostrové pohřby z lokality Blučina – „Padělky u Božímuky“. B.A. Tesis, University of Brno(ÚArchMuz FF MU Brno).

Pleinerová I.

1960, Únětické pohřebiště a osada v Blšanech u Loun. Památky archeologické 51, 488–526.

Sarnowska W.

1969, Kultura unietycka w Polsce, Wrocław.

Vachůt P.

2005, Několik poznámek k vypovídací hodnotě dětských pohřbů na nekropolích starší doby bronzové. Sborník Prací Filosofické Fakulty Brněnské University M8-9,2003-2004, 89–99.

ПРОБЛЕМАТИКА ДРАМАТУРГІЇ В. СИМОНЕНКА

Зяблова Юлія Олександрівна,

студентка IV курсу

спеціальності «Філологія (українська мова та література)»

НПУ імені М.П. Драгоманова

Науковий керівник:

доцент, кандидат філологічних наук

Григоренко Ірина Василівна

Василь Симоненко – видатний український поет, романіст і журналіст. Прозові твори – оповідання та новели – становлять значну частину літературного набутку письменника. Проблема вивчення драматургії Василя Симоненка є дуже актуальною і обумовлена відсутністю комплексного аналізу драматургії В. Симоненка в контексті радянської доби.

Незавершений кіносценарій «Бенкет небіжчиків» за жанровим різновидом тяжіє до сатиричної комедії. Виходячи з динаміки руху Симоненкового тексту як фрагментованої цілості, варто гіпотетично реконструювати можливе розгортання паралельних фабул та розв'язку сюжету – посоромлення корумпованої провінційної номенклатури [4, с. 59]. Симоненко намагався протистояти системі, боротися з несправедливістю та зрадництвом. Він ішов уперед, «проти вітру», працював і був активним - він жив. Якось поет говорив: «Нам треба вище підняти голос проти байдужості, в якій би формі вона не проявлялась» [3, с. 365]. Так, він не був байдужим. Він жив для народу, мріяв про духовне вдосконалення сутності людини, про пробудження національної самосвідомості українців. Перебування під постійним тиском мало б спричинити глибоке розчарування у цьому абсурдному світі, повний відчай. Але відчай – пасивне почуття. Людина у відчаї засуджує всіх, бажає всього одразу, але нічого зокрема. Бунтар же «заперечує, але не відрікається» [2, с. 13]. Для того, щоб творити прекрасне, він повинен заперечувати дійсність, але водночас захоплюватися

її окремими сторонами. Мистецтво веде дискусію з дійсністю, але не відвертається від неї. Письменник бачив у світі і те прекрасне, яке треба захищати, але для боротьби потрібні енергія, сила, натхнення.

Василь Симоненко написав п'єсу без назви зі студентського життя і почав готувати її до друку. Значену п'єсу називають фразою [«...Там, де вишня біла...»], оскільки у фіналі головний герой Леонід Загірний читає своїй коханій вірш «Буду тебе ждати там, де вишня біла...» [4, с. 59]. Це один із ранніх віршів В. Симоненка. Власне, автор і є прототипом цього персонажа, прізвище якого в іншому варіанті. Виведено й інші характери, часом шаржовані типи, зокрема студентів, за якими вгадуються й реальні прототипи; постає колорит доби зі студентською дружбою й інтригами, суперечками, словесним «фехтуванням», любовними трикутниками, ревностями, стукацтвом; зрештою – щасливою розв'язкою [5].

Загалом драматургія В. Симоненка дуже фрагментарна, невелика за обсягом. Це, власне, тільки намітки майбутніх художніх полотен, яким так і не судилося бути завершеними. Однак навіть у цих двох незакінчених драматичних текстах автор відверто для радянського часу пише про недоліки і проблеми сучасного йому життя, але не забуває бачити і прекрасне.

Список використаної літератури:

1. Крижанівський С. Радість першовідкриття / Симоненко В. Тиша і грім. К., 1963.
2. Пахаренко В. Як він ішов... Духовний профіль Василя Симоненка на тлі його доби. Черкаси: Брама-Україна, 2004. 52с.
3. Симоненко Василь. Твори: У 2 т. Т.1: Поезії. Казки. Байки. З неопублікованого. Проза. Літературні статті. Сторінки щоденника. Листи / Упоряд. Г.П. Білоус, О.К. Лищенко. Черкаси: Брама-Україна, 2004. 424с.
4. Ткаченко А. Василь Симоненко: Нарис життя і творчості. К.: Дніпро, 1990. 312 с.
5. Василь Симоненко. Спільнота Василя Симоненка. Режим доступу: <https://vasylsimonenko.org/> (дата звернення 15.03.2020).

ZIEMNIAKI - POCHODZENIE, ZNACZENIE GOSPODARCZE ORAZ WYMAGANIA KLIMATYCZNE I GLEBOWE

Inż. Kierońska Katarzyna

Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich

*Wydział Rolnictwa i biotechnologii
kasia14995@wp.pl*

Ojczyzną ziemniaków jest zachodnia część Ameryki Południowej. Dzisiaj na tych terenach jest położone Peru, Chile, Boliwia czy Ekwador. Ziemniaki stanowiły jeden z podstawowych produktów spożywczych Indian.

Roślina ta wywodzi się z dwóch ordowików – oddalonych od siebie bardzo daleko. Pierwszy ośrodek to okolice Andów, gdzie istnieją trudne warunki środowiskowe, ponieważ występują tutaj zubożałe gleby, zimne noce, krótkie dni oraz niewielkie opady deszczu. Ziemniaki w Andach są zwykle w czerwonej skórce, posiadają rogalikowy kształt, a kwiaty rośliny mają barwę czerwono fioletową.

Drugi ośrodek pochodzenia ziemniaków znajduje się w ciepłym klimacie środkowego Chile. Dzień tam jest długi, gleby bardzo żyzne, opady dość intensywne, zimy łagodne, a lata umiarkowanie ciepłe. W tym regionie występują ziemniaki z żółtobiałą skórką, o kształcie płasko-okrągłym, a kwiaty posiadają białą lub jasnofioletową barwę.

Znaczenie gospodarcze – ziemniak, jest jedną z gonych roślin produkcyjnych uprawianą aż w 80 państwach świata. Na początku głównie ziemniaki uprawiano i konsumowano w Europie, aczkolwiek również z czasem produkcja rozwinęła się w Azji i Afryce. Obecnie, największymi potentatami produkcji ziemniaka są kraje o największej zasobności ludności czyli Chiny, Indie, Rosja czy USA. Polska jest 7 na świecie, a w Europie na 4 miejscu pod względem produkcji ziemniaka.

Jako surowiec w przemyśle spożywczym

Popularność ziemniaka przyniosło ich wszechstronne zastosowanie. Jest to produkt o wysokiej wartości odżywczej, posiadający wiele witamin oraz składniki mineralne jak: potas i jod. Bulwy ziemniaka nie kumulują toksycznych składników ze środowiska, a tym bardziej pestycydów i metali ciężkich, a zawartość azotanów kształtuje się na niskim poziomie dopuszczalnym dla dzieci i niemowląt. Te cechy powodują, iż jest on jednym z podstawowych składników diety w Polsce. Dlatego też największa produkcja ziemniak jest przeznaczona na samozaopatrzenie i konsumpcję. W Polsce spożywa się go ponad 100 kg na osobę rocznie. Zmiany zachodzące w Polskim rolnictwie spowodowały, że ziemniak został wyparty jako roślina paszowa, główna podstawa paszowa trzody

chlewniej.

Miejsce tej rośliny wyparły wysokoenergetyczne paszy treściwe, co zmniejszyło drastycznie powierzchnię upraw w Polsce.

Ze względu na swoją ogromną wartość odżywczą, ziemniak znajduje duże zastosowanie w przetwórstwie spożywczym. Liczba produktów uzyskana z bulw jest bardzo duża ponieważ sięga prawie 100 produktów, które można podzielić na 5 podstawowych grup:

Produkty suszone – które otrzymuje się przez odwodnienie ziemniaków surowych, gotowanych lub parowych. Z tego można uzyskać : grys, pyzy, knedle, zupy, prażynki oraz produkty ekstradowane czyli przetworzone w celu zwiększenia ich strawności.

Produkty mrożone: przetwory które po wstępnym przygotowaniu zostają zamrożone, np. frytki, mrożona kostka ziemniaczana, paszteciki, placki, zapiekanki, pyzy, krokiety.

Produkty mokre - do tych należą ziemniaki sterylizowane w puszkach, folii, zupa ziemniaczana, ziemniaki smażone z różnymi dodatkami i następnie sterylizowane.

Produkty potrawowe – mogą to być ziemniaki:

- obierane w całości lub pokrojone,
- obierane, podgotowane lub pakowane w próżni,
- sterylizowane, pakowane w opakowania foliowe,
- pieczone w folii i schłodzone,
- smażone, należą tu chipsy i frytki.

Odmiany i materiał sadzeniakowy:

Znajomość cech jakościowych i ilościowych odmian ziemniaka dostosowanych do potrzeb rynkowych, jest dla rolnika bardzo istotna. Instytucja zajmująca się badaniem odmian roślin uprawnych to COBORU – Centralny Ośrodek Badania Odmian Roślin Uprawnych.

- Dostosowanie cech użytkowych do wymagań odbiorcy lub rynku zbytu, w przypadku odmian jadalnych sprzedawanych na wolnym rynku, największe znaczenie ma wartość kulinarna oraz wygląd handlowy bulw. Natomiast wymagania przemysłu skrobiowego donoszą się do zawartości skrobi w bulwach.

- Dobór odmian do określanego kierunku produkcji wymaga znajomości jej potencjału plonotwórczego. Odmiany, które lepiej plonują, umożliwiają osiągnięcie wyższego poziomu opłacalności produkcji.

• Odporność na choroby wirusowe i zarazę ziemniaka. Wyższa odporność na wirusy umożliwi zmniejszenie kosztów wymiany materiału sadzeniakowego. Wybór odmian o wyższej odporności na zarazę ziemniaka pozwala na ograniczenie liczby zabiegów a jednocześnie kosztów ochrony chemicznej.

- Ze względu na długość okresu wegetacji (od sadzenia do pełnej dojrzałości). Wyróżniamy odmiany:

- bardzo wczesne – 100-110 dni wegetacji,
- wczesne : 111-120 dni wegetacji,
- średnio wczesne: 121-135 dni wegetacji,
- średnio późne: 136-145 dni wegetacji,
- późne: powyżej 145 dni wegetacji,
- przydatność do przetwórstwa spożywczego,
- trwałość przechowalnicza. Odmiany o wyższej jakości przechowalniczej odznaczają się niższymi stratami ilościowymi (masa bulw) i jakościowymi w procesie przechowywania.
- odporność na mątwika ziemniaczanego i raka ziemniaka,
- wymagania glebowe i wodne odmiany, co pozwala na jej właściwy dobór do warunków przyrodniczych miejsca produkcji.

W przypadku odmian jadalnych ziemniaków dużą pomocą dla producentów może być lista odmian zalecanych (LZO) dla obszaru województwa. Listę tą tworzy się na podstawie co najmniej 4-letnich wyników z doświadczeń odmianowych.

Wymagania klimatyczne i glebowe

Wymagania klimatyczne

Plony i jakość bulw ziemniaków są modyfikowane przez wiele czynników, wśród których największe znaczenie ma pogoda w okresie wegetacji roślin. Ziemniaki są roślinami głównie klimatu umiarkowanego, czyli zarówno zbyt wysoka jak i zbyt niska temperatura wpływa negatywnie na ich rozwój i plonowanie. Wymagania termiczne ziemniaków głównie zależą od ich fazy rozwojowej. W momencie sadzenia optymalna temperatura jaką potrzebują, to 7-8 stopni Celsjusza. Niższe temperatury mogą opóźnić wchody nawet od 12 dni. W okresie kiełkowania optimum to 16 stopni Celsjusza a w fazie zawiązywania bulw to 20 stopni Celsjusza. Przy czym najbardziej korzystny jest zmienny układ temperatur w dzień do 23 stopni, a w nocy do 16 stopni. Wzrost temperatury powoduje zwiększoną tuberyzację i zdrobnienie bulw. Natomiast jej spadek poniżej 0 stopni Celsjusza może być przyczyną zniszczeń części nadziemnej po wschodach ziemniaków oraz zwiększeniu uszkodzeń mechanicznych bulw w czasie zbiorów.

Wymagania wodne ziemniaków w czasie wschodów:

Po wsadzeniu, ziemniaki korzystają z wody która znajduje się w bulwach, w miarę dalszego wzrostu roślin potrzeby wodne wzrastają – największe są w momencie zawiązywania nowych bulw. Okres ten przypada dla odmian wczesnych w czerwcu i na początku lipca a dla odmian późnych w drugiej połowie lipca do końca sierpnia. Oddziaływanie temperatur w czasie wegetacji w dużej mierze zależy od temperatur. Duże opady i przy tym wysokie temperatury powietrza sprzyjają występowaniu zarazy ziemniaka. Z kolei susza

w okresie zawiązywania bulw może przyczynić się do występowania parcha zwykłego. Niekorzystne podczas wegetacji ziemniaków są naprzemienne okresy występowania dużych opadów i posuchy. W Polsce niemal co roku występują okresowe niedobory opadów, co może ograniczać plonowanie ziemniaka nawet o kilkadziesiąt procent, lecz możemy temu przeciwdziałać stosując nawadnianie roślin.

Wymagania glebowe

Ziemniaki ze względu na rozwój systemu korzeniowego oraz pędów podziemnych (stolonów i bulw), głównie w wierzchniej warstwie gleby, wymagają do wydania dobrych plonów gleb o dobrych właściwościach fizycznych i chemicznych. Powinny być to gleby pulchne i przewiewne, przepuszczalne i umiarkowanie wilgotne. Najlepiej nadają się pod uprawę tej rośliny gleby średni zwięzłe o składzie piasków gliniastych mocnych i utrzymywane w dobrej strukturze.

Często ziemniaki są nazywane roślinami gleb lekkich i ubogich co jest pojęciem błędnym. Wiąże się to z lepszym plonowaniem ziemniaków na tych glebach, ale tylko w odniesieniu do innych roślin uprawnych. Na tych glebach nie osiągniemy wysokiego potencjału produkcyjnego ziemniaka. Jednak bulwy ziemniaka na tych glebach są bardzo zróżnicowane gdyż powoduje to niedobór wody.

Nawozy naturalne i organiczne

Podstawą tej grupy nawozów jest poprawa struktury gleby poprzez wprowadzenie dużej ilości materii organicznej. Nawozy naturalne takie jak obornik i gnojówka, są także znaczącymi źródłami składników pokarmowych dla ziemniaków.

Wykorzystanie składników obornika przez ziemniaki w pierwszym roku może wahać się od 10 do 50 % z tego do 30 % azotu tj. 40 kg i fosforu 20 kg oraz 50% potasu tj. 90 kg.

Zależy ono od terminu przeorania obornika, jakości, wilgotności gleby i temperatury. Znacznie lepsze wykorzystanie składników pokarmowych z obornika notuje się jesienią niż wiosną.

Zalecana dawka gnojowicy pod ziemniaki wynosi 35-40 m³/ha trzody chlewnej a bydłowej około 45 m³ / ha. Najwłaściwszy termin nawożenia gnojowicą jest jesienią tuż przed orką, dotyczy to gleb zwięzłych a wiosną na glebach lekkich, przed wiosenną uprawą roli. Składniki pokarmowe zawarte w gnojówce są łatwo przyswajalne przez rośliny ziemniaka. Można ją zastosować wiosną przed sadzeniem w ilości 20-30m³/ha. Należy to wykonać przy pogodzie pochmurnej i bezwietrznej w celu ograniczenia strat azotu, zaś nawóz natychmiast wymieszać z glebą.

Drugim obok nawozów naturalnych źródłem masy organicznej i składników mineralnych są nawozy organiczne. W tym komposty, słoma i nawozy zielone.

Nawożenie mineralne

Wapnowanie gleb kwaśnych (pH powyżej 5.5) wyraźnie polepsza zaopatrzenie ziemniaków w azot i wpływa na przyspieszenie działania mikroorganizmów glebowych, które rozkładają resztki poźniwne i nawozy organiczne.

Najlepsze efekty wapnowania uzyskujemy w drugim roku po tym zabiegu a więc pod przedplon ziemniaków. Po wapnowaniu zwiększa się ilość dużych bulw ziemniaków w plonie oraz ich odporność na zgnilizny i na uszkodzenia mechaniczne. Zawartość skrobi w bulwie jest znacznie większa.

W przypadku gdy wapnujemy gleby lekkie trzeba używać do tego wapno węglanowe, natomiast na gleby ciężkie efektywniejsze są nawozy wapniowe w formie tlenkowej.

Nawożenie fosforem i potasem

Nawożenie gleby pod uprawę ziemniaków powinno być uzależnione od zasobności gleby w te składniki. Fosfor spełnia ważną rolę we wczesnych fazach rozwoju korzeni. Przyspiesza wzrost i dojrzewanie roślin, zwiększa odporność chorobotwórczą, uszkodzenia mechaniczne bulw w czasie zbioru. Ziemniaki bardzo dobrze reagują na większe dawki fosforu wprowadzane do gleby bezpośrednio przed sadzeniem.

Bulwy ziemniaków są szczególnie wrażliwe na nawożenie potasem. W glebie o zasobności średniej dawka nawozu powinna wynosić od 75 do 100 % potrzeb pokarmowych dla złożonego plonu. Na stanowiskach uboższych należy zwiększyć dawkę maksymalnie o 55 % a w zasobnych zmniejszyć o maksymalnie 75%. Tak duże dawki składnika uwzględniają wszystkie jego źródła. W glebach o niskiej zasobności trzeba obornik stosować jak najwcześniej a nawóz mineralny w ilości 1/3 – 3/4 potrzeb nawozowych. Najlepszymi nawozami potasowymi są siarczan potasu i kalimagnezja, nawozy te posiadają niewielką ilość szkodliwego chlorku sodu a jednocześnie dostarczają dużą ilość magnezu i siarki. W przypadku braku tych nawozów trzeba stosować wysokoprocetowe sole potasowe, gdyż im wyżej procentowa sol potasowa tym mniej szkodliwego chlorku sodu pod warunkiem aplikacji jesiennej.

Nawożenie azotem ma wpływ na kształtowanie plonów ziemniaka i ich jakość. Bardzo ważne jest zatem ustalenie racjonalnej dawki. Zbyt duża ilość azotu przedłuża wegetację ziemniaków, opóźniają wiązanie bulw, powodują zwiększone ryzyko występowania zarazy ziemniaka, choroby wirusowe, parcha zwykłego i pogarszają trwałość przechowalniczą. Przenawożenie azotem może spowodować zmniejszenie wartości suchej masy, skrobi, potasu i witaminy C. Azot zwiększa podatność na ciemnienie bulw a także pogarsza smak bulw. Zwiększenie dawki azotu może powodować obniżenie plonów.

Nawozy azotowe stosujemy również wiosną przed sadzeniem bulw, mieszając je dokładnie z glebą. Azotem można nawozić glebę również po wysadzeniu ziemniaków jednak nie jest to uzasadnione ekonomicznie.

Azot pod ziemniaki można zastosować w formie saletrzanej, amonowej

lub amidowej. Najlepszym nawozem pod ziemniaki może być długo działający mocznik, który posiada około 46% azotu. W glebach odkwaszonych można stosować również siarczan amonu. Saletra amonowa i saletrzak należą do nawozów szybko działających.

Przygotowywanie sadzeniaków i sadzenie

Rys.1. Ziemniaki w redlinach.

Źródło:<https://www.piqsels.com/pl/public-domain-photo-flpha> (dostęp z dnia 16.04.2020r.)

Najpierw należy wybrać materiał sadzeniakowy odpowiedni do kierunku użytkowania. Jednym z najbardziej opłacalnych kierunków jest sadzenie ziemniaków bardzo wczesnych i wczesnych. Pierwszym zabiegiem tej uprawy jest podkielkowanie sadzeniaków, lecz gdy sadzeniaki zebrano we wczesnej dojrzałości wystarczy zastosować ich pobudzenie. Warunkiem uzyskania wysokich plonów i pełnych efektów podkielkowania jest użycie odpowiedniej jakości materiału sadzeniakowego, najlepiej kwalifikowanego. Gdy wysadzamy sadzeniaki własne to trzeba osunąć spośród nich chore bulwy oraz posortować je pod względem wielkości.

Podkielkowanie ziemniaków – zalety:

- przyspieszanie wschodów w zależności od odmiany (10-14 dni)
- lepiej rozwinięty system korzeniowy
- zwiększenie odporności roślin na porażenie patogenami wywołując choroby wirusowe, bakteryjne i grzybowe

- lepsze wyrównanie plantacji poprzez eliminacje sadzeniaków chorych
- zmniejszenie szkód wywołanych przez zarazę ziemniaka
- zwiększenie plonu handlowego

Podkiełkowanie trwa w zależności od odmiany i przewidywanego terminu zbioru od 4 do 8 tygodni. Ważne w sposobie podkiełkowania jest także tempo fizjologicznego starzenia się bulw. Szybko starzejące się odmiany podkiełkujemy szybciej a odmiany starzejące się wolniej – dłużej. Wcześniej przebrane co do zdrowych bulw i wielkości umieszczamy w ażurowych skrzyniach tak by światło dobiegało do bulw. Skrzynie z bulwami ustawiamy w specjalnych pomieszczeniach do podkiełkowania. Mogą to być szklarnie, garaże, magazyny. Podkiełkowanie przebiega prawidłowo przy świetle naturalnym, a gdy jest nie wystarczające należy zamontować jarzeniówki o mocy 40-65 W. Temperatura w pomieszczeniu powinna wynosić od 12 do 15 stopni Celsjusza, a wilgotność względna powietrza 80-85% co zapobiega wysychaniu bulw. Prawidłowo kiełkujące sadzeniaki mają od 1,5-2 cm kiełki, które są grube i mocno związane z bulwą, intensywnie zabarwione o dobrze wykształconymi zawiązkami korzeniowymi.

Przy braku światła wytwarzają się kiełki etiolowane o długości około 6-10 cm. Kiełki te są kruche i delikatne oraz bardziej wrażliwe na ryzoktoniozę. Sadzeniaki te mogą być również wykorzystane do założenia uprawy, gdyż ich potencjał plonotwórczy nie jest wcale mniejszy od tych wytworzonych na świetle.

Rys. 2. Podkiełkowane ziemniaki.

Źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sprouted_potatoes_of_salem.jpg (dostęp z

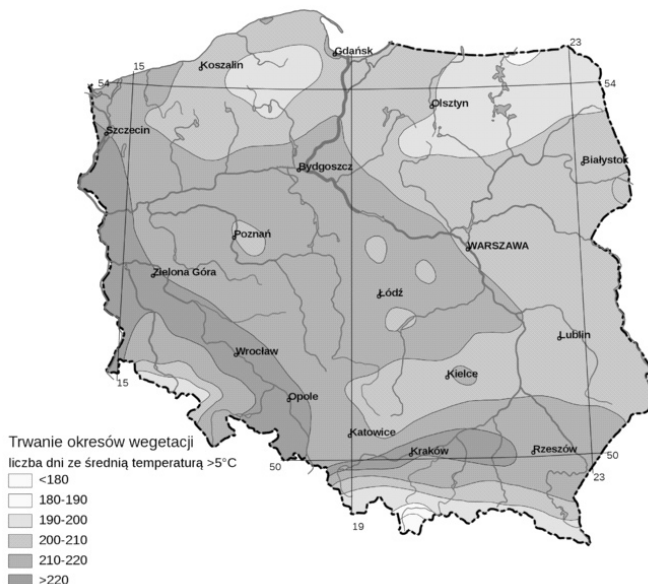
dnia 16.04.2020).

Technika pobudzania

Dla ziemniaków przeznaczonych do zbioru w pełnej dojrzałości wystarczającym zabiegiem jest pobudzenie bulw do kiełkownia. Wyszadzając tak przygotowane sadzeniaki uzyskujemy wcześniej o 3-6 dni wchody i wyższe plony o 2-4t/ha w proónaniu z sadzoniakami nie pobudzonymi. Zabieg ten wykonujemy na 10-14 dni przed wysadzeniem w pomieszczeniach godpodarczych, dostęp światła nie jest potrzebny. Sadzeniaki umieszczamy w worach, należy jednak pamiętać by zabezpieczyć je przed przymrozkami i zmknięciem. Prawidłowo pobudzone bulwy mają w zagłębieniach oczek białe kiełki o długości 1-2 mm, które nie wyrastają ponad zagłębienia.

Termin sadzenia

Termin sadzenia jest jednym najważniejszych elementów agrotechniki ziemniaków od którego zależy wysokość plonu i jego jakość, Optymalny termin sadzenia określa temperatura gleby na głębokości 10 cm, która powinna wynosić 6 stopni Celsjusza dla podkiełkowanych lub pobudzonych sadzoniaków i 8 stopni Celsjusza dla pozostałych. Dla poszczególnych rejonów Polski termin został wyznaczony na podstawie temperatury gleby. Termin ten przypada zazwyczaj w terminie kwitnienia mieszka lekarskiego a kwitnieniem bzu lilaka.

Rys.3. Polska – mapa wegetacji.

Źródło: https://pl.m.wikipedia.org/wiki/Plik:Polska_okresy_wegetacji.png (dostęp z dnia 16.04.2020 r.).

Wcześniejsze sadzenie ziemniaków szczególnie na glebach zwięzłych i nadmiernie wilgotnych, sprzyja porażeniu przez choroby grzybowe (rizoktonioza ziemniaka) oraz bakteryjne (czarna nóżka).

Rys. 4. Zgnilizna ziemniaka

Źródło:https://pl.wikipedia.org/wiki/Fytoftoroza#/media/Plik:Phytophthora_infe_s_t_a_n_s_potato_Parel_aardappelziekte_Parel.jpg (dostęp z dnia 16.04.2020 r.).

Rys. 5. Czarna nóżka ziemniaka.

Źródło:https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/90/Solanum_tuberosum_%28Aardappelplant%29_Nicola.jpg (dostęp z dnia 16.04.2020 r.).

Z kolei opóźnienie sadzenia może spowodować głównie obniżenie plonu, obniżenie skrobi, suchej masy, wzrost skłonności do ciemnienia bulw mięszu, wzrost uszkodzeń mechanicznych bulw, obniżenie ilości bulw dużych. Pojawiające się majowe przymrozki mogą powodować uszkodzenie wcześniej zasadzonych plantacji. Uszkodzenia szybko się regenerują, ale opóźniają zbiory na potrzeby handlowe. Możemy temu przeciwdziałać stosując folie perforowane lub agrowłóknine.

Szerokość międzyrzędzi

Szerokość międzyrzędzi powinna wynikać z rozstawy kół ciągnika i maszyn które wykorzystujemy do uprawy i zabiegów agrotechnicznych. Obecnie stosuje się rozstaw międzyrzędzi 70-75 cm a nawet do 90 cm. Zalety poszerzenia międzyrzędzi to:

- zmniejszenie energochłonności produkcji
- zwiększenie wydajności pracy
- zapewnienie większej masy gleby do rozwoju części podziemnej rośliny
- zmniejszenie podatności redlin na deformacje

Gęstość i głębokość sadzenia

Gęstość sadzenia w rzędzie powinna być dostosowana do:

- lokalnych warunków glebowo-klimatycznych
- wielkości sadzaniaków
- kierunku użytkowania ziemniaków
- szerokości międzyrzędzi

Na glebach zasobnych w składniki pokarmowe, średnio związłych i związłych o optymalnej ilości opadów zaleca się większą obsadę roślin na jednostce powierzchni. Sadzaniaki mniejsze sadzimy gęściej a sadzaniaki większe sadzimy rzadziej. Odpowiedni sadzaniak powinien ważyć od 50-80 gramów. Ilość sadzaniaków na 1 ha powinien wahać się w zależności od wielkości bulw od 1,8 do 5,0 t/ha. Zaleca się wysadzenie ok. 2,5-3,0 t/ha.. Ogólna obsada waha się od 40-45 tys. roślin na 1ha.

Bibliografia

Berliński Kazimierz, *Ziemniak*, pod. red. Gabriela Wojciecha, Warszawa 1974
Lenartowicz Tomasz, Rębarz Katarzyna, *Produkcja roślinna. Technologie produkcji roślinnej*, pod. Red. Grzebisza Witolda, Warszawa 2009.

Woźniak Wincenty, *Ziemniaki i maszyny czyli wyższe plony i lżejsza praca*, Warszawa 1970

Zalewski Piotr, *Ziemniak jako roślina uprawna – fragmenty historii*, Kraków 2009

Spis Rysunków

Rysunek 1. Ziemniaki w redlinach	6
Rysunek 2. Podkiełkowane ziemniaki	8
Rysunek 3. Polska – mapa wegetacji	9
Rysunek 4. Zgnilizna ziemniaka	10
Rysunek 5. Czarna nóżka ziemniaka	10

ŹRÓDŁA IDEI SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO

dr Kocurek Tomasz

Uczelnia Społeczno -Medyczna w Warszawie

tpkocurek@gmail.com

dr nauk prawnych (prawo) Tomasz Kocurek

Warto podkreślić, że samo pojęcie społeczeństwa obywatelskiego ma interdyscyplinarny charakter i należy do obszarów zainteresowania wielu nauk społecznych takich jak filozofia, socjologia, prawo, ekonomia czy politologia. Nie jest to katalog zamknięty. Idea społeczeństwa obywatelskiego jest stałym elementem debaty publicznej i systemu zachodniej demokracji parlamentarnej. Realizowana jest ona w dużej mierze przez działalności samorządu terytorialnego, organizacji samorządowych czy instytucję prawnie dozwolonego lobbingu. We współczesnych demokratycznych państwach prawnych przejawia się ona w społecznej kontroli organów władzy i realizacji zasady pomocniczości.

Pierwszym krokiem do przedstawienia źródeł idei społeczeństwa obywatelskiego jest potrzeba zdefiniowania tego pojęcia. Warto podkreślić, że trudno uczynić to prezentując jedną krótką definicję, gdyż nie pozwoli ona w pełni oddać znaczenia tego pojęcia. Jest to po części konsekwencją wspomnianej już interdyscyplinarności badań nad zjawiskiem społeczeństwa obywatelskiego. Mimo tych trudności pojęcie to coraz częściej jest przedmiotem zainteresowania wielu naukowców. Wynika to w dużej mierze z doświadczeń historycznych w XX wieku. Dwa destrukcyjne totalitaryzmy pustoszące Europę nie mogły pozostać bez echa we współczesnej refleksji naukowej, a właśnie dojrzałe społeczeństwo obywatelskie jest uważane za jeden z filarów skutecznej ochrony praw i swobód obywatelskich.

Tworzony przez doktrynę model teoretyczny społeczeństwa obywatelskiego jest wyrazem poszukiwania nowych inspiracji w prowadzonych badaniach nad przeszłym i aktualnym kształtem społeczeństwa, stanowi instrument krytycznej refleksji nad stosunkami istniejącymi wewnątrz zbiorowości, nad pozycją jednostki oraz jej relacją do innych ludzi całej zbiorowości [1, s.25].

Pojęcie społeczeństwa obywatelskie zawiera w sobie wiele ważnych odniesień, które pozwalają lepiej zrozumieć jego istotę. Najważniejsze wśród nich miejsce zajmują więzy polityczne, decydujące o roli jednostki w życiu wspólnoty politycznej- państwa. Państwo uważane jest za najpełniejszy wyraz społeczeństwa obywatelskiego, stanowi jego instytucjonalizację. Tworzy, bowiem regulacje prawne, w których to społeczeństwo funkcjonuje. Może je unicestwić przez totalitarną reglamentację życia gospodarczego, społecznego, kulturalnego, politycznego, a w konsekwencji pozbawiając jednostkę podmiotowości. Albo stwarzać normy prawne w różnym stopniu sprzyjające kształtowaniu społeczeństwa obywatelskiego, stymulując aktywność jednostki.

Najkorzystniejsze warunki do samorealizacji i funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego stwarza ustrój demokratyczny, w którym jednostka występuje jako współtwórca jego konstytucyjnych podstaw i kontroler jego funkcjonowania. W tej formie rządów uznawany jest szeroki katalog praw i wolności jednostki, także jej prawa społeczne. Gwarantowane są również różne formy zrzeszania i samorządu oraz uznawane instytucjonalne formy kontroli funkcjonowania demokratycznego państwa prawnego, w którym obywatel może robić to wszystko, czego mu prawo nie zabrania, a organy państwowe jedynie to, do czego je prawo upoważnia [5, 139].

Tego typu opisowa forma prezentacji zagadnienia pozwala pełniej określić zakres znaczeniowy omawianego pojęcia. Należy jednak jeszcze raz podkreślić, że istnieje aspekt, który może to komplikować. Jest to obfitość definicji społeczeństwa obywatelskiego, która sprawia, że niezwykle trudno stwierdzić, co ostatecznie kryje się za tym pojęciem. Ponadto można obserwować swoistą powszechność odwoływania się do niego bez bliższego sprecyzowania. Społeczeństwo obywatelskie może np. służyć jako hasło lub znak rozpoznawczy różnych orientacji politycznych, przy czym ich poglądy mogą być zasadniczo odmienne. Mimo to można wskazać na pewne elementy konstytutywne pojęcia społeczeństwa obywatelskiego, które są obecne w większości istniejących definicji tego pojęcia.” [11, s. 9].

Społeczeństwo obywatelskie stanowi strukturę wypełniającą przestrzeń instytucjonalną między jednostką a społeczeństwem oraz obywatelem a państwem. Złożoną z dobrowolnych zrzeszeń i kontaktów będących podstawą samodzielnego, wolnego od ingerencji państwa, rozwoju obywateli, a zarazem jest przejawem ich własnej aktywności, inicjatywy i zaspokojenia potrzeb. Najważniejszym elementem społeczeństwa obywatelskiego jest samorealizujący się człowiek, autonomiczny, akceptujący, a także szukający aprobaty u innych. Może on brać udział w działalności ekonomicznej, kulturalnej, domowej, stowarzyszeniowej i każdej innej, która rodzi się i rozwija w środowiskach lokalnych, nieograniczonych naciskami władzy o charakterze arbitralnym, w formie dobrowolnych organizacji [11, s. 10]

Należy dodać, że ważnym składnikiem społeczeństwa obywatelskiego jest jego otwartość na inne kultury i sposoby myślenia. W pierwszym rzędzie szuka się w nich nowej inspiracji szansy, a nie zagrożenia. Nie chodzi tu oczywiście o pozbawione refleksji przyjmowanie wszystkiego, ale raczej o założenie, że wzajemnie zrozumienie przyniesie wymierne korzyści całemu społeczeństwu i pozwoli z sobą owocnie współpracować. Mianem społeczeństwa obywatelskiego określa się takie społeczeństwo, w którym do minimum ograniczona jest ingerencja władzy politycznej w życie obywateli. W takim społeczeństwie obywatele z własnej inicjatywy tworzą odpowiadające ich potrzebom formy życia gospodarczego, społecznego i kulturalnego. Jest to jedna z krótszych treściowo, a jednocześnie dosyć czytelna definicja omawianego pojęcia, bliska liberalnemu spojrzeniu na społeczeństwo i państwo. [11, s.10].

Jak twierdzi prof. Staniszkis można patrzeć na to pojęcie od innej

bardziej bliższej konserwatystomstrony. Tradycyjne koncepcje społeczeństwa obywatelskiego łączą się albo z buntem wobec państwa (Gramsci), albo – jak w konserwatyźmie niemieckim – ze zdolnością zaakceptowania konieczności państwa i prawa – nawet wbrew własnym emocjom i interesom, w imię przetrwania zbiorowości. Dla Carla Schmidta społeczeństwo obywatelskie to zbiorowy kapłan „mocnej formy”, gwarant utrzymania takiego kształtu instytucji i temperatury politycznych rytuałów, aby katalizowały emocje i kierowały uwagę ku wyższemu racjom stojącym za formą państwa [11, s. 12]

Zwolennicy wizji prezentowanej przez R.D. Pulmana, społeczeństwo obywatelskie traktują jako problem zaufania, równości i współpracy. W tym spojrzeniu zwraca się uwagę, że istnienie społeczeństwa obywatelskiego jest uwarunkowane jednoczesnym występowaniem trzech czynników: aktywnych, myślących o interesach wspólnoty obywateli, stosunków politycznych opartych na zasadach równości i stosunków społecznych polegających na zaufaniu i współpracy. Wytyczne te bierze się również pod uwagę mówiąc o poczuciu obywatelskości. [6, s. 31].

Z punktu widzenia filozofii społeczeństwo obywatelskie jest jedną z wartości, o którą należy dbać i ją rozwijać. Dla politologów i socjologów zaś zainteresowanie społeczeństwem obywatelskim wiąże się przede wszystkim z obserwacją inicjatyw oddolnych, bez których demokracja staje się tylko pewną fasadą pozbawioną napędzającej jej energii. Zaangażowanie obywateli, wspólne działanie powodują rzeczywisty i stabilny rozwój zarówno w sferze społeczno-kulturalnej oraz ekonomicznej.

Jak widać pojęcie społeczeństwa obywatelskiego rzeczywiście jest w kręgu zainteresowania bardzo wielu dziedzin nauki, ludzi posiadających bardzo różne poglądy na państwo i jego relację ze społeczeństwem. W wyniku tego każda z nich kładzie nacisk na te aspekty, z które z jego perspektywy wydają się istotne.

Rola społeczeństwa obywatelskiego jest również rozmaicie definiowana z tego właśnie względu, że mamy do czynienia z ideą, a nie pojęciem ściśle dookreślonym. Dokonując prezentacji rozmaitych punktów widzenia zawsze pozostanie pewien niedosyt, a więc moją intencją jest nakreślić pewne ramy znaczeniowe pojęcia społeczeństwa obywatelskiego.

Prezentowana idea ma również odniesienia filozoficzne, które mają istotny wpływ na jej współczesne rozumienie. Przejawów refleksji na temat społeczeństwa obywatelskiego można szukać już u Arystotelesa. Zajmował się on społeczeństwem jako wspólnotą polityczną i człowiekiem jako jednostką polityczną. Człowiek jest w stanie poprzez rozum ocenić dobro i zło, a jego naturalnym dążeniem jest stan dzielności etycznej. Innymi składnikami, w których można doszukiwać się źródeł społeczeństwa obywatelskiego jest zagadnienie przyjaźni opisanej w VIII księdze „Etyki Nikomaschejskiej” i podobieństwa, które według Arystotelesa skłania nas do wspólnego życia. Wymienione cechy, tworzące naturę ludzką, predestynowały człowieka do życia we wspólnocie politycznej. To z kolei oznaczało, że człowiek jest wolny do polityki, a więc wolny, żeby uczestniczyć w życiu politycznym [1, s. 45].

Można, więc powiedzieć, że według Arystotelesa człowiek ze swej natury jest polityczny, społeczny, obywatelski. Przyjaźń jako najbardziej wartościowa z relacji miała również u Arystotelesa przełożenie na relacje społeczne. Ostatecznie tylko dobro jest dla niego warte miłości (filia). Ma to również znaczenie społeczne, bo przyjaźń polega na wspólnocie i pragnieniu dobra drugiej strony, a w każdej wspólnocie jest jakaś forma sprawiedliwości i przyjaźni. Pozwala to w danej wspólnocie efektywnie i najpełniej troszczyć się o dobro wspólne, jeżeli tylko jednostki żyją w przyjaźni i mają odpowiedni poziom dzielności etycznej.

Później źródeł społeczeństwa obywatelskiego możemy szukać u przedstawicieli racjonalizmu oświeconego. Thomas Hobbes (1588-1679) angielski filozof, autor m.in. Lewiatana(1651), w którym prezentował pogląd, że jedynym sposobem uniknięcia zła, jakie spotyka ludzi żyjących w stanie natury, jest zawarcie umowy społecznej przekazującej nieograniczoną władzę w ręce suwerena (jednostce lub kolegium). Zdaniem Hobbesa państwo powstaje w wyniku świadomej podjętej decyzji i umowy społecznej. Popycha do tego jednostki lęk przed stanem naturalnym jak i konfrontacją z silniejszym podmiotem. Państwo zapewnia opiekę i obronę. Ceną za bezpieczeństwo jest niemożność sprzeciwu wobec woli suwerena, bo przez umowę społeczną jednostki dobrowolnie rzekły się woli na jego rzecz. Poddany nie ma prawa sprzeciwić się jego woli dopóki ten gwarantuje mu bezpieczeństwo. To jest wyraźna granica lojalności. Z tak silnej pozycji suwerena będzie wynikać również sposób postrzegania przez Hobbesa społeczeństwa. Jest ono takim połączeniem autorytetu i władzy, w którym każdy z tych elementów nakłada właściwe sobie obowiązki [1, s. 231].

Trochę inny pogląd na funkcjonowanie społeczeństwa prezentował John Lock (1632-1704) angielski polityk, politolog i ekonomista. Społeczeństwo obywatelskie miało być formą kontroli i nacisku na wybrany przez siebie rząd. Wolność jest zaś bezpośrednio związana z rozumem. Pozbawiona go staje się ona bezużyteczna. Określając warunki sprawnej republiki przedstawia składowe, bez których nie można mówić ani o demokratycznym państwie prawa, ani o istnieniu społeczeństwa obywatelskiego. Stałym elementem tej konstrukcji jest gwarancja wolności obywatelskich i ochrona własności prywatnej. Ostatnim warunkiem jest wreszcie to, aby prawa i rząd pod żadnym pozorem nie ograniczały tzw. praw naturalnych członków wspólnoty. Do których należały: prawo do wypowiedzania własnego zdania, bez którego nie ma możliwości na prowadzenie uczciwych dysput politycznych, prawa do prowadzenia własnej działalności gospodarczej, co pociąga też za sobą prawo do zrzeszania się, bez którego nie ma możliwości forsowania własnych poglądów w ramach wspólnoty oraz prawoposiadania własności prywatnej [1, s. 244].

Tworzone w tym czasie teorie i sposób postrzegania opierały się na przemianach, które miały miejsce w Anglii. „W ówczesnym ujęciu społeczeństwo obywatelskie było przeciwstawiane społeczeństwu naturalnemu. Człowiek - argumentował Locke - należy do ustanowionego przez Boga porządku natury, ale również do innego, który powstaje w wyniku umowy społecznej, a na tym

porządku właśnie wspiera się społeczeństwo obywatelskie.” [7, s. 16].

Warto przedstawić wkład francuskiego myśliciela Tocqueville. Poprzez obserwacje społeczeństwa amerykańskiego posiadającego zdolność do zrzeszania się i działania poza strukturami państwowymi, zobaczył on elementy prawdziwego społeczeństwa obywatelskiego. Był to jeden z elementów napędzających rozwój XIX wiekowej Ameryki Północnej.

Kolejnym filozofem tego okresu, który wniósł swój wkład w rozwój idei społeczeństwa obywatelskiego był Georg Wilhelm Hegel (1770-1831). Jego rozważania nie opisywały rzeczywistości, ale miały wyraźnie postulatyczny charakter. W systemie heglowskim społeczeństwo obywatelskie stanowiło jeden z trzech elementów systemu społecznego: elementem pierwszym, opartym na podstawach etycznych była wspólnota narodowa; drugim, odwołującym się do rozumu - państwo (a więc rząd, parlament, opinia publiczna), trzecim zaś właśnie społeczeństwo obywatelskie, które przedstawił jako sieć współzależności związanych z rynkiem.

Podobnie trzy elementy wskazywał na początku XX wieku Włoch Gramsci (1891- 1937). Wyróżniał on gospodarkę zdominowaną przez burżuazję i państwo jako narzędzie przemocy w jej rękach. Trzecim zaś elementem było społeczeństwo obywatelskie, które przez swoje działanie i rozwój miało stanowić skuteczną zaporę dla agresywnej grupy kontrolującej pozostałe dwa elementy.

Pośrednio w wyniku doświadczeń totalitaryzmu w latach czterdziestych XX wieku angielski filozof Karl Popper stworzył koncepcje społeczeństwa otwartego, będącego w opozycji do zamkniętych i pozbawionych racjonalności w działaniu społeczeństw zniewolonych totalitaryzmem.

Warto zwrócić również uwagę na prace Roberta Putnama, który swej książce „Demokracja w działaniu” pokazuje jak bardzo postawa i zaangażowanie ludzi wpływa na zróżnicowanie poziomu rozwoju włoskich regionów. Pokazując, że bez społeczeństwa obywatelskiego w demokratycznym państwie nawet ogromne środki finansowe nie są w stanie zapewnić efektywnego rozwoju [6, s. 70].

Podsumowując, chciałbym podkreślić, że idea społeczeństwa obywatelskiego jest zawsze w związku z wolnością (choćby jako prawo ograniczonego sprzeciwu). Została ona wpisana już w preambułę Konstytucji Rzeczypospolitej z 1997 roku pod postacią zasady pomocniczości, która mówi, że społeczeństwo ma prawo organizować się oddolnie, inicjować różne działania, zrzeszać się, itd., a organy państwa wkraczają tylko wtedy, gdy lokalne struktury są niewystarczające do rozwiązania danego problemu:

„ Ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej jako prawa podstawowe dla państwa oparte na poszanowaniu wolności i sprawiedliwości, współdziałaniu władz, dialogu społecznym, oraz na zasadzie pomocniczości umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot. Wszystkich, którzy dla dobra Trzeciej Rzeczypospolitej tę konstytucję będą stanowili wzywamy, aby czynili to dbając o zachowanie przyrodzonej godności człowieka, jego prawa do wolności i obowiązku solidarności z innymi, a poszanowanie tych zasad mieli za niewzruszalną podstawę Rzeczypospolitej Polskiej.” [2].

Na tej podstawie możemy stwierdzić, że zasada pomocniczości jest jedną z podstawowych, które przyświecały twórcą aktualnej konstytucji i stanowi ona element, bez którego nie moglibyśmy mówić o prawnych możliwościach funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego. A sama idea sięga swymi korzeniami czasów starożytnych. Termin subsydiarność wywodzi się z łacińskiego słowa *subsidium*, oznaczającego pomoc.” [3, s. 458].

W polskim systemie prawa, podobnie jak i we współczesnym europejskim prawodawstwie opiera się ona na prawach człowieka i korzysta się z dorobku katolickiej filozofii społecznej. W opisach tej zasady przywołuje się często cytaty z encykliki Piusa XI *Quadragesimo Anno* z 1931 roku: „Nienaruszalnym i niezmiennym pozostaje owo najwyższe prawo filozofii społecznej: co jednostka z własnej inicjatywy i własnymi siłami może zdziałać, tego jej nie wolno wydierać na rzecz społeczeństwa; podobnie niesprawiedliwością, szkodą społeczną i zakłóceniem ustroju jest zabieranie mniejszym i niższym społecznościom tych zadań, które mogą spełnić i przekazywanie ich społecznościom większym i wyższym [...]” [4, s. 89].

Na podstawie tej wykładni podstawą zasady subsydiarności jest personalistyczna idea poszanowania godności i autonomii człowieka. Jako zasada prawna pomocniczość wskazuje, że wolności i prawa jednostki są źródłem wszystkich obowiązków i praw społeczności ludzkiej.

Myśl ta stanowiła podstawę integracji europejskiej, przez co ta zasada stała się częścią prawa międzynarodowego. „Artykuł 3b Traktatu z Maastricht o utworzeniu Wspólnoty Europejskiej stanowi, że: W zakresie, który nie podlega jej wyłącznej kompetencji Wspólnota podejmuje działania zgodnie z zasadą subsydiarności, tylko wówczas i w takim zakresie, w jakim cele proponowanych rozwiązań nie mogą zostać zrealizowane w sposób wystarczający przez państwa członkowskie, natomiast z uwagi na skalę lub skutki proponowanych działań, mogą zostać lepiej zrealizowane przez Wspólnotę. Żadne działanie nie wykroczy poza to, co jest konieczne do osiągnięcia celów określonych w niniejszym Traktacie”. Daje to w Unii Europejskiej pierwszeństwo podejmowania decyzji i działania na szczeblu niższym. [10, s. 156].

W wymiarze krajowym zasada ta sprowadza się świadomego powstrzymywania się państwa od ingerencji wszędzie tam, gdzie obywatel lub jakieś mniejsze struktury są w stanie rozwiązać daną sprawę. Z drugiej strony państwo działa w tych obszarach, gdzie jego ingerencja jest najlepszym rozwiązaniem. Można to ująć również instytucjonalnie jako nie angażowanie się jednostek hierarchicznie wyższych w zadania, które tak samo skutecznie może wykonać jednostka niższa. Istotną kwestią powinno być tu pytanie o efektywność takich działań.

Takie podejście prowadzi do aktywizacji lokalnych społeczności i większego poczucia odpowiedzialności za swój los. Jest to też bardzo dobry sposób racjonalizacji i demokratyzacji sposobu podejmowania decyzji. Warto tu wspomnieć, że właśnie na tym etapie z subsydiarnością łączy się „ustrojowa

zasada decentralizacji wskazywana w art. 15 Konstytucji RP, stanowiącym, że ustrój RP zapewnia decentralizację władzy publicznej, decentralizacja ta przejawia się w utworzeniu samorządu terytorialnego”[9, s. 72].

Zasada pomocniczości prowadzi również do racjonalnego odciążenia jednostek organizacyjnie wyższych, co pozwala im na sprawniejsze działanie w przestrzeniach, w których jest ono rzeczywiście potrzebne i niezbędne. Reguła ta wskazuje, zatem na walor wciągnięcia obywateli do procesu decyzyjnego, do podejmowania odpowiedzialności i twórczych inicjatyw. Obywatel ma szansę włączyć się aktywnie w działanie swojej społeczności, a wyniki tego zaangażowania nie mają charakteru iluzorycznego, ale mogą mieć rzeczywisty wpływ na otoczenie.

Zasada ta jest jednym z podstawowych elementów demokratyzacji ustroju doskonale odzwierciedla idee społeczeństwa obywatelskiego w systemie prawa RP. Można powiedzieć, że nie ma demokracji bez aktywności obywatelskiej. A z drugiej strony ustrój demokratyczny, wartości i gwarancje jakie niesie ze sobą jest niezbędny do rozwoju społeczeństwa obywatelskiego.

Umiejscowienie praw człowieka i wartości nieodzownie związanych z naszą cywilizacją w konstytucji pozwala jednostce bez lęku zaangażować się twórczo w działalność społeczną. I nie chodzi tu tylko o zapisanie tych wartości, ale ważniejsze jest stworzenie systemu ich gwarancji i rzeczywistych sankcji za ich nie respektowanie. To właśnie odróżnia ustrój demokratyczny od innych form, które na poziomie deklaracji często były równie wspańałowmyślne. Doniosłością demokratycznego państwa prawnego jest to, że ono te zapisy respektuje i zapewnia im ochronę prawną. Skłania to do podkreślenia, że społeczeństwo obywatelskie i demokracja są elementami wzajemnie się uzupełniającymi, a sama idea choć posiada wiele innych odniesień jest osadzona w polskim systemie prawnym. Pozwala ona również wskazać elementy wzajemne przenikanie się wielu nauk społecznych.

BIBLIOGRAFIA:

1. Baucher D., Myśliciele polityczni od Sokratesa do współczesności, Kraków 2008
2. Konstytucja Rzeczypospolitej, Dz.U. 1997, NR 78 poz. 483
3. Kumaniecki K., Słownik łacińsko- polski, Warszawa 1984
4. Mądel K., Szczypta optymizmu. Katolicka myśl społeczna dla niewtajemniczonych, Warszawa 1999
5. M. Pietrzak, „Parlament Drugiej Rzeczypospolitej”[w:] „Społeczeństwo obywatelskie i jego reprezentacja (1493- 1993), Wydawnictwo Sejmowe 1995r.,pod. red. J Bardach, Warszawa 1995
6. Pulman, R.D., Demokracja w działaniu, Kraków 1995
7. Siciński A., O idei społeczeństwa obywatelskiego, Wiedza i Życie, nr 6/1996
8. Szacki J., Ani Książę ani kupiec: obywatel, Kraków 1997
9. Ura E., Ura E, Prawo administracyjne, Warszawa 2015
10. Wentkowska A., Prawo Unii Europejskiej, Warszawa 2007
11. Witkowska M., Społeczeństwo obywatelskie, Warszawa 2005

THE PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE AS AN OWN TASK OF LOCAL GOVERNMENT UNITS. CASE STUDY

Lisowska-Szron Irena

Uniwersytet Szczeciński

doktorantka

irena.szron@gmail.com

dr hab. Augustyna Burlita, prof. US

Introduction

Hundreds of years of human civilization, the interpenetration of the Eastern and Western influences, as well as political and historical factors have brought the rich cultural heritage into modern societies. Culture is a factor of multidimensional development, while cultural heritage itself, in all its uniqueness, positively influences the development of cities and towns, adding uniqueness to them and influencing the economic development.

Cultural heritage, evolution of the concept

The concept of cultural heritage is constantly evolving in the light of the changing social, economic and political situation. It also varies depending on the entity that defines it. The evolution of the concept of the *cultural heritage* is determined by the convention and documents listed below : [Szmygin, 2016, 71-87]

1951 Athens Charter

1953 Athens Charter

1954 Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, UNESCO, The Hague

1954 The Venice Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites

1972 Convention for the protection of the world cultural and natural, UNESCO, Paris

1979 Burra Charter, ICOMOS, Australia

1985 European Charter for the Protection of Architectural Heritage, Council of Europe, Grenada

1987 International Charter for the Protection of Historic Cities, ICOMOS, Toledo-Washington

1989 Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore, UNESCO, Paris

1994 The Nara Document about Authenticity

1999 Charter on traditional, regional architecture, ICOMOS, Mexico

2000 European Landscape Convention, Florence

2001 Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage, Paris

2003 Convention for the Safeguarding of the intangible Cultural Heritage, UNESCO, Paris

2005 Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Faro

The concept of cultural heritage first appeared in 1954 and was a response to the destruction that occurred during World War II. The document adopted during the Hague Convention in 1954 recognizes as *cultural goods* the „movable or immovable goods, regardless of their origin and their owner, which possess a great importance for the cultural heritage of the nation, as well as buildings whose primary and practical purpose is to store or display the mentioned above goods, as well as centers covering a significant number of them” [Hague Convention, Article 5, 1954]. In its preamble, we read that the Parties are [...] convinced that the damage caused to cultural goods, to whatever nation they belong to, is a prejudice to the cultural heritage of all humanity, since every nation has its share in shaping world’s culture. „[Hague Convention, preamble, 1954]. The last fragment is important because it shows the culture as a common good of all nations regardless of the source of its origin.

It is worth to mention another convention that was revolutionary for the perception of cultural heritage - the 1972 UNESCO Convention, which defines cultural heritage as the monuments (architectural works, sculptures, paintings, etc.), complexes of buildings unique due to their architecture or a combination with a landscape, and historic sites - resulting from human and / or nature activities [UNESCO Convention Art. 1, 1972]. During this convention, the concept of *world cultural heritage* was used, which emphasized the importance of cultural goods for the future generations.

The 2003 Convention is also important for the definition of cultural heritage. The concept of cultural heritage was extended to include intangible heritage, emphasizing that these are „practices, ideas, messages, knowledge and skills [...] which communities, groups, [...] and individuals recognize as part of their own cultural heritage” [UNESCO Convention, Art. 19, 2003].

To sum up, based on the Polish UNESCO committee, cultural heritage is divided into tangible and intangible heritage. Material monuments are immovable, and represent an extraordinary cultural value for the whole world. On the other hand, intangible heritage is transmitted through oral communication and tradition. According to the UNESCO Convention, intangible heritage includes: [www.unesco.pl]

- oral traditions and messages, including language as a carrier of intangible cultural heritage
- performing arts
- customs, rituals and ceremonies
- knowledge and practices concerning the nature and the universe

- skills related to traditional crafts

Cultural heritage, meaning

The subject of protection of national heritage in Polish legislation appears in the Constitution of the Republic of Poland. Article 5 says that „the Republic of Poland safeguards the independence and integrity of its territory, ensures freedom and rights of human and citizen, and the security of citizens, safeguard the national heritage and ensures the protection of the natural environment, guided by the principle of sustainable development” [Konstytucja Rzeczypospolitej, Art. 5, 2007]. This shows the essence of caring for heritage. Cultural heritage influences the economy of the state by simulating the economic system.

Places where cultural goods are located are attractive and bring many opportunities for local government and for local entrepreneurs. Regions with cultural goods can rely on their unique identity. Municipalities and larger territorial units eagerly use the fact that cultural goods exist in their area for marketing narratives, wanting to attract tourists and investors. They are also an opportunity for construction companies, especially the specialist ones, because historic buildings require constant maintenance and renovation works.

Tourism is the sector that benefits the most from having cultural goods. Providing the access to monuments, historic parts of cities or settlements attracts tourists to a given region, which stimulates the development of hotel industry and gastronomy. It gives job opportunities for the local population and causes the integration of residents around a given good with which they identify.

The own tasks of local government in the field of cultural heritage

The administrative division in Poland has changed many times. The current state was introduced pursuant to the laws of 1998 and has been in force since January 1, 1999. This division assumes that in Poland there is a division into I, II and III order units. The first-order units are voivodships, which are 16 in Poland. The next level is poviats and the last are communes, as the smallest units closest to the citizens.

Each of the mentioned entities performs its own tasks as well as tasks ordered within the framework of the law as a part of its operation. With regards to the commissioned activities, the poviat’s government performs tasks determined by the acts of culture and protection of monuments. [Act on poviat self-government, ch. 2, art. 4, 1998].

However, the greatest responsibility was imposed on the voivodship government. The government of each voivodship prepares a development strategy based on the commissioned analyzes and the region’s potential. The tasks entrusted to the provincial government order it to cultivate Polishness and to develop and shape the national and cultural awareness, as well as to cultivate and develop the local identity [Act on the provincial self-government, ch. 2, art. 1, 1998]. Therefore, it is about the values important to cultural heritage, such as the identity and culture of the region. Article 4 raises issues which were addressed

at the 1972 Paris Convention - namely, the value for the future generations. Article 4 concerns the need to implement a strategy whose activities assume the preservation of the value of the cultural and natural environment, taking into account the needs of future generations [Act on provincial government, ch. 2, art. 4, 1998].

The voivodship's tasks also include supporting culture and caring for and rational use of the cultural heritage. In addition, as part of its tasks, the voivodship may support the renovation and maintenance of monuments of exceptional value but also items that have exceptional value for history and culture.

Lubuskie Voivodeship - implementation of the protection of cultural heritage

The Act on Local Government, 1998, imposes the adoption of the Development Strategy on voivodship governments. The Parliament of the Lubuskie Voivodship adopted the first strategy on March 6, 2000, calling it the *Lubuskie Voivodship Development Strategy* [Resolution No. XV / 91/2000]. This strategy was updated in 2005. The next Strategy was adopted in 2012 and updated in 2020. Changes and updating are necessary in connection with the changing economic situation, development of the voivodship, tourism and digitization. The strategies must take into account the current needs of the inhabitants of the voivodship and new opportunities that result primarily from changes in financial resources.

The Lubuska 2020 Development Strategy emphasized the existence in Lubuskie Voivodship of a large number of unique values of cultural heritage that have not been sufficiently promoted. Activities were focused around tourism-related activities. Operational objective 1.7: Development of the province's tourist potential included in the Strategy assumes the development of tourism based on cultural heritage and natural, military and enotourism values. [Development Strategy of the Lubuskie Voivodeship, p. 41]. A special role is attributed to the Promotion of the Muskau Park, which is inscribed on the World Heritage List.

Operational objective 4.3: Strengthening the potential of social capital and shaping regional identity presupposes the protection and preservation of the cultural heritage of the region, which can be a solid foundation of an attractive tourist, leisure and recreation offer [Lubuskie Voivodeship Development Strategy, p. 56]. Also unique on a national and international scale are some of the voivodship's values, i.e: Międzyrzecz Reinforced Area, the Warta Mouth National Park, and wine traditions - an example of intangible culture. In the province, there are also rich and diverse resources of cultural heritage [Development Strategy of the Lubuskie Voivodeship, p. 30].

Another action taken by the Lubuskie Voivodship and resulting from the Act on Local Government of 1998 and the Act on the Protection of Monuments adopted later [Act on the Protection of Monuments and Care over Monuments, 2003] is the adoption by the Management Board of the Lubuskie Voivodeship of a resolution regarding granting subsidies for the protection of monuments. For

years, Lubuskie Voivodship has been granting subsidies for the conservation, restoration or construction works on monuments included in the register of monuments located in the Lubuskie Voivodship. Subsidies are granted from the voivodship's budget. Subsidies are granted at the request of the applicant, but there may be specific reasons for the subsidy to be allocated, an example of which was the transfer of funds outside the competition for the Gorzów Cathedral in July 2017

[www.lubuskie.uw.gov.pl/aktualnosci/wydarzenia/idn:18925.html].

The Marshal's Office also undertakes actions aimed at protecting the intangible cultural heritage. The promotion of enotourism, i.e. wine tourism based on the production of regional wines, played a special role here. Its result is the creation of the Lubuskie Wine and Honey Trail and the construction of a Local Government Vineyard in Zabór.

Cultural heritage is an important element of the identity of every person and every civilization. Its essence has long been noticed, therefore many agreements on mutual respect for cultural heritage have been concluded on the international forum. A special role should be assigned to UNESCO, which cares for culture and tries to promote particularly valuable elements of it.

Polish legislation also recognizes the need to care for the cultural heritage. Poland is proud for its beautiful history, which resulted in the construction of countless castles and palaces. It is also a country rich in forests and protected areas. Historical turmoil has led to the intersection of many cultures in Poland, which today is a great value in itself.

In Poland, voivodship governments have a special place in the protection of the cultural heritage. Of all the local governments, voivodship government has the highest power but also the biggest responsibility. And the Lubuskie Voivodeship is an example of how to implement the government's own tasks in the field of cultural heritage.

Act of 5th June 1998 on poviats government, Dz. Of Laws of 1998 No. 91 item 578.

Act of 23rd July 2003 on the protection of monuments, Dz. Of Laws of 2003, item 2067).

Act of 5th June 1998 on the voivodship government, Journal of Laws 1998 No. 91

Seym of the Lubuskie Voivodship, Resolution No. XV / 91/2000 of March 6, 2000

Szmygin B., World Culture Heritage, characteristics, methodology, management, 2016.

The Constitution of the Republic of Poland, 1997.

UNESCO, Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, The Hague, 1954.

UNESCO, Convention for the Safeguarding of the intangible Cultural Heritage, Paris, 2003.

UNESCO, 1972 Convention for the protection of the world cultural and natural heritage, Paris, 1972.

www.lubuskie.uw.gov.pl.

www.unesco.pl.

БОЛГАРСЬКИЙ ГУМОР ЯК ЧАСТКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ ПОДОЛАННЯ

*Михайлова Аліса Олександрівна,
студентка ОНУ імені І. І. Мечникова, м. Одеса
spakos@ukr.net*

*Науковий керівник –
к. філос. наук, доц. Ушакова К. В.*

Гумор – це невід’ємна частина людської натури, прикмета розвиненого інтелекту, складова філософії розуму. За допомогою іронічного ставлення до навколишнього світу людина пізнає себе, кордони і смисли культури, в яких існує і з якими ототожнює себе. Яким би серйозним не був розглянутий предмет, його можна зробити більш цікавим, досягнувши більшого ефекту, скориставшись дотепними жартами або парадоксальними спостереженнями. Використовуючи широкий спектр національних особливостей, фольклору та гумористичних прийомів деяким народам вдалося розвинути свій гумор до масштабів національного феномену. Завдяки самобутній дотепності та її неординарній подачі лише п’ять міст світу претендують на звання національних «столиць гумору». Серед яких Вонхоцк (Польща), Абердін (Шотландія), Гюмрі (Вірменія), Одеса (Україна), Габрово (Болгарія).

Габрівські жарти – це життєва мудрість та заощадливість, помножені на гіперболізовану самоіронію, результатом якої стала поява рефлексивного комізму. Нелогічні, невідповідні і безглузді обставини розглядаються як спосіб життя та національна особливість. Але здебільшого сміх у житті болгарського народу виступає у вигляді психологічної розрядки, механізму «звільнення від напруги». Соціальна функція габрівського гумору полягала в нейтралізації негативних перспектив у свідомості народу і сприяла соціальній взаємодії.

Сучасна карнавальна габрівська традиція є симбіозом словесного фольклорного гумору і давньої карнавальної спадщини, яка супроводжувала «сирні заговіння» на початку минулого століття. Гомогенний сплав цих двох компонентів призвів до численних і різноманітних проявів у галузі гумору та сатири. У своєму сучасному образі карнавал був відроджений у 60-ті роки ХХ століття, здобувши широку популярність у світі [4].

Гумор болгарської нації необхідно розглядати насамперед в географічно-історичному контексті, завдяки якому він став можливим. Мудрість минулих століть у бідному краї навчила габрівців головним життєвим істинам: необхідно бути запасливим і економним, не переїдати, довго не спати, багато працювати і витратити з розумом. Важкі обставини буття загострили способи існування, активізували підприємливість, розширили світогляд і сприяли новому напрямку у розвитку культури.

У пошуках народної ідентичності у своїх звичаях і культурній спадщині габрівці критикують своє повсякденне життя, створюючи національну сатиру моралі. Незбіжні елементи заможності та жадібності, з яких виникають смішні фольклорні образи є результатом складного минулого і сучасного добробуту болгарського народу [6]. Викриття негативних рис характеру габрівців у жартах та анекдотах досягалося за допомогою різних комічних прийомів, створюючи яскраві стереотипи заощадливості, доведеної до абсурду.

Сміх – це універсальна людська якість, універсальна здатність. Він є культурним феноменом і визначальною культурною особливістю, у значному ступені, яка обумовлена конкретним соціальним контекстом. Болгарський гумор віддає перевагу сатирі, яка є різким сміхом з чіткою дидактичною метою і ієрархічною структурою. Застосовуються сатиричні інструменти перебільшення і пародії, сарказму та іронії, олюднюються головні герої, які викликають симпатію та співчуття. Парадокс у тому, що габрівець – веселий болгарин, який сам не сміється! Це відбувається через те, що він боїться виглядати смішно. І саме така поведінка робить його ще більш кумедним.

В усному фольклорі Габрово переважає аффіліативний стиль гумору з деяким самопосилюючим стилем. Болгарський народ використовував жарти як засіб налагодження відносин, для розваги інших, зниження напруженості, а також в якості механізму здатного впоратися зі стресом. Як чудово сказав відомий болгарський сатирик Радой Ралін: «Світ вижив, тому що він сміявся» [4].

Характерними особливостями габрівського гумору є самоіронія і утилітаризм. Самоіронія як вищий прояв інтелекту властива тим, хто досяг життєвої мудрості, а утилітаризм, що виник як вимушений захід комунікації, а не розваги, став філософією розуму міста Габрово і є другою основною складовою болгарського гумору [6].

Габрівський гумор, використовуючи дотепність для залучення уваги, спочатку повинен розсмішити людей, а потім змусити їх обов'язково замислитися, привертаючи увагу, як до особистих, так і до більш широких проблем суспільства. Національна іронія «отримала соціальну ліцензію» для того, щоб виявляти проблеми і протиріччя, але не повноваження для їхнього вирішення. Мета народного гумору – зцілити труднощі посмішками, а не гнівом. Нагадати про те, що ставитися до життя потрібно менш серйозно, і при цьому не переставати сміятися. Микола Бердяєв писав у філософській автобіографії: «Дуже важливо для мене, що я завжди дуже любив сміх та смішне. У сміхові я бачив вивільняючий початок, який піднесений над владою буденності ... » [1, с. 330]. Ця думка дуже співзвучна зі змістом болгарського національного гумору: відірватися від важких буднів, поневірянь і нещасть. Самоіронія рятує в найскладнішій ситуації і дає надію на краще майбутнє.

Виходячи з вищесказаного, можна стверджувати, що габрівський

гумор корелює з сатирою і виникає неусвідомлено. Він є відповіддю на соціальні процеси, що відбуваються в житті народу. У болгарському гуморі відображаються основні національні риси, посилені трагікомічними сюжетами та фольклорними елементами, які яскраво відображають соціально-економічні умови життя та побуту болгарського народу.

Можна відзначити, що габрівська культура – це критична рефлексія, яка базується на історичному минулому жителів Габрово, зберігаючи і примножуючи традиції та культуру болгарського народу. Цінність народного гумору полягає в когнітивній стимуляції та розгляді національної концепції сміху з усіх можливих ракурсів. А ментальні особливості словесного гумористичного фольклору міста Габрово за допомогою сатиричних прийомів сформували унікальну філософію болгарського народу як нескінченну систему подолань та оптимізму.

1. Бердяев Н. Самопознание. Опыт философской автобиографии. – М.: Книга, 1991. – 446 с.
2. Габровские уловки – София: София-Пресс, 1975. – 70 с.
3. Габрово – столица на хумора (на бълг. и англ. ез.) / Състав. Т. Цанкова и др. – Габрово: Дом на хумора и сатирата, 2004. – 64 с.
4. Кратка история [Електронний ресурс] // Музей на хумора и сатирата – Режим доступу: <http://www.humorhouse.bg/bg/househistory.html> (дата звернення: 25.04.2020)
5. Проблеми на българския фолклор. Том 7: Смехът във фолклора. – София: БАН, 1987. – 310 с.
6. Хаджиева А. Характерни особености на габровския хумор / А. Хаджиева, Й. Хаджиев. – София: ОФ, 1972. – 110 с.

NASTOLETνια MŁODZIEŻ WOBEC KONSUMPCJI DÓBR. ANALIZA SOCJOLOGICZNA

mgr Rakowicz Piotr
Uniwersytet w Białymstoku
Instytut Socjologii, doktorant
rakowiczpiotr@gmail.com

Konsumpcja i konsumpcjonizm

Zmiany gospodarcze, kulturowe i społeczne w przeciągu stulecia przeobraziły ludzki stosunek do konsumpcji. Wcześniej pojęcie konsumpcji oznaczało zaspokajanie potrzeb podstawowych, fizjologicznych, czyli takich, które bezpośrednio wpływają na byt jednostek czy grup. Zygmunt Bauman, uznany autorytet wśród socjologów pisze, że:

„Istotnie, konsumpcja zredukowana do jej formy archetypowej, czyli metabolicznego cyklu przyswajania, trawienia i wydalania jest stałym i niezbędnym aspektem/warunkiem życia, niewrażliwym na czas ani historię;

jednym z nieodzownych składników biologicznego trwania, wspólnych nam, ludziom, i wszelkim żywym organizmom” [4, s. 33]. Również Jan Szczepański pisał o konsumpcji jakoby była „elementarną koniecznością życia” [Szczepański, 19, s. 132], wyróżnił też trzy procesy lub stany rzeczy, które można nazwać konsumpcją:

- 1) Bezpośrednie zaspokojenie potrzeby, poprzez użycie środka mającego to uczynić;
- 2) Działania zmierzające do pośredniego lub bezpośredniego zaspokojenia potrzeb;
- 3) Reprodukacja społeczna, czyli „sfera spożycia”, na którą składały się „warunki życia społecznego” (warunki pracy oraz stopień na jakim żyją obywatele). W skrócie też można nazwać to zaspokajaniem potrzeb ludności [19, s 133-134].

Współcześnie sytuacja uległa zmianie, w tym sensie, że konsumpcja nie ogranicza się do zaspokajania fizjologicznych potrzeb. Współczesny konsument może być osobą pochodząca z każdej klasy, warstwy czy kasty, a przez konsumpcję rozumiemy konsumowanie, czy inaczej kupowanie markowych ubrań, sprzętów, odzieży. Oprócz powyższych stwierdzić można, że konsumpcja to także spędzanie wolnego czasu, rodzaj dobieranych rozrywek, wybieranych napojów i posiłków, diet i stylów życia. Nic więc dziwnego, że zagadnienia związane z konsumpcją są przedmiotem zainteresowań coraz liczniejszej grupy naukowców, podejmujących jej analizy. W socjologii między innymi bada się funkcje konsumpcji.

Felicjan Bylok, pisał, iż w ujęciu mikrospołecznym konsumpcja pełni szereg takich funkcji:

- 1) Zapewnia jakość życia, byt jednostki;
- 2) Kształtuje system wartości i osobowość człowieka;
- 3) Umożliwia identyfikację jednostek, pozwala na przynależność do grup;
- 4) Utrwala status społeczno - ekonomiczny, pozwala odnaleźć się w strukturze społecznej;
- 5) Nadaje dobrom konsumpcyjnym wartości symboliczne;
- 6) Jest środkiem ekspresyjno-komunikacyjnym [6, s. 212].

Znamienity socjolog i ekonomista Thorstein Veblen w swoich rozważaniach naukowych zawarł teorię konsumpcji ostentacyjnej. Ukazał on, że jednostki kupując nie nastawiają się tylko na przetrwanie, kupione dobra służą im do tego, aby stwarzać społeczne różnice oraz je powiększać. Posiadając znaczną liczbę dóbr konsumpcyjnych ich prestiż społeczny automatycznie wzrasta. Wzorce te są przejmowane przez członków różnych klas społecznych (w tym też niższych), pragnących podnieść swój status. Pisał on, że: „trzeba składać widome dowody tego bogactwa, gdyż prestiż oparty jest na oznakach zewnętrznych” [22, s. 34]. Na tej podstawie mogę więc stwierdzić, że konsumpcja może się przyczyniać do podniesienia samooceny jednostek oraz zachowania wewnętrznej satysfakcji [22, s 34]. Choć od wprowadzenia pojęcia konsumpcji ostentacyjnej minęło ponad

sto lat, nadal wydaje się ono ponadczasowe. Dziś przedstawiciele rozmaitych kategorii społecznych kontynuują schemat Veblena. Konsumują zarówno bogaci jak i ludzie biedniejsi, Ci ostatnio pragną w ten sposób zmniejszać nierówności, zacierać granice. Hanna Mamzer pisząc o konsumpcji, posłużyła się podobną do Veblena argumentacją, otóż według niej: „motywnym konsumowania nie jest potrzeba przetrwania, ale potrzeba zaznaczenia społecznych różnic pomiędzy członkami różnych klas” [14, s. 21 -45]. Można by rzec, że machina konsumpcji jest niczym innym jak rywalizacją i walką o pozycje jednostek, chcących obalać istniejący porządek. To właśnie taka rywalizacja spowodowała, że narodził się konsumpcjonizm. Ideologia konsumpcjonizmu jest oparta na przywiązaniu do dóbr doczesnych, ludzie czerpią przyjemność z otaczania się coraz to nowszymi i coraz droższymi dobrami. Waldemar Furmanek uważa, że konsumpcjonizm, czy inaczej konsumeryzm jest zjawiskiem nadmiernej, indywidualnej konsumpcji dóbr. Uważa także, że jest również wymuszony różnymi czynnikami osobowymi, kulturowymi, czy cywilizacyjnymi oraz reklamą. Furmanek zaznacza dodatkowo, że współcześnie wśród konsumentów dominuje kategoria mieć, która przeciwstawiona jest kategorii być [10, s. 13]. Rywalizacyjne nastawienie ludzi powoduje, że konsumpcja służy do afiszowania się z dobrami konsumpcyjnymi. Zygmunt Bauman pisze, że: „o ile konsumpcja jest cechą oraz zajęciem człowieka, to konsumpcjonizm jest atrybutem całego społeczeństwa” [4, s. 36]. Aby jednak konsumpcjonizm utrzymywał się i rozwijał w społeczeństwie potrzebne są środki dzięki, którym będzie to możliwe. Współczesnym jądrem konsumpcjonizmu są centra handlowe skupiające w sobie wszystkie społeczne potrzeby - dobra konsumpcyjne. Sklepiki w galeriach przyciągają klientów poprzez swoje barwne wystawy dóbr konsumpcyjnych. George Ritzer uważając galerie handlowe za jeden ze środków konsumpcyjnych pisał: „Nowe środki konsumpcyjne można uważać za „świątynie konsumpcji” w tym sensie, że dla wielu osób mają one magiczny, niekiedy religijny charakter. Aby przyciągać coraz to więcej konsumentów, muszą one oferować - albo przynajmniej sprawiać wrażenie, że oferują coraz bardziej magiczne, fantastyczne urzekające miejsca konsumpcji” [18, s 23]. Głównym celem takich miejsc jest sprzedanie ludziom, młodym i starszym jak największej ilości dóbr konsumpcyjnych. Galerie handlowe nie są tylko miejscem gdzie się kupuje, tu toczy się również swoiste życie społeczne. W galeriach można między innymi: spędzić wolny czas; spędzić czas kosztem zajęć lekcyjnych; wypocząć; zawierać nowe znajomości; spotkać się ze znajomymi; poznać nowe trendy w modzie; przetestować dobra konsumpcyjne; zjeść posiłek; obejrzeć film; Należy zwrócić uwagę także na inne funkcje galerii handlowych, otóż zdarza się, że niekiedy nastolatki (głównie płęć żeńska), chodzi do galerii po to, aby znaleźć tzw. sponsorów, czyli osoby, które w zamian za usługi seksualne oferują im kupno dobra konsumpcyjnego, bądź po prostu gotówkę.

Konsumpcja, konsumpcjonizm i nastolatek

Konsumpcja, jako wartość zyskująca wciąż na sile, narodziła konsumpcjonizm, jednocześnie podporządkowując sobie sferę: kulturową,

społeczną i ekonomiczną. Obecnie aspekt demonstrowania przez dzieci i młodzież posiadanych dóbr stał się immanentnym elementem życia codziennego. Dobra kategoryzowane są teraz przez wzgląd na to jaki prestiż społeczny generują wśród rówieśników. Współcześnie liczy się marka dóbr konsumpcyjnych, którą pochwalic się można wśród znajomych. Wszędzie można zobaczyć reklamy bądź liczne przekazy dla dzieci i młodzieży mające zachęcić do kupna dóbr konsumpcyjnych. Wpływ innych osób i/lub przekazów reklamowych generuje coraz większe przychody firm oferujących dobra konsumpcyjne. We współczesnym społeczeństwie wzmoczonej konsumpcji dzieci uzyskują status konsumenta, co jest równoznaczne ze stwierdzeniem, że od teraz są uważane za pełnoprawnych graczy, aktorów liczących się na arenie konsumpcyjnej. Tym samym stają się samodzielną grupą w zakresie konsumpcji. George Ritzer uważa, że we współczesnej gospodarce uczestniczy coraz więcej nastolatków, współcześnie liczba ta zdecydowanie wzrosła, stwierdza nawet, że bardziej niż kiedykolwiek wcześniej. Ritzer pisał także, że młodzi ludzie mają obecnie więcej pieniędzy, zwiększa się także ich uczestnictwo w decyzjach dotyczących konsumpcji w rodzinie [18, s. 66]. W pracy: „Komerccjalizacja dzieciństwa. Kilka uwag krytycznych o wychowywaniu dzieci w kulturze konsumpcji” Tomasz Szlendak zadaje pytanie o to jakie zdolności powinien posiadać młody modelowy konsument. Przywołując rozważania badaczek Patti M. Valkenburg i Joanne Cantor, również poszukujących odpowiedzi na to pytanie, pisze, że młodzi konsumenci powinni mieć pragnienia i preferencje w tym zakresie, powinni też zestawiać ze sobą dobra i wybierać te najlepsze w drodze swoistej selekcji. Wskazane jest, żeby młody konsument umiał znaleźć najprostszą i najszybszą drogę do spełniania swych zachcianek. Zaznacza także, iż konkretne elementy modelowego konsumenta pojawiają się na konkretnych poziomach rozwoju dzieci. Tomasz Szlendak wskazuje, że wiedza o preferencjach i potrzebach młodych konsumentów jest potrzebna markom, producentom dóbr konsumpcyjnych, które wykorzystują ją w celu usprawnienia środków nań wpływających [21, s. 22]. Wiedza o preferencjach oraz potrzebach dzieci i młodzieży, pomaga więc ponadnarodowym firmom dóbr konsumpcyjnych bezpośrednio wpływać na procesy decyzyjne młodych odbiorców. Ważnym źródłem, oddziałującym na świadomość i procesy decyzyjne dzieci mają także rodzice, kreujący wzorce konsumpcyjne.

Socjalizacja do roli konsumenta

Socjalizacja do roli konsumenta jest składową socjalizacji pierwotnej, zakłada dostarczanie dzieciom podstawowych kompetencji umożliwiających efektywne poruszanie się w rzeczywistości ekonomicznej i konsumpcyjnej. Dziecko obserwując rodziców robiących zakupy z czasem uczy się wartości pieniędzy, zasad wymiany, oceny jakości dóbr, co później ułatwia podejmowanie samodzielnych decyzji w zakresie konsumpcji. Tomasz Szlendak wyróżnia konkretne aspekty w ramach socjalizacji pierwotnej, w których dzieci nabywają wiedzę o otaczającym świecie. Są to:

- 1) Spontaniczne naśladowanie zachowania rodziców;

- 2) Identyfikacja z osobami, do których mają stosunek emocjonalny, wzorowanie się na nich;
- 3) Wychowanie, nauka rozmaitych rzeczy;
- 4) Uczestnictwo w interakcjach [21, s. 219].

Odnosząc te aspekty wobec socjalizacji do roli konsumenta możemy więc uznać, że dzieci:

- 1) Naśladują zachowania konsumpcyjne rodziców;
- 2) Identyfikują się emocjonalnie z osobami bliskimi, co wpływa na sposób konsumpcji, preferencje, poglądy;
- 3) Uczą się posługiwania narzędziami (pieniężni), nabywają umiejętności z zakresu konsumpcji;
- 4) Uczestniczą w interakcjach z zakresu konsumpcji (dziecko jest obecne przy rodzicach, gdy Ci robią zakupy) [por.21].

Nieodłącznym elementem socjalizacji (również konsumentckiej) jest internalizacja, zwana inaczej interioryzacją. Internalizacja to mechanizm obronny jednostki polegający na uwewnętrznianiu elementów rzeczywistości społecznej (przyswajanie norm, wartości a także ról) oraz uznawaniu ich za swoje. Pojęcie internalizacji w procesie poznawania społecznej rzeczywistości wprowadzili Peter L. Berger i Thomas Luckmann pisząc, że: „jest to bezpośrednie ujmowanie albo interpretacja obiektywnego zdarzenia jako zdarzenia wyrażającego znaczenie, czyli jako przejaw subiektywnych procesów innego, które w ten sposób stają się subiektywnie znaczące dla mnie samego” [5, s. 202-203]. Autorzy, założyli również istnienie innych składowych procesu poznawania rzeczywistości prócz internalizacji, zwracając uwagę, iż warunkiem optymalnego pojęcia rzeczywistości jest jej sekwencyjne poznawanie poprzez kolejne elementy mianowicie: eksternalizację, obiektywizację. Eksternalizacja (zwana inaczej eksterioryzacją) polega na uzewnętrznianiu elementów uwewnętrznionych podczas internalizacji oraz nadaniu przez jednostkę subiektywnych znaczeń tym elementom. Dziecko eksternalizując wzory, uzewnętrznia je przy okazji własnych działań w zakresie konsumpcji. Obiektywizacja jest natomiast weryfikacją swoich subiektywnych przeświadczeń i sądów dotyczących konsumpcji poprzez skonfrontowanie tego z obiektywną rzeczywistością konsumpcyjną, normami, regułami ogólnie pojętymi, obowiązującymi [5, s. 202-203]. Dzieci internalizując normy rodzinne w zakresie konsumpcji, odwzorowują rodzinny stosunek do pewnych marek i towarów, co pozwala na utworzenie pewnego modelu konsumpcyjnego rodziny. George Moschis twierdzi, iż wpływ najbliższych osób generuje stosunek dziecka do wybieranych marek dóbr konsumpcyjnych, miejsc konsumpcji (tu chodzi o sklepy i centra handlowe), motywów konsumpcji oraz umiejętności służących do efektywnego oceniania wartościowych i mniej wartościowych informacji zawartych w przekazach reklamowych [za: 13]. Przywołując stwierdzenie Aleksandra Manterysa: „wplątanie w świat społeczny (...) skazuje aktora na konieczność rozpoznawania i interpretacji składników swego otoczenia” [15, s. 333]. Jego teza ilustruje jak aktor społeczny (w tym przypadku dziecko) wprowadzone przez rodziców w system (w tej sytuacji system społeczno -

ekonomiczno - konsumpcyjny), będzie poruszało się w nim coraz sprawniej dzięki internalizacji, eksternalizacji i obiektywizacji poszczególnych elementów otaczającej go rzeczywistości konsumpcyjnej [por. 15].

Badaczki Emilia Berti i Anna Bombi, badając poznawanie przez dzieci zjawisk oraz elementów ekonomicznych, będących składowymi konsumpcji (bazując na teorii rozwoju poznawczego Piageta), stworzyły model myślenia ekonomicznego. Zaprezentowały tam cztery stadia zaznajamiania się dzieci z rzeczywistością ekonomiczną - konsumpcyjną. Poszczególne stadia poniżej.

I. Stadium preekonomiczne (3.- 6. r. ż.)

Zawiera proste sytuacje ekonomiczne (np. zakupy z rodzicami). Poprzez obserwację tych działań rodziców, dziecko przyswaja pewne zewnętrzne reguły ekonomiczne

II. Stadium intuicyjne (6.- 7. r. ż.)

Dziecko zaczyna pojmować znaczenie cen towarów, jednak jest za małe, by pojąć wartość pieniądza, myśli, że im większa moneta, tym większa wartość pieniądza

III. Stadium operacji konkretnych (7.- 10. r. ż.)

Podstawowe umiejętności zostają dopracowane oraz urozmaicone o elementy takie jak: wiedza o funkcjach instytucji finansowych (banku), prawie własności itp.

IV. Stadium operacji formalnych (11.- 14. r. ż.)

System wiedzy staje się spójny i wewnętrznie powiązany, poprzednie stadia umożliwiły lepsze opanowanie działania instytucji ze sfery ekonomicznej (Opracowanie własne na podstawie: Anna Emilia Berti oraz Anna Silvia Bombi [w 12]).

Jak wynika z danych, proces socjalizacji jest uwarunkowany między innymi:

- 1) naśladownictwem innych osób;
- 2) internalizacją elementów z zakresu ekonomii i konsumpcji;
- 3) interpretacją elementów z zakresu ekonomii i konsumpcji;
- 4) uzewnętrznianiem tych elementów przy możliwych okazjach;

Oprócz powyższych, kolejne poziomy wiedzy są zdeterminowane przez powtarzalność doświadczeń i własną aktywność dzieci. Na ich podstawie możemy uchwycić jak agregowane i organizowane elementy wiedzy z zakresu sfery społecznej, ekonomicznej i konsumpcyjnej prowadzą do osiągania swojej adolescencji w ich zakresie.

Wpływ społeczny a zachowania konsumpcyjne nastolatków

Wpływ społeczny zdefiniować można jako oddziaływanie jednostek lub grup na poglądy i preferencje innych w celu osiągnięcia pośrednich lub bezpośrednich korzyści. Dariusz Doliński pisał o wpływie społecznym w ten sposób: „wpływ społeczny to zmiana zachowania, opinii, postaw lub uczuć człowieka wskutek tego, co robią, myślą lub czują inni ludzie” [8, s. 35-36]. Przejawami wpływu społecznego są między innymi: naśladowanie innych, konformizm oraz posłuszeństwo autorytetowi. Naśladownictwo, jest

powielaniem, powtarzaniem i działaniem według modelu prezentowanego przez inne osoby. W zakresie konsumpcji dzieci naśladowują najczęściej rodziców i środowisko rówieśnicze, zauważyć można to, gdy przejmują preferencje innych osób dotyczące marek dóbr konsumpcyjnych [por. 8, s. 39]. Konformizm, jest uleganiem, podążaniem z nimi, wierząc, że ci wiedzą lepiej, wybiorą lepsze drogi realizacji postawionego celu. Według Elliota Aronson konformizm można definiować jako: „zmianę zachowania lub opinii danej osoby spowodowaną rzeczywistym lub wyobrażonym naciskiem ze strony jakiejś osoby lub grupy ludzi” [2, s. 33]. Konformizm widoczny jest przy wchodzeniu do nowych grup, kiedy nikogo nie znając jednostka zachowuje się w podobny jak inni sposób, nie chcąc być negatywnie odebrana i/lub w skrajnych przypadkach etykietowana. Na tej samej zasadzie jednostki podejmują także podobne działania w zakresie konsumpcji. Posłuszeństwo autorytetowi jest po prostu uleganiem osobom mającym duże znaczenie w życiu jednostki, które otacza szacunkiem i/lub łączy je silny stosunek emocjonalny. Uznany psycholog społeczny Stanley Milgram uważał, że posłuszeństwo jest widoczne wtedy, gdy człowiek robi coś, co inny poleca mu robić [za. 9, s. 191]. Nastolatki uważając kogoś za autorytet skłonni są bardziej się do niego upodobnić, co również przekłada się na konsumpcję.

Wpływ rodziców

Jednym z wielu elementów wpływu rodziców jest kształtowanie u dzieci pewnego sposobu patrzenia na rzeczywistość społeczną, ekonomiczną i konsumpcyjną. Ogląd na świat jest tworzony poprzez naśladownictwo zachowań oraz autorytet rodziców. Dodatkowo już sam fakt rodzicielstwa, więzów krwi pozwala na kreowanie u dziecka pewnych wzorów zachowania, także w zakresie konsumpcji. Florian Znaniński uważał, że naturalni rodzice połączeni z dzieckiem więzią biologiczną zyskują podstawę do kształtowania dziecka, mają wobec niego jakieś prawa i obowiązki [23, s. 57]. Choć zdarza się, że rodzice mogą oddziaływać na dziecko bez wewnętrznej refleksji, świadomości, dzieci zawsze biorą sobie za wzór działalność rodziców i mimowolnie ją internalizują. Florian Znaniński pisał o tym w ten sposób: „Nawet w braku świadomego kształtowania przyszłej jednostki społecznej rodzice mogą jeszcze spełniać pewną rolę wychowawczą bezrefleksyjnie (...). W ten sposób na charakter jednostki wpływają stosunki rodziców między sobą, ich codzienne zachowanie względem dzieci, oraz wzajemne oddziaływania między rodzicami a osobami, grupami i instytucjami z szerszego środowiska społecznego” [23, s. 69]. Elementy wpływu społecznego rodziców, widoczne są w wielu sytuacjach, które prezentuję poniżej:

- a. Poprzez obserwacje rodziców robiących zakupy dziecko uczy się oceniania wartości oraz jakości towarów [por. 13];
- b. Uczestnicząc w zakupach poznaje preferowane przez rodzinę dobra rynkowe, a także ich marki [za. 13];
- c. W dyskusjach dotyczących budżetu gospodarstwa domowego nabywane przez dzieci i młodzież umiejętności służą im w przyszłości do efektywnego operowania pieniędzmi, ażeby nie brakowało na poszczególne cele np. czynsz,

opłaty kredytowe, konsumpcję;

d. Internalizacja reguł i zasad rodzinnego gospodarstwa domowego pozwala na precyzowanie swoich potrzeb konsumpcyjnych w przyszłości. Poprzez wywieranie owego wpływu zakorzeniane są u dzieci podstawowe postawy i poglądy wobec spraw społeczno-ekonomicznych, przekładające się również na zachowania konsumpcyjne.

Wpływ rówieśników

Od najmłodszych lat głównym wzorem do naśladowania jest rodzina, instytucja tworząca w jednostce pierwsze postawy i poglądy. Choć w wieku młodzieńczym rodzina jest nadal bardzo ważnym punktem odniesienia w sferach: społecznej, ekonomicznej i konsumpcyjnej to w wieku młodzieńczym bardziej opiniotwórczymi dla nastolatka stają się rówieśnicy. Środowisko rówieśnicze znacznie wpływa na działania i zachowania konsumpcyjne. W tym okresie dzieci szczególnie potrzebują aprobaty i akceptacji wśród innych. Młodzież naśladuje jednostki ze swojej grupy rówieśniczej, bądź osoby z innych grup, głównie po to, aby stać się tacy jak oni. Grupę rówieśniczą rozumiem jako zbiór podobnych sobie jednostek pod względem wieku, preferencji, poglądów, ale także wyznawania względnie takich samych norm i wartości. Według Anthony'ego Giddensa grupa rówieśnicza jest jedną z instytucji socjalizacji (obok rodziny, szkoły organizacji, miejsc pracy oraz mediów) [11, s. 288-289]. Jak już wcześniej wspomniałem zdarza się tak, że nastolatki patrzą na inne dzieci spoza swojej grupy, która staje się dla nich grupą odniesienia normatywnego. Stanowi ona dla jednostki pewien wzór, model, z którego czerpie ona normy, wartości, ale także identyfikuje się z nią. W sytuacji przynależności do tej grupy, jednostka postępuje zgodnie z wyznawanymi tam normami i wartościami, obawiając się ewentualnego wykluczenia. Teorię grup odniesienia rozwijał w „Teoria socjologiczna i struktura społeczna” Robert Merton, pisał on, że grupy odniesienia dostarczają informacji umożliwiających ocenę siebie samego, a także kształtowanie się postaw. Ze względu na typy grup odniesienia stworzył także ich podział dzieląc je na grupy odniesienia normatywnego i grupy odniesienia porównawczego. Poprzez grupę odniesienia normatywnego rozumiał takie, które były dla jednostek wzorem zachowań, natomiast grupa odniesienia porównawczego była tą, dzięki której jednostka ocenia samą siebie i innych ludzi [16, s. 337]. W środowisku rówieśników, pod wpływem znajomych, kolegów czy koleżanek jednostka jest często narażona na podejmowanie działań nieprzemysłanych w sferze konsumpcyjnej, czyli takich, które nie są spowodowane rzeczywistymi potrzebami, ale tymi wykreowanymi społecznie. Maryla Goszczyńska uważa, iż dzieci podatne na wpływy kolegów i koleżanek są niekiedy zdolne do działań kompulsywnych w sferze konsumpcji [12, s. 105]. Młodzież konsumuje zatem między innymi po to by czuć się w grupie dobrze. Jej przedstawiciele wierzą, iż dzięki wzmoczonej i manifestowanej konsumpcji osiągną wyższą pozycję w strukturze grupy rówieśniczej i będą cieszyć się szacunkiem wśród jej członków.

Reklamy w życiu dzieci i młodzieży

Oprócz wpływu społecznego, dzieci i młodzież są wciąż narażone na

wpływy reklam, czyli środków przekazujących w sposób szybki oraz równie efektywny informacji o dobrach konsumpcyjnych skierowanych do młodych odbiorców. Zwiększają one popyt, a tym samym przychody ponadnarodowych firm. Jean Baudrillard twierdził, że reklamy pochłaniają oryginalne treści kulturowe pozostawiając tylko ich namiastkę. Pisał on, że przekazy reklamowe tracą dzięki temu sens i głębie, którą posiadają prawdziwe treści kulturowe [3, s. 101-110]. Przekazy stają się więc tylko powierzchownym bytem pozorującym prawdziwe treści kulturowe, stają się tzw. symulakrem. Symulakrami Jean Baudrillard nazywał wszelkie obrazy wzorowane na rzeczywistości, pozorujące rzeczywistość (czyli symulujące) lub wytwarzające własną rzeczywistość, zwaną hiperrzeczywistością. Wydarzenia pokazywane w reklamach zawierają w sobie fałsz i nieprawdę, nierzadko też twórcy posługują się stereotypami dotyczącymi np. ról płciowych. Przekazy reklamowe ukazują dysonans między rzeczywistością a fikcją, między stanem rzeczywistym, a tym wykreowanym na potrzeby reklamy. Reklamy stają się także abstrakcyjnym typem idealnym Maxa Webera nigdy jednak nieodzwoiercedlającym realiów [por. 3]. Kluczowym elementem przekazu jest perswazja, to od niej zależny jest sukces twórców reklam. Przez perswazję należy rozumieć akty komunikacyjne nakłaniające odbiorcę do określonego sposobu postępowania, rzecz jasna zgodnymi z intencjami osoby nadającej dany przekaz [za. 1, s. 110]. Głównym celem, dla których specjaliści tworzą reklamy skierowane do młodych odbiorców, jest oczywiście nakłonienie ich do zakupu, ale żeby do tego doszło muszą wystąpić ważne stadia w oddziaływaniu reklamy, czyli skonsumowaniu jej przez młodych odbiorców. W przekazach reklamowych można wyróżniać także etapy ich oddziaływania:

Etapy oddziaływania przekazów reklamowych

- I. Uświadomienie odbiorcy o istnieniu firmy, marki
- II. Zaznajomienie odbiorcy z cechami produktu lub usługi
- III. Stworzenie potrzeby, wywołanie pożądania u odbiorcy przekazu
- IV. Przekonanie, że produkt lub usługa zaspokoi potrzeby i pragnienia odbiorcy
- V. Nakłonienie odbiorcy przekazu do podjęcia decyzji o kupnie produktu lub usługi [7].

Jak wynika z informacji powyżej, reklamy telewizyjne za sprawą efektywnej perswazji ukazanej w poszczególnych etapach, wpływają na procesy decyzyjne odbiorców. Z wiekiem potrzeba jednak coraz więcej urozmaiceń i dynamiki w reklamach, aby przyciągać młodych odbiorców.

Badania przeprowadzone na zlecenie UOKiK [CBOS, 2006], celem których było między innymi zbadanie niezależności i autonomii wobec reklam, dzieci i młodzieży uczęszczających do polskich szkół podstawowych oraz gimnazjów, przyniosły zaskakujące wyniki. Według deklaracji dzieci i młodzieży, charakteryzuje ich dystans i krytycyzm w odbiorze. Podczas dokładniejszych analiz badaczy, okazało się jednak, że gimnazjaliści prezentują antagonistyczne, poniekąd skrajne emocje dotyczące przekazów reklamowych. Z badań

wywnioskowano, iż dzieci podchodzą do reklam z lękiem (badacze określili to osaczeniem) lub pragmatycznie, reklamy są codziennością, którą odbierają jako rozrywkę. Wartym wspomnienia jest też fakt, że pragmatyzm bywa powiązany z reklamami znanych marek, natomiast lęki i obawy z reklamami marek nieznanymi. Po analizie publikacji, można zaryzykować stwierdzenie, że: Wraz z wiekiem widać zwiększony krytycyzm wobec przekazów reklamowych, lecz nigdy nie skutkuje to pełną odpornością na ich manipulację.

BIBLIOGRAFIA:

1. Albin Krzysztof 2000, Reklama. Przekaz, odbiór, interpretacja. Wydawnictwo PWN, Warszawa;
2. Aronson Elliot 1995, Człowiek, istota społeczna. Wydawnictwo PWN, Warszawa;
3. Baudrillard Jean 2005, Symulakry i symulacja. Wydanie I. Wydawnictwo Sic!, Warszawa;
4. Bauman Zygmunt 2009, Konsumowanie życia. Wydanie I, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego Kraków;
5. Berger Peter, Luckmann Thomas 1983, Społeczne tworzenie rzeczywistości. Wydawnictwo PIW, Warszawa;
6. Byłok Felician 2006, Przemiany społecznego znaczenia konsumpcji we współczesnym społeczeństwie. Politechnika częstochowska;
7. Domański Tomasz 1993, Skuteczna reklama i promocja. Wydawnictwo Poltext, Warszawa;
8. Doliński Dariusz 2000, Psychologia wpływu społecznego. Wydawnictwo Towarzystwo przyjaciół Ossolineum, Wrocław;
9. Doliński Dariusz 2002, Wpływ społeczny, a jakość życia. Szkoła wyższa psychologii społecznej, Warszawa;
10. Furmanek Waldemar 2010, Konsumeryzm, konsumpcjonizm, wyzwania dla edukacji w: Edukacja – technika – informatyka. Uniwersytet Rzeszowski;
11. Giddens Anthony 2012, Socjologia. Wydanie nowe. Wydawnictwo PWN, Warszawa;
12. Goszczyńska Maryla, Kołodziej Sabina, Trzcńska Agata 2012, Uwikłani w świat pieniądza i konsumpcji. O socjalizacji ekonomicznej dzieci i młodzieży. Wydawnictwo Difin, Warszawa;
13. Jasielska Aleksandra, Maksymiuk Renata Anna 2010, Rodzice reklamują, dzieci kupują. Kindermarketing i psychologia. Wydawnictwo naukowe Scholar, Warszawa;
14. Mamzer Hanna 2001, Przestrzeń i liczba a nowe wymiary zachowań w: Golka Marian (red) Nowe style zachowań. Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań;
15. Manterys Aleksander 2000, Klasyczna idea definicji sytuacji. Instytut Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa;
16. Merton Robert 1982, Teoria socjologiczna i struktura społeczna. Wydawnictwo PWN, Warszawa;
17. Ritzer George 2001, Magiczny świat konsumpcji. Wydawnictwo literackie Muza, Warszawa;
18. Szczepański Jan 1981, Konsumpcja a rozwój człowieka. Wstęp do antropologicznej teorii konsumpcji. Państwowe wydawnictwo ekonomiczne, Warszawa;
19. Szlendak Tomasz 2005, Komercjalizacja dzieciństwa. Kilka uwag krytycznych o wychowywaniu dzieci w kulturze konsumpcji w: Kultura i edukacja nr 2/2005 Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń;
20. Szlendak Tomasz 2010, Socjologia Rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie. Wydawnictwo PWN, Warszawa;
21. VeblenThorstein 2008, Teoria klasy próżniaczej. Wydawnictwo: Muza, Warszawa;
22. Znaniecki Florian 2001, Socjologia wychowania. Wydawnictwo PWN, Warszawa

ŚWIADOMOŚĆ HISTORYCZNA PRZESZŁOŚCI I TERAŹNIEJSZNOŚCI NA PODSTAWIE BADAŃ EMPIRYCZNYCH

Roszkowska Kinga,

studentka Uniwersytetu w Białymstoku

kingaroszkowska1999@gmail.com

Prowadzone badania w odległych latach, odnoszące się do stosunku ludzkości, co do przeszłości, stwarzają podwaliny do poruszenia problematyki świadomości historycznej, za pośrednictwem podstawy materiałów empirycznych. Jak sama definicja mówi, przedstawię daną tematykę w oparciu o badania ankietowe (min. za pomocą drogi pocztowej). Natomiast co do terażniejszości, będę powoływała się na sondaże, wywiady.

Badania empiryczne- „to badania, które za źródło danych potrzebnych do ich wykonania uznają wiedzę zdobytą w wyniku ukierunkowanych obserwacji lub eksperymentów. Głównym celem badań empirycznych jest stwierdzenie istnienia jakiś faktów naukowych, które posłużą w przyszłości za podstawę do późniejszych uogólnień i rozważań teoretycznych (...)”¹

Obejmują one:

- obserwację,
- eksperyment,
- wstępną logiczną analizę wyników.²

Sam termin świadomości historycznej można zdefiniować jako proces, zjawisko powiązane z „włączaniem przeszłości do aktualnej świadomości społecznej”¹. W kwestii terażniejszości „widzi się w niej świadomość linearności czasu”², tego, że terażniejszość pośredniczy wobec przeszłości, a przyszłości. Znajduje się pomiędzy nimi.

Historia, „jak określa Cyceron jest „mistrzynią życia”. Powinna być jednak uprawiana bezstronnie, uczciwie i obiektywnie, ważne, aby ukazywać przeszłość w sposób niezafałszowany i odsłaniający istotne cechy tego, co minęło. Jeśli chodzi o czasy bardziej odległe, możemy powoływać się na świadomość ludzi poprzez ich zaangażowanie, podejście do przeszłości. Ich stosunek do tego, co już się wydarzyło, co miało konkretne miejsce. Kolejnym elementem może być również, ich nastawienie do minionych lat, jako do skonkretyzowanego wymiaru czasowego. Może być ona pamiętana przez nich samych (co czasami może stwarzać problematykę przeszłości pamiętanej). W tej grupie przeszłości, możemy odwoływać się do danych jednostek, ale również zbiorowych podmiotów, jak np. naród. Jego koleje losu ukształtowały w świadomości ludzi

¹ Leszek W. (2006). Wybrane zagadnienia metodyczne badań empirycznych, Instytut Technologii Eksploatacji - Państwowy Instytut Badawczy, Radom, s. 17

² Leszek W. (2006). Wybrane zagadnienia metodyczne badań empirycznych, Instytut Technologii Eksploatacji - Państwowy Instytut Badawczy, Radom

określone oceny, wartości. Przeszłość narodowa jest przedstawiana dwojako, z perspektywy wiedzy na ten temat, lub ze względu na osobiste myśli.

Jednak większe znaczenie, dla potrzeb poruszanego tematu pracy ma druga perspektywa. Ma ona na celu dostrzeżenie wiedzy, jaką ludzie mają na konkretny temat, bądź jej zakresu, czy ilości informacji. Następnie istnieje możliwość zweryfikowania stopnia ich prawdziwości. Ponadto zalicza się tu także osobiste poglądy.

Opisane założenia, niestety nie zawsze ze sobą współgrają. Fakty historyczne zazwyczaj są silnie utrwalone, oraz powszechnie uznane, jako autentyczne i obowiązujące. Natomiast zebrane informacje od osobowych jednostek, mogą być uwarunkowane ich określonym zapamiętywaniem, czy przyswajaniem, pod wpływem zaangażowania emocjonalnego. Dokładnie tłumaczy to S. Ossowski: „[...] każda nie uświadomiana wieloznaczność języka jest wyrazem jakichś postaw społecznych, w których w pewien sposób współgrają ze sobą niewyodrębnione pojęcia, stwarzając specyficzną aurę łącznych skojarzeń.”³

A także sformułowanie S. Czarnowskiego:

„[...] zależnie od środowiska [...] zmieniają się postawy, problemy, wyobrażenia znajdujące swój wyraz w opowieści, wskutek czego bohater jej staje się uosobieniem i bojownikiem zupełnie różnych wartości”⁴

Oraz M. Eliade: „Prawdziwy jest więc obraz taki jako zespół znaczeń, nie zaś jedno z jego znaczeń, bądź też jeden tylko z licznych planów odniesienia”⁵. Odwołując się do przykładu narodu, charakteryzuje się on trwałą tradycją. Jednakże istnieje ryzyko zmiany znaków, symbolizujących te same wartości. Zmiany powodują nie tylko wprowadzenie nowych elementów, ale także na uzupełnieniu tych starych, w zupełnie nowe treści. Z tego powodu, mniemane zmiany dokonują się nie tak znacznie, oraz w powolnym tempie.⁶ Nasuwa się też pytanie, czy wśród tego świata zmiennych treści można znaleźć stopniowo stałe elementy. Jest to w jakimś sensie również zapytanie, o trwałość tradycji i o to, w jaki sposób może się ona przeobrażać.

Domniemywać można, że wielowartościowość elementów tradycji sprzyja takim właśnie zmianom, ułatwiając wysuwanie na plan pierwszy tych znaczeń danego symbolu, które paradoksalnie kiedyś nie miały takiego znaczenia. Dość trwałym elementem są same wartości i ich wzajemne relacje. Mogą składać się na nie np. zadania, które stawały przed narodem w czasie jego bytu. Należą do nich min. rozwijanie gospodarki, kultura i nauka, budowa i organizacja państwowości walka o niepodległość. Tak toczyło i toczy się w dalszym ciągu, życie narodu. Niektóre typy tradycji w jakiś okresach tracą znaczenie, w innych zyskują. Lecz żadne nie zostają zredukowane do minimum. Co ciekawe, znacznie prościej przyjąć nowatorskie znaki, zwłaszcza gdy ich symbolika jest bliskadla znanych już wartości, niż samo uznanie nowych wartości. Warunkiem

3 S. Ossowski: Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny. W: Dzieła. T. III. Warszawa 1967, s.208–209.

4 12 Ibidem, s. 111.

5 M. Eliade: Sacrum – mīt – historia. Warszawa 1970, s. 36.

6 powiązanie z teoriami M. Halbwachs'a i D. Wecster'a.

łatwiejszej drogi ich przyjęcia może być wprowadzenie, jeśli znaleźć mogą oparcie w starych symbolach. Wówczas bowiem zmienia się wprawdzie treść, ale pozostaje słowo wyposażone w zabarwienie emocjonalne, które nowe treści czyni bardziej swojskimi.

Ciekawostką jest także rozumienie definicji świadomość w ujęciu psychologów, którzy twierdzą, że jest: „bezpośrednią wiedzą, jaką każdy z nas posiada o swym istnieniu, swych czynach oraz świecie zewnętrznym. Świadomość, organizując dane dostarczane jej przez zmysły i pamięć, sprawia, iż możemy się umiejscowić w czasie i przestrzeni”.⁷ W skład świadomości wchodzi również historycznie wytworzone i zinstytucjonalizowane przez poszczególne grupy danego społeczeństwa formy życia duchowego: prawo, normy moralne, wychowanie, ideologie społeczno-polityczne, sztuka, filozofia, nauka, literatura, itp. W tym podziale można uwzględnić materiały, dokumenty pisane, książki, dzieła sztuki i budowle, warunkiem jest to, że mają one oddziaływać na myśl żyjących ludzi.⁸

Rozważając badania naukowe i badania empiryczne, wyróżnia się w świadomości historycznej dwa rodzaje: historyczną świadomość naukową i potoczną. J. Topolski wyróżnia typy przeszłości, które są analogiczne do opisanych powyżej:

I. Przeszłość taka, jaką była, jaka odeszła już bezpowrotnie (rzeczywistość przeszła, dzieje);

II. Obraz przeszłości, jaki daje nam nauka historyczna (rzeczywistość naukowa);

III. Obraz przeszłości odbity w świadomości społeczeństwa (rzeczywistość popularna).⁹

Rzeczywistość popularną inaczej nazwać można „żywą historią” (termin wprowadzony przez N. Assorodobraja).¹⁰

Historia ta, funkcjonuje w świadomości społecznej. Natomiast historia „martwa”, nie ma większego znaczenia praktycznego i nie odnosi się bezpośrednio do aktualnej sytuacji i perspektyw przyszłości danej jednostki, czy grupy. Pierwszy przytoczony rodzaj historii, funkcjonuje zwłaszcza na zasadzie autorytetu, jest więc bardziej przedmiotem wiary niż dociekań. Jest ona mało podatna na argumenty racjonalne i charakteryzuje się dość mocną trwałością.¹¹ J. Maternicki przyjął założenie, że z „historią żywą” mamy do czynienia w sytuacji, gdy informacje źródłowe wskazują na:

1. Wysoką częstotliwość występowania danych treści historycznych,

7 N. Sillamy, Świadomość, w: Słownik psychologii, przeł. z franc. K. Jarosz, Warszawa 1994, s. 290.

8 S. Kawula, Świadomość jako przedmiot badań w naukach społecznych, w: Świadomość i edukacja historyczna, pod red. S. Kawuli i M. Świąteckiego, Olsztyn 1991, ss. 11—12.

9 J. Topolski, Świat bez historii, wyd. II, Warszawa 1976, s. 193.

10 N. Assorodobraj, „Żywa historia”. Świadomość historyczna: symptomy i propozycje badawcze, *Studia Sozologiczne* 1963, nr 2, ss. 5—45.

11 J. Maternicki, Świadomość historyczna Polaków. Problemy metodologiczne badań i ich stan aktualny, *Edukacja Polityczna* 1988, vol. 12, s. 84; por. idem, Wielokształtność historii. Rozważania o kulturze historycznej i badaniach historiograficznych, Warszawa 1986, ss. 219—247

2. Wybitnie emocjonalne zabarwienie tych treści,
3. Wyraźne związki z aktualną sytuacją i własnymi wizjami przyszłości danej jednostki czy grupy społecznej.¹²

Kolejnym aspektem, do którego można się odwołać jest to min. świadomość narodowa, chodzi tu o kwestię poczucia przynależności, oraz więzi do określonego narodu, wspólnoty. Istotnym elementem jest tutaj świadomość ciągłości historycznej.

Do świadomości społecznej można zaliczyć świadomość regionalną. Może dotyczyć—ekologii, ekonomii, odrębności dziejowej, kultury ludowej, położenia geograficznego. Będą tą świadomością wyznaczać „związki, łączące jednostki z zamieszkiwanym regionem (obszarem, społeczeństwem, jego historią), mające osobisty stosunek wynikający z więzów intelektualnych (wiedzy o regionie) i emocjonalnych organizujących głęboko osobowość (system wartości i ocen, uczucia, postawy moralne wobec spraw dotyczących regionu)”. Podobnie, jak świadomość historyczna bazuje na wymiarach — przeszłym, teraźniejszym i przyszłym. Świadomość regionalna opiera się również na pamięci zbiorowej o przeszłości (bliższej, czy dalszej), świadomości odrębności różniącej region i ludzi zamieszkujących go od pozostałych części kraju, wspólnych dokonaniach, oraz wizji przyszłości.¹³

Opisywana świadomość wynika z długotrwałych i złożonych procesów społecznych, uwarunkowanych czynnikami zarówno obiektywnymi, jak i subiektywnymi. W Polsce do tej pory słabo była rozwinięta świadomość regionalna, wynikało to z dwóch głównych przyczyn. Pierwsza, według Zbigniewa Rykiela — były częste zmiany podziałów regionalnych ziem polskich w ciągu ostatnich dwóch stuleci. Drugą przyczyną, była strukturalna słabość świadomości regionalnych w systemie komunistycznym.¹⁴

Powołując się na oglądane sondaże, czy słuchane wywiady, Polacy współcześnie deklarują większe zainteresowanie historią, niż przed latami. Deklaracja ta może wynikać, nie tylko z faktu ciekawości, co do minionych wydarzeń historycznych. Bardziej prawdopodobne jest natomiast to, że z powodu poprawności społecznej. Co więcej obecnie mamy zapewniony szeroki dostęp do nowych technologii, oraz do bogatego źródła informacji, płynącego z różnych kierunków świata. Jednak paradoksalnie wiedza historyczna dzisiejszego pokolenia, bardzo często jest szczątkowa i niewystarczająca. Może świadczyć o tym min. brak znajomości, lub niewystarczająca znajomość konkretnych dat istotnych dla dziejów Polski. W przeszłości ludzie namacalnie i naocznie doświadczali tych wydarzeń, więc oprócz wiedzy teoretycznej, charakteryzowali się również wysoką świadomością.

Ciekawostką jest to, że w badaniach przeprowadzonych metodą wywiadów

12 J. Maternicki, Świadomość historyczna jako przedmiot badań, s. 35

13 E. Nowakowska, Kształtowanie się świadomości regionalnej na Pomorzu Szczecińskim, Warszawa—Poznań 1980, s. 53; eadem, Wiedza historyczna a kształtowanie się świadomości regionalnej na Pomorzu Szczecińskim w latach 1945—1970, w: Świadomość historyczna Polaków, s. 437.

14 Z. Rykiel, Typologia ruchów regionalnych w Polsce, w: Region, regionalizm — pojęcia i rzeczywistość. Zbiór studiów, pod red. K. Handtke, Warszawa 1993, s. 89.

bezpośrednich w zapytaniu o kluczowe wydarzenie z historii Polski sprzed 1918 r. najwięcej osób (70%), uważa, że był to chrzest Polski. Autorka pracy Marta Bożewicz, stwierdza, że wpływ na ten wynik miała obchodzona w danym roku okrągła rocznica chrztu. Natomiast co do wydarzeń z XX i XXI wieku, 52% Polaków, za kluczowe uznało odzyskanie niepodległości w 1918 roku. Bardzo ciekawym faktem jest informacja zawarta we wnioskach autorki, że „wybór Karola Wojtyły na papieża przestał zajmować pierwsze miejsce w hierarchii – odnotował spadek o 19 punktów procentowych w porównaniu z 2014 rokiem (do 43% w 2016 roku).”¹⁵

Ważne jest, że odrzucenie pamięci historycznej uniemożliwia trwanie narodu. Fakt ludzkiego poznania to baza świadomości wspólnoty narodowej. Utożsamia się z nią z przeszłością, teraźniejszością, ale także formułuje ona przyszłość.

Wszystkie epoki, każde pokolenie nadaje inny, nowatorski sens przeszłości. Człowiek powinien zatem utożsamiać się z losem dziejowym narodu. Wątkiem wartym podkreślenia jest umiejętność rozróżnienia świadomości, od samoświadomości. Ta druga definicja charakteryzuje się zdawaniem sobie sprawy z doświadczonego doznań, emocji, myśli. Jednak niebezpieczne może być, zbytnie poddanie się jej. Chociażby przez przecenienie swoich możliwości. Przykładowo, może nam się wydawać, że osiągnęliśmy wszelką, możliwą wiedzę w konkretnej dyscyplinie, chociażby w poruszanej tematyce pracy, dziedzinie historii. Jednak zakres tej wiedzy, jest na tyle szeroki, że nie jest możliwe, aby człowiek zdobył ją całkowicie. Również pomimo skrupulatnego podejścia, co do jej osiągnięcia. Dlatego zestawiając ze sobą te dwie definicje, możemy śmiało stwierdzić, że są one zupełnie różne. Oczywiście wydarzenia, które wpajane są nam od najmłodszych lat, pozostają w naszych myślach, emocjach, czy pamięci. Rzecz jasna, elementy te składają się na samoświadomość, jednak są one uwarunkowane naszymi skojarzeniami z lat dziecięcych. Nie zmienia to jednak faktu, że historia jest nieodzownym czynnikiem wychowania. Dzięki niej widzimy siebie w obecnej sytuacji, czasach. Możemy teraźniejszość zestawiać z przeszłością i dzięki temu wysnuć odpowiednie wnioski. Możemy rozumieć czyny, doświadczenia, odwagę innych ludzi. Dlatego była i jest moralną koniecznością posiadanie owej opisywanej świadomości. Świadomość historyczna, jak i narodowa, regionalna itp., ukształtowane są na podłożu losów dziejowych opisywanej wspólnoty ludzi. Stanowią one jeden z najmocniejszych elementów więzi.

Kolejną dygresją mojego wywodu, jest konstatacja na temat powiązania świadomości historycznej z tożsamością.

Tożsamość, można podzielić na kilka rodzajów:

- tożsamość społeczna
- tożsamość narodowa
- tożsamość lokalna
- tożsamość kulturowa

15 file:///C:/Users/admin/Downloads/CBOS_Znajomość_historii.PDF

-tożsamość jednostkowa

Można ją rozumieć wieloznacznie, jedna z przykładowych definicji to min.: „*Tożsamość jednostki, grupy społecznej czy zbiorowości, dzięki której i przez którą umiejscawia ona samą siebie w jakimś obszarze rzeczywistości społecznej, bądź też sama jest osadzana w tej rzeczywistości przez zewnętrznego obserwatora (inną jednostkę, grupę, zbiorowość).*”¹⁶

M. Szczepański opisał, że składają się na nią:

* indywidualna identyfikacja z regionem, lokalną społecznością, i kulturą (perspektywa psychologiczna);

* funkcjonujący w świadomości zbiorowej podział na: my i oni, któremu towarzyszy poczucie odrębności

* przypisanie do przestrzeni i miejsc

* świadomość dziedzictwa kulturowego, rozumienie i odczytywanie znaczeń, symboli

* związek zarówno indywidualny, jak i zbiorowy z dziejami danego miejsca, bohaterami, instytucjami historycznymi

* wspólnota gospodarowania, kooperacja i konkurencja międzyregionalna

* istnienie pewnych, szczególnych dla danego obszaru form budownictwa, układu przestrzennego.¹⁷

Przytoczone cechy, znajdują powiązanie ze świadomością historyczną, stąd można wysnuć stwierdzenie, że kształtuje ona daną tożsamość. Myślę, że podstawne będzie również sformułowanie, iż świadomość jest jej nieodzownym elementem.

Badania empiryczne mogą bowiem mieć swój początek, po określeniu swojej tożsamości. Wtedy można określić, w jakim środowisku przeprowadza się obserwacje, eksperymenty, a na koniec wstępne wnioski z przeprowadzonego badania.

Przedstawię także negatywne wykorzystanie badań empirycznych. Edukacja o Auschwitz i Holokaucie stała się również ich przedmiotem, prowadzonych na byłych terenach obozów koncentracyjnych i zagłady. Są one zazwyczaj wykorzystywane w dobry sposób. Jednak zwłaszcza w dzisiejszym świecie, doby rozwoju środków masowego przekazu, internetu, niektóre jednostki, bądź państwa mogą przekształcać, naciągać autentyczność historyczną. Przykładem jest używane kilkakrotnie przez Niemców sformułowanie: „Polski obóz zagłady. Chodziło dokładnie o Auschwitz-Birkenau, gdzie komendant obozu Rudolf Hoess latem 1941 roku rozpoczął masowe mordy na sowieckich jeńcach wojennych. Oczywiście po interwencji Polskiej ambasady, Niemcy przeprosili za fałszywe słowa, jednak te skandaliczne sformułowanie dotarło do szerokiego grona odbiorców i za pomocą mediów okrążyły cały świat.

Innym ewentualnym zagrożeniem, może być również nadinterpretacja

16 Słownik socjologiczny, op. cit., s. 228.

17 M. Błaszczak, Rozważania nad lokalną tożsamością mieszkańców Wrocławia, [w:] Z. Kurcz, Z. Morawski (red.), Sytuacja i rola wielkiego miasta w procesie transformacji. Studium porównawcze rozwoju ekonomicznego i procesów społecznych na przykładzie Wrocławia i Lipska, Wrocław 2003, s. 171.

posiadanej świadomości historycznej. Przydatna i użyteczna jest umiejętność indywidualnego zrozumienia posiadanych, bądź nabytych informacji, jednak nie przeinaczenie ich pierwotnego znaczenia. Podstawę wiedzy, jaką przyjmujemy do określonych badań empirycznych, są fundamentalnym aspektem, od którego zależy badana całość.

Podsumowując, poprzez powyżej przytoczone stwierdzenia i fakty, można dostrzec prawdziwość sformułowania, istnienia świadomości historycznej przeszłości i teraźniejszości, na podstawie badań empirycznych. Oczywiście przedstawiają się one w odmienny sposób, ale mają jednakowo wyniosłe znaczenie. Skupiając się one wnikliwie na przeszłości, przenosząc wszystkie najważniejsze i najistotniejsze aspekty na sferę rzeczywistości. W ten sposób, ich podstawa składa się na spójny całościowy kształt funkcjonowania, zilustrowanej świadomości.

BIBLIOGRAFIA:

- http://www.tnp.org.pl/Wokol_problematyki_tozsamosci.pdf
- <https://pl.wikipedia.org/wiki/Samoświadomość>
- Błaszczak M., Rozważania nad lokalną tożsamością mieszkańców Wrocławia, [w:] Z. Kurcz, Z. Morawski (red.), Sytuacja i rola wielkiego miasta w procesie transformacji. Studium porównawcze rozwoju ekonomicznego i procesów społecznych na przykładzie Wrocławia i Lipska, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2003.
- https://mfiles.pl/pl/index.php/Badania_empiryczne
- N. Sillamy, Świadomość, w: Słownik psychologii, przeł. z franc. K. Jarosz, Warszawa 1994
- Leszek W. (2006). *Wybrane zagadnienia metodyczne badań empirycznych*, Instytut Technologii Eksploatacji - Państwowy Instytut Badawczy, Radom
- S. Ossowski: Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny. W: Dzieła. T. III. Warszawa 1967
- M. Eliade: Sacrum – mit – historia. Warszawa 1970
- S. Kawula, Świadomość jako przedmiot badań w naukach społecznych, w: Świadomość i edukacja historyczna, pod red. S. Kawuli i M. Świąteckiego, Olsztyn 1991
- J. Topolski, Świat bez historii, wyd. II, Warszawa 1976
- N. Assorodobraj, „Żywa historia”. Świadomość historyczna: symptomy i propozycje badawcze, Studia Sozologiczne 1963, nr 2
- J. Maternicki, Świadomość historyczna Polaków. Problemy metodologiczne badań i ich stan aktualny, Edukacja Polityczna 1988
- J. Maternicki wielokształtność historii. Rozważania o kulturze historycznej i badaniach historiograficznych, Warszawa 1986
- J. Maternicki, Świadomość historyczna jako przedmiot badań
- E. Nowakowska, Kształtowanie się świadomości regionalnej na Pomorzu Szczecińskim, Warszawa—Poznań 1980
- Z. Rykiel, Typologia ruchów regionalnych w Polsce, w: Region, regionalizm — pojęcia i rzeczywistość. Zbiór studiów, pod red. K. Handtke, Warszawa 1993
- Słownik socjologiczny, op. Cit.

NARODOWE ARCHIWUM CYFROWE. NOWOCZESNA FORMA ZAPISU, PRZETWARZANIA, PRZECHOWYWANIA ORAZ UDOSTĘPNIANIA MATERIAŁÓW ARCHIWALNYCH

Rosiński Maciej

*Uniwersytet Kazimierza Wielkiego
mrosinski93@gmail.com*

Narodowe Archiwum Cyfrowe, to instytucja, która powstała w 2008 roku. Główną przyczyną utworzenia NAC, była potrzeba stworzenia nowego projektu odpowiedzialnego za zapis, przechowywanie oraz udostępnianie materiałów archiwalnych. W związku z tym, na podstawie rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 06.02.2008 roku, Archiwum Dokumentacji Mechanicznej z siedzibą w Warszawie, utworzone jako Centralne Archiwum Państwowe zarządzeniem numer 199 Prezesa Rady Ministrów z dnia 16 sierpnia 1955 roku, otrzymało nazwę „Narodowe Archiwum Cyfrowe”. W wymienionym przeze mnie rozporządzeniu, istnieje bardzo ważny punkt, który brzmi następująco: „Narodowe Archiwum Cyfrowe, obejmuje :

- 1) materiały archiwalne*
 - a) powstałe i utrwalone sposobem foto i fonograficznym,*
 - b) wchodzące w skład narodowego zespołu archiwalnego zapisane w sposób cyfrowy, w tym dokumenty elektroniczne,*
 - c) audiowizualne, z wyłączeniem takich materiałów gromadzonych przez Filmołkę Narodową,*
 - d) stanowiące duże zbiory danych o ustalonej i zdefiniowanej strukturze, w tym rejestry publiczne,*
 - e) stanowiące zbiory danych zamieszczone w internecie.”*

Narodowe Archiwum Cyfrowe gromadzi, opracowuje oraz konserwuje fotografie, nagrania dźwiękowe, a także filmy, które wchodzą w skład państwowego zasobu archiwalnego. Obecnie, NAC posiada w swoich zbiorach ponad 15 milionów zdjęć, 40 tysięcy nagrań dźwiękowych oraz 2 tysiące filmów. Jako ciekawostkę można podać również fakt dotyczący Hackathonu Archiwalnego organizowanego przez NAC. Hackathon Archiwalny, jest to pierwszy w Polsce hackathon dotyczący cyfrowych zasobów archiwalnych Narodowego Archiwum Cyfrowego oraz Filmołki Narodowej Instytutu Audiowizualnego, którego celem jest opracowanie oraz ponowne wykorzystanie materiałów archiwalnych w pracy codziennej. Dla przykładu, w ostatnim konkursie jednym z projektów była gra oparta na aplikacji Google Street View, polegająca na odnalezieniu danej lokalizacji podczas pracy na archiwalnych zdjęciach ze zbiorów NAC.

Narodowe Archiwum Cyfrowe, udostępnia materiały w sposób bezpośredni, pośredni oraz online. Warto jednak pamiętać, że usługa pośrednia jest płatna,

gdyż pracownicy muszą wtedy wykonać kwerendę za użytkownika. Narodowe Archiwum Cyfrowe udostępnia materiały archiwalne nie wcześniej niż :”

a) akta i księgi stanu cywilnego: urodzeń po 100 latach, małżeństw i zgonów po 80 latach,

b) indywidualną dokumentację medyczną – po 100 latach,

c) akty notarialne, księgi wieczyste i związaną z nimi dokumentację – po 70 latach,

d) dokumentację osobową i płacową – po 50 latach,

e) ewidencję ludności – po 30 latach,

f) dokumentację spraw sądowych i postępowań dochodzeniowych – po 70 latach od uprawomocnienia się orzeczenia lub zakończenia postępowania”.

Niezwykle ważną kwestią, którym zajmuje się Narodowe Archiwum Cyfrowe, jest również digitalizacja dokumentów, czyli przekształcanie treści analogowych na cyfrowe. Dzięki temu zabiegowi, ogromna ilość zbiorów archiwalnych zostaje zabezpieczona oraz co niezwykle ważne, udostępniana w formie online. Uważam, że dygitalizacja dokumentów archiwalnych w czasach współczesnych, powinna być wykonywana cały czas przez wszystkie archiwa, ponieważ źródła pisane z biegiem czasu stają się coraz mniej wyraźne, a co za tym idzie w przyszłości będą narażone na utratę zawartych w nich informacji. W związku z tym, digitalizacja oraz ciągle aktualizowanie plików do najnowszych formatów, jest wręcz konieczne aby dokumenty mogły przetrwać na przyszłe pokolenia. W tym celu, Narodowe Archiwum Cyfrowe buduje i zarządza również systemami informatycznymi niezbędnymi do obsługi archiwów państwowych.

Głównymi narzędziami informatycznymi, nad którymi opiekę sprawuje Narodowe Archiwum Cyfrowe, to aplikacja służąca opracowywaniu zbiorów archiwalnych „ZoSIA” oraz serwis „Szukaj w Archiwach”, który udostępnia w internecie opisy materiałów archiwalnych, znajdujących się w archiwach państwowych, czy też innych instytucjach zgromadzonych w Zintegrowanym Systemie Informacji archiwalnych. Narodowe Archiwum Cyfrowe, posiada oczywiście swoją stronę internetową - <https://www.nac.gov.pl/> (dostęp z dnia 10.03.2020 r.), która w dniu 10.03.2020 r. podzielona jest na następujące zakładki:

A) Instytucja :

A1) Strategia NAC

- W tej zakładce, Narodowe Archiwum Cyfrowe opisuje zarówno wizję pracy instytucji, jak i cele strategiczne, takie jak zapewnianie nowoczesności archiwum, budowanie tożsamości wyrastającej z pamięci, czy też dbanie o przejrzystość i ciągłość państwa.

A2) Nasz zespół

- Jest to bardzo ważna podstrona, dzięki której interesanci mogą zaznajomić się z zespołem pracowników NAC’u. O ile nie każdą osobę, która korzysta z cyfrowych zasobów archiwalnych może obchodzić przeszłość zawodowa

poszczególnych pracowników, o tyle informację dotyczące zajmowanego obecnie stanowiska są bardzo istotne, zwłaszcza w momencie, gdy potrzebujemy skontaktować się z konkretną osobą, zajmującą się np. oddziałem filmów i nagrań dźwiękowych.

A3) Dzieje instytucji

- W tej części, użytkownicy mogą zapoznać się z dokładną historią Narodowego Archiwum Cyfrowego, a także uzyskać dostęp do skanu rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego wydanego na wniosek Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, na mocy którego przekształcono Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Narodowe Archiwum Cyfrowe.

A4) Do pobrania

- Miejsce, w którym znajdują się pliki cyfrowe, takie jak logo NAC, księga znaku ZoSIA, czy też logo serwisu Szukaj w Archiwach.

A5) Praca w NAC

- Podstrona Narodowego Archiwum Cyfrowego, w której zamieszcza się ogłoszenia odnośnie pracy w siedzibie.

A6) Współpraca

- Kolejna kategoria, w której NAC zamieszcza loga partnerów. Na dzień 18.03.2020 r. współpracę z Narodowym Archiwum Cyfrowym podjęło 18 firm/instytucji.

A7) Zamówienia publiczne

- W tej zakładce, znajduje się odnośnik do biuletynu informacji publicznej Narodowego Archiwum Cyfrowego.

B) Zasób Archiwum

B1) Zasób

* Ogólna charakterystyka

* Spis zespołów

* Darczyńcy

- Jeden z najważniejszych elementów na stronie internetowej Narodowego Archiwum Cyfrowego, która została podzielona na 3 części opisane powyżej. To właśnie w tym miejscu, użytkownicy serwisu mają dostęp do 15 milionów zdjęć, 40 tysięcy nagrań dźwiękowych, 2 tysięcy filmów, a także dokumentacji aktowej, w tym skryptów programów i audycji Polskiego Radia oraz Sekcji Polskiej Radia Wolna Europa. Ponadto, znajdują się tutaj również odnośniki do serwisu szukajwarchiwach.gov.pl, czy też spis zespołów z informacją o majątkowych prawach autorskich, który można pobrać w formacie pdf.

B2) Udostępnianie

* BOK

* Usługi

* Regulaminy i formularze

- Udostępnianie, jest kolejnym czynnikiem umieszczonym na stronie NAC'u. W tym miejscu, użytkownicy mają dostęp do informacji odnośnie usług

bezpłatnych, a także płatnych kwerend archiwalnych. Ponadto, w tym dziale znajdują się regulaminy i formularze, rewery, czy też cennik usług. Jeżeli użytkownik ma wątpliwości dotyczące materiałów, czy też pytanie odnośnie usług, może bez problemów skontaktować się również z biurem obsługi klienta.

C) Archiwistyka Cyfrowa :

C1) Digitalizacja

- * Centrum Kompetencji
- * Centralne Repozytorium Cyfrowe
- * Szkolenia

- Zakładka poświęcona digitalizacji dokumentów, w której objaśniono proces przekształcania treści analogowych na cyfrową w Narodowym Archiwum Cyfrowym.

C2) Systemy i infrastruktura IT

- * ZoSIA
- * Szukajwarchiwach.gov.pl

- Podstrona opisująca najważniejsze narzędzia informatyczne, nad którymi pracuje Narodowe Archiwum Cyfrowe, czyli Zintegrowany System Informacji Archiwalnej „ZoSIA”, służący do opracowywania zbiorów archiwalnych oraz serwis Szukaj w Archiwach, którego celem jest udostępnianie w internecie opisów materiałów archiwalnych, zgromadzonych w wyżej wymienionym systemie „ZoSIA”.

C3) Mikrofilmowanie

- * Centralny Magazyn Mikrofilmów

C4) Projekt POPC „Modernizacja Zintegrowanego Systemu Informacji Archiwalnej ZoSIA”

- Opis pierwszego projektu realizowanego przez Narodowe Archiwum Cyfrowe, którego celem jest usprawnienie i rozwój systemu ZoSI.

C5) Projekt POPC “Archiwum Dokumentów Elektronicznych”

- Opis drugiego projektu, którego celem jest stworzenie funkcjonalnego systemu Archiwum Dokumentacji Elektronicznych oraz przeprowadzenie badań potrzeb użytkowników.

D) Edukacja :

D1) Archiwa Rodzinne Niepodległej

- Jest to akcja organizowana w każdą środę w godzinach 15:00-17:00, podczas której specjaliści z archiwów państwowych przekazują wiedzę dotyczącą przechowywania, opisywania oraz digitalizacji dokumentów. Ponadto, użytkownicy mogą przekazać w darowiźnie swoje materiały, a także opublikować je na portalu.

D2) Archiwalna biblioteka cyfrowa

- Album wydawany przez Narodowe Archiwum Cyfrowe z okazji 100-lecia odzyskania przez Polskę niepodległości. Do tej pory, wydano 6 albumów, które można pobrać właśnie w tej zakładce w formacie pdf.

D3) Archiwa rodzinne

- W odróżnieniu od powyższych Archiwaliów, omawiana kwestia jest kompleksowym poradnikiem, dotyczącym dbaniem o materiały archiwalne, które znajdują się w domach użytkowników. NAC opisuje tutaj zasady przechowywania zarówno albumów, odbitek fotograficznych, negatywów, zdjęć cyfrowych, jak i taśm filmowych, kaset magnetofonowych oraz VHS.

D4) Archiwa przełomu

- Jaki sama nazwa wskazuje, Narodowe Archiwum Cyfrowe ogłosiło akcję dotyczącą zbierania fotografii, filmów i nagrań dźwiękowych z lat 1989-1991, której celem jest zwiększenie debat, konferencji, a także upowszechnianie informacji dotyczącej genezy III RP. Sytuacja jest niezwykle ważna, gdyż większość materiałów z tego okresu jest zazwyczaj w zbiorach prywatnych, a co za tym idzie, w przyszłości może wyniknąć problem dotyczący niewystarczających źródeł informacji z lat 1989-1991. Obecnie, wiele osób uważa, że wydarzenia te odbywały się niedawno, więc nie ma potrzeby badać znanej historii, jednak należy wziąć pod uwagę upływający czas oraz co stanie się z materiałami po upływie np. 50 lat. W związku z tym, można przekazać prywatne archiwalia do Narodowego Archiwum Cyfrowego jako darowiznę, aby przetrwały one na wiele następnych pokoleń.

D5) Oferta edukacyjna

- Niezwykle istotne zagadnienie dla szkół oraz uczelni, które powinno być wykorzystywane zwłaszcza na studiach wyższych, gdzie prowadzony jest kierunek archiwistyka. Narodowe Archiwum Cyfrowe oferuje bowiem bezpłatne zajęcia dla zorganizowanych grup liczących 10-20 osób, podczas których omawiane są zagadnienia dotyczące misji oraz zbiorów NAC. Ponadto, podczas zajęć następuje przedstawienie historii mikrofilmowania w archiwach państwowych, czy też ukazanie zadań z oddziału digitalizacji. Wszystkie te aspekty, połączone z możliwością odbycia praktyk, mogą w przyszłości skutkować znalezieniem pracy przez archiwistów, nawet w siedzibie Narodowego Archiwum Cyfrowego.

D6) Praktyki

- Podstrona poświęcona praktykom studenckim w Narodowym Archiwum Cyfrowym. W tej części, znajdują się również zgłoszenia, skierowania oraz regulamin praktyk w formatach pdf oraz doc.

D7) KOLAŻE Z NIEPODLEGŁĄ

- Kolaże z niepodległą, to inicjatywa powstała w 2017 roku, z myślą o zbliżającej się rocznicy 100-lecia odzyskania przez Polskę niepodległości. Oferta skierowana jest dla dzieci w wieku 6-10 lat, podczas której dzieci pod opieką instruktorów, mogą tworzyć prace plastyczne w technice kolażu.

D8) NAC dla dzieci

- NAC dla dzieci, to nic innego jak gry internetowe skierowane dla dzieci, których celem jest wprowadzenie najmłodszych w świat archiwaliów.

E) Kontakt :

E1) Narodowe Archiwum Cyfrowe

- E2) Oddział Administracyjny
- E3) Oddział Zbiorów Fotograficznych
- E4) Oddział Filmów i Nagrań Dźwiękowych
- E5) Oddział Komunikacji i Udostępniania
- E6) Oddział Digitalizacji
- E7) Oddział Archiwistyki Cyfrowej
- E8) Oddział Programowania
- E9) Oddział IT
- E10) Oddział Finansowo-Księgowy
- E11) Oddział ds. Nadzoru Archiwalnego
- E12) Samodzielne stanowisko ds. kadrowych

- Zakładka kontakt, wraz z poszczególnymi podstronami zawiera informację dotyczące lokalizacji Narodowego Archiwum Cyfrowego, a także telefonami oraz adresami e-mail do poszczególnych działów znajdujących się w NAC.

F) Hackathon

F1) O Hackatonie

- O hackathonie pisałem już na pierwszej stronie, jednak dla przypomnienia, jest to pierwszy w Polsce hackathon dotyczący cyfrowych zasobów archiwalnych Narodowego Archiwum Cyfrowego oraz Filmoteki Narodowej Instytutu Audiowizualnego, którego celem jest opracowanie oraz ponowne wykorzystanie materiałów archiwalnych w pracy codziennej.

F2) Jury

- Część opisująca skład Jury wraz z dokładnym opisem poszczególnych osób, a także pełnionej przez nich funkcji w Narodowym Archiwum Cyfrowym.

F3) Mentorzy

- Podstrona identyczna do zakładki Jury, z tym, że w tym miejscu opisani zostali Mentorzy hackathonu.

F4) Organizatorzy i partnerzy

- Miejsce, w którym zawarto informację dotyczące organizatorów hackathonu archiwalnego, którymi są Narodowe Archiwum Cyfrowe oraz Archiwa Państwowe, a także partnerzy, tacy jak Filmoteka Narodowa, Fundacja Cultureshock, Pracownia Otwierania Kultury, Polsko-Japońska Akademia Technik Komputerowych, Koduj Dla Polski, Centralny Dom Technologii, czy też firma Wandlee.

F5) Wyniki I etapu

F6) FINAŁ Hackathonu

F7) Zwycięskie projekty

- Wyżej wymienione podstrony, zawierają informację odnośnie wyników oraz zwycięzców konkursu.

Reasumując stronę internetową NAC, można dojść do wniosku, że najważniejszymi zagadnieniami dla użytkowników serwisu, są bez wątpienia

„Zasób Archiwum”, gdzie znajduje się spis zespołów i zbiorów NAC liczących obecnie 145 pozycji, a także część o nazwie „Regulaminy i formularze”, gdzie można pobrać niezbędne rewersy, formularze dotyczące np. wykonania kwerendy, czy też regulaminy oraz cennik. Ponadto, w fragmencie „Archiwistyka Cyfrowa” znajduje się odnośnik do „Zbiorów Online”, który przenosi do serwisu tworzonoego przez NAC – szukaj w archiwach. Świetną organizację pracy omawianej instytucji widać również w kategorii „Kontakt”, gdyż do każdego oddziału podany jest kontakt do konkretnego pracownika, który zajmuje się daną problematyką, co znacznie ułatwia załatwienie sprawy przez interesanta. Narodowe Archiwum Cyfrowe jest bez wątpienia jedną z najważniejszych instytucji archiwalnych w Polsce. Ponadto, szybki rozwój, ciągła aktualizacja strony internetowej, nowe – innowacyjnej pomysły, a także realizacja zadań zespołu IT, którzy dbają o serwis szukajwarchiwach.gov.pl oraz o system ZoSIA, bardzo dobrze rokują na przyszłość.

Netografia

- Projekt S. Belofa, I. Kupścia, Sz. Krasowskiego na potrzeby konkursu Hackathlon, <https://www.nac.gov.pl/wp-content/uploads/2019/11/prezentacja-SIS.pdf>
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 lutego 2008 r. w sprawie zmiany nazwy i zakresu działania Archiwum Dokumentacji Mechanicznej, https://www.nac.gov.pl/wp-content/uploads/2015/05/rozporzadzenie_powolanie_nac.pdf
- Spis zespołów NAC, <https://www.nac.gov.pl/wp-content/uploads/2020/02/Spis-zespo%C5%82%C3%B3w-z-maj%C4%85tkowymi-prawami-autorskimi1.pdf>
- Strona główna Narodowego Archiwum Cyfrowego, <https://www.nac.gov.pl/>
- Strona internetowa, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl>
- ZARZĄDZENIE nr 18/2017 DYREKTORA NARODOWEGO ARCHIWUM CYFROWEGO z dnia 13 czerwca 2017 roku w sprawie regulaminu udostępniania materiałów archiwalnych i świadczenia usług odnośnie wykorzystania kopii materiałów archiwalnych z zasobu Narodowego Archiwum Cyfrowego, https://www.nac.gov.pl/wp-content/uploads/2018/05/180524-regulamin-udostepniania-i-uslug_RODO.pdf (dostęp z dnia 10.03.2020 r.).

MODERN E-LEARNING METHODS FOR THE EXAMPLE OF SCANDINAVIAN COUNTRIES - NORWAY AND ICELAND

mgr Stradowska Marlena
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Abstrakt

This article is a summary of reflections on the functioning of teaching at various levels of education in Scandinavian countries such as Iceland and Norway. Undoubtedly, these countries are distinguished by the use of very effective education methods. Practical teaching, the use of e-learning, web applications, learning through play - this is the basis of education at the level of college in the Nordic countries. The modern methods used allow for the development and acquisition of skills that will be useful in life. It is important that graduates easily find employment in accordance with their completed specialization. The situation is completely different in Poland. Analyzing the effectiveness of teaching, one should consider why particular methods work better than the others. It is worth considering the variety of performed tasks. The work has a theoretical and practical dimension, because practical implications have been prepared that are very important in promoting the idea of e-learning.

Key words: education, e-learning, Norway, Iceland

Introduction

E-learning is an important teaching method. Especially in countries where access to schools, universities or other facilities may be difficult, even due to for example the weather. It is a possibility that didactics can be conducted from anywhere, regardless of external factors. In addition to typical teaching, e-learning can be a modern and creative method. Why lecturers in Iceland and Norway use online quizzes and crosswords? The possibility of using electronic quizzes in most cases gives immediate results, and also checks the knowledge of students, both for the needs of the teacher and the participant himself. Quizzes can be used when conducting many subjects. The use of such methods motivates to adequate preparation for classes. There is also a sense of responsibility and agency, as knowledge can be verified in any way, also at a distance [3. pp. 75-90].

An element related to cooperation is important in this task [1. pp. 203-212]. Often students from older and younger years are involved in project work, so that it is possible to learn management in practice by jointly performing tasks on the e-learning platform [2. pp. 1-12]. The mentioned operating mode can be useful in many directions. However, in the field of journalism, such knowledge and skills can be important. Preparing the university newspaper is the task of students who implement the program in the field of journalism. It is valuable that materials for it are sent by many students. For example, text is sent by first year students but second-year students, deal with the editing of the collected material. It is worth mentioning that the work is under lecture control along with his previous comments and reviews at the end of the activities [5. pp. 83-94].

E-learning

First of all, distance learning models were created in Canada, USA and Australia. The reason was particularly important because distances measured in thousands of meters made it difficult for the student to meet the teacher in a traditional way. It is important that this form of education was treated as a necessity, not a supplement to traditional teaching [7. pp. 20-45].

Moreover, correspondence courses were one of the first forms of distance education. Technological development is also valuable for e-learning. In 1910, the first instructional videos were appeared, thanks to which the tasks became simpler. In the 1920s, educational radio programs began to be broadcast. However, in 1945, the first didactic television program appeared. In the 1970s, educational systems emerged with the abbreviations CAL (computer assisted learning) or CAT (computer assisted teaching). They used simple type selection tests, e.g. question - *yes* or *no* answer. The advent of websites, which took place in the 1990s, became a special event, as it made it possible to conduct classes online [4. pp. 686-694].

In the 21st century, the basis should be the ability to use modern technology. Working in traditional way is very important, but progress leads to trying methods that may interest young people. Science is also exploring knowledge. *Generation Z*, born between 1995 and 2012, is characterized by the fact that they spend a lot of time with telephones or computers. In addition, they have fluency in operating these devices. Activities related to modernity, interactivity and development activities may be adequate to ensure that education proceeds in a way that they know [10. pp. 152-159].

E-learning models

According to Nordic professionals, the education model consists of at least several aspects. The most important thing is to transfer educational activities to the internet. Important elements are, above all, motivating students, establishing a community of students and lecturers, exchanging information, building knowledge and development (teaching support, lecturers' responses, as well as mutual assistance of students). Interpreting this scheme, it can be stated that at the beginning of education, it is necessary to encourage recipients to work, motivate to use e.g. an internet platform, through which direct communication would be possible. Students should also be required to regularly receive and send email messages. The teacher is to be a teaching support person. This issue is the basis of e-learning. Exercises can be addressed to individual students or groups (several people). An interesting didactic method seems to be working with educational platforms. Students work in groups to develop encyclopedia entries, learning both to work together and to select materials. Specifying true information from fake ones is the basis for conducting a sound scientific query [9. pp. 234-239].

Elements of conducting education via e-learning:

1. internet access;
2. establishing a community of students and lecturers;
3. exchange information;
4. building knowledge and development;
5. motivating students by the teacher;
6. conducting the teaching process.

Educational platforms can be used to test the accuracy of thinking by groups of both students and teachers. This type of work also teaches critical thinking, control and analysis of group materials. Exchange of student views can be obtained through such platforms. It is valuable that this method differs from classical teaching methods [7. pp. 20-45].

The use of e-learning

E-learning is simply the transfer of knowledge and skills using computers, smartphones, tablets and other devices as well as IT networks. Websites, virtual classes or working groups are used to teach in this way. E-learning allows the implementation of courses, training and studies without the need for physical participation in classes [9. pp. 234-239]. This is possible due to the presence of technology and the fact that it is relatively easily accessible and cheap. Currently, interest in distance learning is increasing. This is compounded by the possibilities of electronic platforms, which is incomparably faster and more effective compared to the former methods of remote teaching (e.g. correspondence training) [8. pp. 217-221].

Currently, e-learning is used in almost every area of social life, business, politics and in the private life of many people. It is increasingly used in schools at all stages of education. Multimedia versions of textbooks and complementary online training are created [7. pp. 20-45]. According to research, more and more students are using the web as their primary source of information when doing homework. Social media are also an important channel of communication and exchange of information between training participants. Some believe that social networking sites are an untapped potential in formal education and it is worth including them in e-learning scenarios of classes [8. pp. 217-221]. Moreover, the most prestigious universities in the world are opening and providing academic courses to students from all over the world [1. pp. 203-212].

Summary

Education via the Internet allows the use of various forms of electronic teaching materials. Modern technology allows to combine text, graphics, audio and video materials, and interactive applications or simulators. It can creating a whole that facilitates learning and, at the same time, makes the learning process more attractive [2. pp. 1-12]. According to the cognitive theory of multimedia learning - knowledge transmitted through many channels provides multiple coding of information, which increases the

effectiveness of teaching [6. pp. 14-26].

Meger (2012) criticizes, however, the impoverished way of transferring knowledge in many typical online courses that are based on a step-by-step linear scheme, where feedback is rarely taken into account [6. pp. 14-26]. Such programs are also geared to the clearest possible message, adapted to the capabilities of the average student. Excluding outstanding individuals or people who have more difficulties [11. pp. 1183-1202]. Proposes more branched online course models that can meet the individual needs of users. E-learning is a diverse phenomenon, starting with the degree of formalization. This process can be synchronous or asynchronous with or without teacher on the same place. Distance learning can be a replacement of the traditional curriculum or just a supplement [12. pp. 9-14].

Practical implications

1. Teachers, academic teachers, trainers or educators should conduct classes in a manner corresponding to the challenges of the 21st century.
2. Persons involved in education should be supported in order to obtain the best competences related to education through self-education or appropriate post-graduate studies.
3. **People who teach should use modern teaching methods, including those related to ICT computer tools, to develop students knowledge.**
4. **Teachers should use external motivation in education so that children, young people or adults are honored by evaluation or distinction.**
5. **Teachers should use internal motivation in education to ensure that children, young people and adults want to learn for their own benefit.**
6. **Educators should provide materials on platforms that are available within the institution so as to promote distance learning in this way.**
7. **Teachers should combine traditional education with remote tasks to lead the educational process, even after completing the course.**
8. **Propose the use of mobile applications, including those available for free on the web to verify knowledge.**
9. **Education should consist of new things so that students can experience new things that are likely to be remembered in the future.**
10. **It is important to combine individual and group tasks to ensure the best teaching process, which would be based on many elements. In addition, it would be adapted to each group of recipients.**

BIBLIOGRAPHY

1. Dąbrowski, M., E-learning w szkolnictwie wyższym. *Studia BAS*, (2013), 3(35), 203-212.
2. Drażek, Z., Komorowski, T., *Problemy tworzenia materiałów dydaktycznych w technologii e-learningu*. Uniwersytet Szczeciński, Materiały z II ogólnopolskiej konferencji Rozwój e-edukacji w ekonomicznym szkolnictwie wyższym, (2005), Warszawa. 1-12.
3. Korczak, J., Woźniak, D., Zastosowanie nowoczesnego e-learningu i multimediów w edukacji. *Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych Politechniki Koszalińskiej*, (2008), 12, 75-90.
4. Lonn, S., Teasley, S.D., Saving time or innovating practice. Investigating perceptions and

uses of learning management systems. *Computers and Education*, (2009), 3, 686-694.

5. Mc Gill, T.J, Selwyn, N., The use of computer technology in university teaching and learning. A critical perspective. *Journal of Computer Assisted Learning*, (2007), 83-94.

6. Meger, Z., Od behawioryzmu do konektywizmu współczesnego e-learningu. *EduAkcja. Magazyn edukacji elektronicznej*, (2012), 1(3), 14-26.

7. Okońska-Walkowicz, A., Plebańska, M., Szaleniec, H., *O kompetencjach kluczowych, e-learningu i metodzie projektów*, (2009), Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa, 20-45.

8. Ordon, U., Sołtysiak, W., Media społecznościowe w e-learningu akademickim. *Edukacja-Technika-Informatyka*, (2017), 8(1), 217-221.

9. Piecuch, Ł., Platformy e-learningowe. *Edukacja-Technika-Informatyka*, (2010), 1(2), 234-239.

10. Smith, G., Heindel, A., E-learning commodity or community. *The Internet and Higher Education*, (2008), 3, 152-159.

11. Sun, P., Tsai, J., Chen, G., What drives a successful e-Learning? An empirical investigation of the critical factors influencing learner satisfaction. *Computer and Education*, (2008), 4, 1183-1202.

12. Wodecki, A., *Po co e-learning na uczelni?* Materiały II ogólnopolskiej konferencji 17 listopada 2005, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa, (2005), 9-14.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ

Сухіх Аліса Сергіївна

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник

Інституту інформаційних технологій

і засобів навчання НАПН України, м. Київ

alisam@ukr.net

Освіта у цифрову епоху зазнає значних модифікацій та змін. Небачені раніше можливості використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) стають нормою для сучасних дітей та молоді. Наразі, невід’ємною частиною комплексної системи освіти є набуття та розвиток цифрових навичок.

Згідно даних аналітичних компаній, [6, 7, 9] більшість професій майбутнього потребуватимуть вільного володіння цифровими навичками (рис. 1).

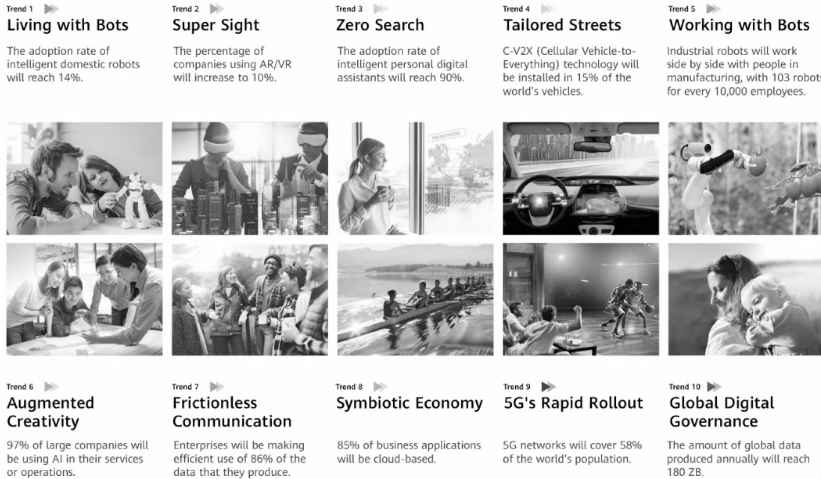

Рис. 1. Професії майбутнього [6].

Згідно результатів дослідження [3] з визначення рівня володіння цифровими навичками (інформаційні, комунікаційні, вирішення проблем, програмного забезпечення) населення України, 37,9 % опитаних у віці 18–70 років мають зазначені навички на рівні нижче базового, а 15,1 % взагалі не володіють ними. Статистичні дані опитування молодого покоління

представлено на рис. 2.

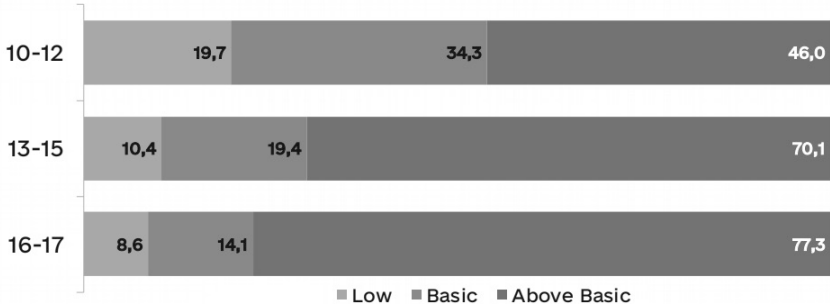

Рис. 2. Результати дослідження з визначення рівня володіння цифровими навичками молоді [3].

Дані експериментального дослідження, проведеного Міністерством цифрової трансформації України, свідчать про досить високий рівень володіння цифровими навичками на відміну від старшого покоління.

Зазначені результати пов'язані з широким впровадженням ІКТ в усі сфери життя сучасної людини. Діти з раннього віку використовують різноманітні гаджети і набувають досвід в оволодінні інформаційними та цифровими технологіями. Тому, представникам покоління Z та Альфа легше адаптуватися до вимог сьогодення. Однак, діти знаходяться в зоні ризику: оманливі пропозиції, кібербулінг, сектинг та кібергрумінг, залежність від гаджетів тощо. Іноді вони переймають негативні моделі поведінки, які позначаються на їх взаєминах з іншими (батьками, друзями, вчителями). У Звіті про вплив цифрового інтелекту [5] зазначено, що 56 % 8–12-річних дітей піддаються атакам у віртуальному світі та в 1,3 рази частіше піддаються атакам діти у країнах з низьким рівнем впровадження ІКТ.

Виникає необхідність змалечку навчати дітей: свідомо використовувати ІКТ у навчанні та дозвіллі, розуміти їх переваги, недоліки, можливості та загрози. Концептуальні засади та основні принципи політики у сфері цифровізації України викладені у документі «Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний» – 2020)» [2]. Інструментом для підвищення рівня компетентності громадян у галузі цифрових технологій у сфері освіти, підготовки та підвищення кваліфікації, ринку праці є Рамка цифрової компетентності (DigComp) [1, 4].

Для побудови загальноєвропейського показника «цифрові навички» запропоновано досить новий термін – «Digital Intelligence (DQ)» за аналогією з IQ та EQ. Нова форма інтелекту – це набір технічних, когнітивних, та соціально-емоційних компетенцій, які ґрунтуються на загальнолюдських моральних цінностях і дозволяють людям приймати виклики сучасності та використовувати можливості цифрового життя. На рис. 3 представлено

рамку DQ, яка має три рівні (цифрове громадянство; цифрова креативність, цифрове підприємництво), вісім областей (Digital-особистість; управління часом; протистояння кібер-ризикам; кібербезпека; критичне мислення; комунікація; цифрова грамотність; цифрові сліди) та 24 компетенції, що складаються зі знань, умінь, поглядів та цінностей [8].

	Digital Identity	Digital Use	Digital Safety	Digital Security	Digital Emotional Intelligence	Digital Communication	Digital Literacy	Digital Rights
Digital Citizenship	1 Digital Citizen Identity	2 Balanced Use of Technology	3 Behavioural Cyber-Risk Management	4 Personal Cyber Security Management	5 Digital Empathy	6 Digital Footprint Management	7 Media and Information Literacy	8 Privacy Management
Digital Creativity	9 Digital Co-Creator Identity	10 Healthy Use of Technology	11 Content Cyber-Risk Management	12 Network Security Management	13 Self-Awareness and Management	14 Online Communication and Collaboration	15 Content Creation and Computational Literacy	16 Intellectual Property Rights Management
Digital Competitiveness	17 Digital Changemaker Identity	18 Civic Use of Technology	19 Commercial and Community Cyber-Risk Management	20 Organisational Cyber Security Management	21 Relationship Management	22 Public and Mass Communication	23 Data and AI Literacy	24 Participatory Rights Management

Рис. 3. Цифровий інтелект (DQ) [8]

Цифрові навички мають стати основою навчання сучасних дітей, які вже повністю занурені в цифровий світ. Батьки, вчителі та інші суб'єкти навчальної діяльності можуть допомогти їм здобути нові знання, уміння та навички задля створення психологічно комфортних та безпечних умов навчання та праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рамка цифрової компетентності: Інструмент для підвищення рівня компетентності громадян у галузі цифрових технологій, (2020). Mode of access: <http://iitlt.gov.ua/upload/medialibrary/4e9/4e98178912cf9558aac84b388fd9da39.pdf>
2. Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний» – 2020), (2016). Mode of access: <https://uccf.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>
3. Цифрова грамотність населення України, (2019). Mode of access: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/585-cifrova_gramotnist_naselenna_ukraini_2019_compressed.pdf
4. DigComp 2.0: The Digital Competence Framework for Citizens. Update Phase 1: the Conceptual Reference Model, (2016). Mode of access: <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eurscientific-and-technical-research-reports/digcomp-20-digital-competence-framework-citizensupdate-phase-1-conceptual-reference-model>
5. Outsmart the Cyber-Pandemic, (2020). Mode of access: https://www.dqinstitute.org/2018DQ_Impact_Report
6. Touching An Intelligent World, (2019). Mode of access: https://www.huawei.com/minisite/giv/Files/whitepaper_en_2019.pdf
7. Technology in 2025: Prepare For The Fourth Industrial Revolution, (2017). Mode of access: <https://www.pluralsight.com/blog/career/tech-in-2025>
8. What is the DQ Framework? Global Standards for Digital Literacy, Skills, and Readiness, (2019). Mode of access: <https://www.dqinstitute.org/dq-framework/>
9. 25 Trends for 2025, (2015). Mode of access: <https://jimcarroll.com/wp-content/uploads/2015/01/25-Trends-for-2025.pdf>

ВЛИЯНИЕ ФИЛОСОФСКИХ СИСТЕМ ДРЕВНЕГО КИТАЯ НА РАЗВИТИЕ АНИМАЛИСТИЧЕСКОГО ЖАНРА В ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМ ИСКУССТВЕ

Пань Улицзи

*аспирант УО «Белорусский государственный
университет культуры и искусств»,
gpdzx567@163.com*

*Научный руководитель –
к. искусствоведения, доц. С. В. Кривошеева*

В Китае важнейший фактор, влияющий на развитие анималистического искусства, неотделим от фундаментальной философской системы. Конфуцианство, даосизм и буддизм представляют собой три основные философские идеологии Китая, и процесс их развития, включающий взаимное столкновение и смешение, на протяжении истории постепенно стал общим проявлением формирования эстетики традиционной живописи [1, с. 5].

Наиболее полно жанр анималистического искусства воплотился в картинах, изображающих цветы и птиц – т. е. жанре «хуа-няо». Если проводить углубленный анализ с точки зрения фундаментальной философии и эстетики, мы увидим, что в китайском анималистическом искусстве воплощается оригинальная идея о «дао», которая является ядром китайской философии, а живопись внутри нее отражает особый философский характер и является внутренней основой красоты [2, с. 7].

Под влиянием идей древнекитайской философии о единстве Неба и человека, пантеизма и других мировоззренческих идей образы животных в традиционной китайской культуре и искусстве обладают богатым символическим значением. Их содержание подразделяется на символы, основанные на звуковом подобии имен, символическом значении образа жизни животных и их внешнего вида. Например, слово «рыба» в китайском языке созвучно слову «остаток, излишек» («юй»), поэтому рыба символизирует богатство и достаток; журавль и феникс означают богатства и почести; лошадь символизирует успех, вол – трудолюбие и т.д.

При анализе влияния на анималистическое искусство с точки зрения конфуцианства мы заметим, что в нем большое внимание уделяется общественной полезности, воплощаемой в художественном творчестве. Кроме того, конфуцианская идея гармонии напрямую повлияла на критерии художественных стремлений и критики китайских деятелей искусства. И наоборот, в какой-то степени жесткие политические стандарты конфуцианства ограничили свободное развитие искусства.

Таким образом, в эстетическом восприятии, находящемся под влиянием конфуцианства, ясно проступает двойственность. В теории

конфуцианства не только цвета обозначают стороны света, но и такие мифические животные, как дракон, красная птица (чжу няо), белый тигр (бай ху), черная черепаха (сюань у) являются символами цветов. А самое главное в данных символических цветах для конфуцианской мысли в том, что они соответствуют различным моральным принципам общества [4, с. 89].

Уникальный способ применения цвета в традиционной китайской живописи основан не на природных цветах, а является воплощением цветовых концепций философии, поэтому то же наблюдается и в анималистическом искусстве.

В монохроматической анималистической живописи интенсивность смешения воды и туши может воплотить разнообразные уровни белого и черного, пустота и наполненность на картине становятся оригинальным способом выражения мысли. Согласно идеям даосизма, «отсутствие» – это начало всех вещей во Вселенной, и под влиянием данной мысли многие известные художники стремятся к «пустоте» на картинах. Пустые места в анималистических картинах не только воплощают философские идеи о гармоничном единении природы и чувств, но и, что более важно, несут в себе скрытый смысл за пределами природы и являются воплощением стремлений к вечному духовному миру. Пустота – это элемент композиции при создании картины, она может играть роль в регулировании плотности объектов на рисунке [5, с. 22].

Буддизм с момента проникновения в Китай оказал влияние на все сферы жизни общества [3, с. 131]. Школа чань-буддизма придерживается принципов аскетизма в художественном искусстве, делает акцент на основной идее и теме, отбрасывает то, что может помешать, чтобы выразить внутренний мир отточенной кистью. Под влиянием данных идей анималистическая живопись начала обретать многообразие, техники выражения стали более богатыми, начало увеличиваться количество стеновых росписей. С другой стороны, влияние буддийского искусства на цвета в анималистической живописи также стало очевидным в настенных рисунках. Основными оттенками в стеновых росписях стали изумрудный и зеленый, что придало данным картинам мощный декоративный эффект: они производят гармоничное визуальное впечатление. По мере адаптации буддизма в Китае применение цветов постепенно начало соответствовать традиционным представлениям в китайской традиционной живописи. К эпохе Тан использование цветов в стеновых росписях обогатилось, стали появляться такие особенности, как применение светлых оттенков, чистота, гармония [6, с. 134].

Таким образом, в длительном процессе развития китайского искусства древнекитайская философия с самых основ сформировала традиционные эстетические концепции, а также оказала глубокое влияние на появление и развитие анималистического искусства в Китае. В том числе, в конфуцианстве подчеркивается общественный характер

искусства, в даосизме – его природность, а в чань-буддизме – духовное воплощение. Древнекитайская философия оказала заметное влияние на художественные концепции, эстетические тенденции, художественные формы и использование цветов в анималистическом искусстве.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Ван Жунжун. Влияние трех крупнейших философских концепций на китайскую традиционную живопись / Ван Жунжун // Фуцзяньский педагогический институт, 2008. – 50 с.
2. Чжоу Цзинь. История китайской живописи. О картинах, изображающих цветы и птиц / Чжоу Цзинь // Цзянси мэйшу, 2008, – 633 с.
3. Ван Вэньцзюань. О концепциях цвета в конфуцианстве / Ван Вэньцзюань // Мэйшу гуаньча , 2004. – С. 89-91.
4. Ли Жуйли. О влиянии идей Лаоцзы и Чжуанцзы на картины, изображающие цветы и птиц / Ли Жуйли // Тяньцзиньский педагогический институт, 2013. – 48 с.
5. Сюй Мин. Влияние конфуцианства, даосизма и буддизма на традиционную китайскую живопись / Сюй Мин // Дачжун вэнь, 2015. – 131 с.
6. Ван Баминь. История китайской живописи / Ван Баминь // Жэньминь мэйшу, 1982. – 392 с.

AUTYZM (WCZESNODZIECIĘCY). CHARAKTERYSTYKA, ETIOLOGIA I PROBLEMY SPOŁECZNE, Z JAKIMI KONFRONTUJĄ SIĘ OSOBY AUTYSTYCZNE I ICH BLISCY

Kloc Aleksandra

Studentka, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
aleksandra.kloc@vp.pl

Jarząbek Karina

Studentka, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
jarzabekkarina@gmail.com

Kuż Kaja

Studentka, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
kuz.kajaa@gmail.com

Chomicka Angelika

Studentka, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
a.chomicka99@gmail.com

Promotor –

dr Joanna Kossewska

Katedra Psychologii Wspomagania Rozwoju Człowieka

Instytut Psychologii

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Wstęp

Autyzm, mimo wielu badań i publikacji pozostaje kontrowersyjnym zagadnieniem w świecie psychologii, psychiatrii i medycyny. Trwa ciągły spór dotyczący określenia którą metodę uznać za najskuteczniejszą w terapii dziecka autystycznego. W poniższej pracy przedstawione zostaną podstawowe zagadnienia teoretyczne, niezbędne do zapoznania się z tematyką zaburzenia, jakim jest autyzm. Opisane zostały też problemy, z którymi osoby cierpiące na zaburzenia ze spektrum autyzmu oraz ich najbliżsi spotykają się w codziennym życiu.

Terminologia

Pierwsze opisy osób autystycznych pojawiły się w XIX wieku. Autyzm opisywany był wówczas jako psychoza i często klasyfikowany jako cecha schizofrenii. Dopiero w latach 40. ubiegłego wieku został wprowadzony do terminologii medycznej jako zespół różnorodnych objawów przez Leo Kanner (1943). Zauważył on, że wśród dzieci, u których zdiagnozowano schizofrenię, psychozy lub niedorozwój umysłowy, znajdują się takie, których objawy nie mieszczą się w ramach powyższych jednostek diagnostycznych. Wyróżnił je charakterystyczny zestaw zachowań i reakcji, które Kanner opisał i zebrał w zespół pod nazwą autyzmu wczesnodziecięcego [1, s. 9 – 11]. Jego praca była bardzo wnikliwa i chociaż do dziś zawiera kilka niepotwierdzonych tez, jest jedną z najczęściej cytowanych. Bez wątplenia obserwacje Kanner'a stały się

inspiracją do kolejnych badań nad autyzmem. Początkowo autyzm traktowany był jako zaburzenie emocjonalne. Bruno Battelhein (1967) przyczyn choroby upatrywał jednak w patologii rodzicielstwa. Dopiero lata 80. oprócz wielu modyfikacji pojęcia autyzmu, przyniosły również propozycję szerszego ujęcia tego zaburzenia. Lorna Wing i Judith Gould (1979) jako pierwsze zaproponowały, aby zaburzenie autystyczne traktować jako kontinuum (później: spektrum). Dostrzeżenie występowania obok autyzmu klasycznego wielu innych zaburzeń o cechach autystycznych rozpoczęło długą pracę nad klasyfikacją zaburzenia jako zespołu zaburzeń neurorozwojowych [2, s. 11 – 15].

Epidemiologia

Różnicowanie w obrębie spektrum zaburzeń autystycznych sprawia wiele trudności i wiąże się z licznymi błędami. Bez wątpienia autyzm nie jest jednorodnym zespołem chorobowym. Stanowi bardzo złożone zjawisko, na które składa się wiele problemów o skomplikowanej etiologii – definicja autyzmu i ścisłe ujęcie jego istoty, a co za tym idzie także jego rozpoznawanie, wiąże się z pewnymi komplikacjami. Trudności pojawiają się również podczas przeprowadzania badań epidemiologicznych. Na straży ich rzetelności stoją dwie zasady:

- posługiwać się jednolitymi kryteriami diagnozy
- określić granicę wieku dziecka, od której można ustalić rozpoznanie.

W zależności od przyjętych kryteriów i granicy wieku zaobserwować można różnice w wynikach badań. Wskaźnik rozpowszechnienia autyzmu w badaniach przeprowadzonych w latach od 1966 do 2009 waha się od 0,7/10000 do 72,6/10000 [14, s. 1102]. Epidemiolodzy uważają, że prawdopodobnie jedynie badania międzykulturowe mogłyby pomóc w określeniu rzeczywistego wskaźnika występowania zaburzenia autystycznego w populacji i jego ryzyka występowania w określonych warunkach geograficznych czy kulturowych [1, s. 13 – 14].

Charakterystyka objawów

Rozwój społeczny

Rozwój dzieci z autyzmem nie jest harmonijny. Charakteryzują go dysfunkcje i deficyty w pewnych obszarach i dobrym poziomie rozwoju w innych obszarach. Wybitne zdolności pamięciowe, arytmetyczne, muzyczne, plastyczne czy przestrzenne ujawniają się jednak tylko u około 5-15% osób z autyzmem [4, s. 29].

Zgodnie z kryteriami diagnostycznymi autyzm charakteryzują jakościowe zaburzenia zdolności uczestniczenia w naprzemiennych interakcjach społecznych. Nie oznacza to jednak całkowitego braku kontaktów społecznych. Zaburzenia zdolności społecznych zaobserwować można bardzo wcześnie. Niektóre niemowlęta nie uspokajają się, gdy są brane na ręce, ani nie odpowiadają na próby inicjowania kontaktu przez matki. Inne sygnały mogące świadczyć o nieodpowiednim przebiegu rozwoju społecznego to zaburzenia zdolności monitorowania uwagi innej osoby i jej ukierunkowywania przez dziecko na określone obiekty. Widoczny jest brak zainteresowania ludźmi i ignorowanie

ich obecności. Charakterystyczną cechą jest również brak zainteresowania rówieśnikami. Częściej szukają kontaktu z osobami dorosłymi lub dziećmi dużo starszymi albo młodszymi od siebie [4, s. 20].

Komunikacja

Obecnie za jedną z najbardziej charakterystycznych cech autyzmu uważa się zaburzenia w społecznym używaniu języka mówionego i gestów. W DSM-5 akcentowane są jakościowe zaburzenia w komunikowaniu się, od opóźnionego lub całkowitego braku rozwoju mowy, poprzez zaburzoną zdolność do inicjowania i podtrzymywania konwersacji do stereotypowego użycia języka lub języka idiosynkratycznego. Do deficytów językowych w komunikowaniu się dzieci autystycznych zaliczane są m.in. brak mowy, ograniczona mowa, echolalia, neologizmy, język stereotypowy, niezdolność do symbolicznego użycia przedmiotów i wiele innych [5, s. 57 – 58].

Autyzmowi towarzyszą zaburzenia poznawcze, które w zasadniczy sposób wpływają na funkcjonowanie społeczne dzieci dotkniętych tym zaburzeniem. Jednym z nieprawidłowo działających procesów jest uwaga. Deficyty w tym zakresie nie wyraźnie ujawniają się w sytuacjach społecznych. Ponieważ bodźce społeczne są złożone, kompleksowe, zmienne i nieprzewidywalne, przetwarzanie związanych z nimi informacji (szybkie przenoszenie uwagi z jednego bodźca na drugi) może być dla dziecka z autyzmem skomplikowanym procesem [4, s. 44 – 47].

Spostrzeganie informacji sensorycznych

Dotyk odbierany jest całym ciałem, jednak to dłoń jest najważniejszym odbiorcą bodźców. Autyzm może wiązać się z nadwrażliwością dotykową lub też zbyt małą wrażliwością. W pierwszym przypadku dziecko unika dotyku [6, s. 83]. Z kolei te dzieci, które cierpią na zbyt małą wrażliwość dotykową wydają się nie reagować na doznania cielesne, które dla wielu osób mogłyby być bolesne np. skaleczenia, uderzenia [7, s. 56 – 57].

Dziecko nadwrażliwe węchowo żyje w przerażającym świecie. Potrafi przez długi czas czuć zapach osoby, która dawno opuściła pomieszczenie. Nadwrażliwe dzieci nie są w stanie ignorować pewnych zapachów. Z kolei dzieci, których wrażliwość węchowa jest ograniczona, poszukują silnych wrażeń zapachowych [6, s. 107 – 110].

Dziecko o nadwrażliwym słuchu potrafi zupełnie dobrze znosić hałas, który samo robi. Nadwrażliwość słuchowa przejawia się zwykle ucieczką od dźwięków i hałasów. Sprawiają mu ból, więc jeśli nie może się od nich odizolować, „wyłącza” je w swoim mózgu [6, s. 113 – 116]. Zbyt mała wrażliwość słuchowa powoduje, że dziecko krzyczy, trzaska, łomocze wszystkim, co znajdzie pod ręką, bo jego świat jest za cichy [6, s. 116 – 117].

Dzieci nadwrażliwe smakowo już we wczesnym okresie życia wypływają jedzenie, które zbyt silnie stymuluje ich receptory smaku. Niedowrażliwe smakowo dzieci nie mają ograniczeń w kwestii pożywienia, co skutkować może niebezpieczeństwem w postaci zjedzenia czegoś szkodliwego [6, s. 118 – 120].

W celu dokonania oceny funkcjonowania zaburzonego wzroku u dziecka autystycznego, należy zwrócić uwagę na wszystko, co dotyczy ruchów ciała –

kiwanie się, kręcenie, obracanie. Do mózgu dziecka cierpiącego na nadwrażliwość wzroku dociera zbyt dużo bodźców; nawet mały pyłek kurzu może przyciągnąć jego uwagę. W przypadku zbyt niskiej wrażliwości bodźców tych jest za mało, stąd wiele rytmicznych ruchów ciałem, szczególnie wykonywanych w odpowiednim ustawieniu względem źródeł światła [6, s. 122 – 125].

Nietypowy odbiór i przetwarzanie informacji sensorycznych oraz zapotrzebowanie na niezmiennosć ważne elementy obrazu klinicznego autyzmu i powinny być uwzględniane przy opracowywaniu programów terapeutycznych.

Wybrane koncepcje genety autyzmu

Źródła autyzmu to wciąż obiekt wielu badań. Dzisiejsi badacze porzucili pojedyncze czynniki patogenne, do których zaliczano między innymi niewłaściwe postawy rodzicielskie i zaburzenia więzi. Współcześnie dostrzega się skomplikowaną i wieloczynnikową etiologię autyzmu. Zaburzenie to zaliczane jest do neurorozwojowych. Jako przyczyny wskazuje się zarówno działanie, jak i interakcję czynników genetycznych i neurorozwojowych z uwarunkowaniami biologicznymi i środowiskowymi. Wyniki badań, które miały na celu określić neurobiologiczne podstawy zaburzeń występujących u osób z autyzmem wskazują na szeroki zakres nieprawidłowości obejmujących wiele sieci mózgowych. Poniżej opisane zostały wybrane koncepcje genety powstawania zaburzenia autystycznego.

Zdaniem Kułakowskiej (1998) autyzm jest spowodowany specyficzną dysfunkcją mózgu, dla której nie znamy jeszcze biologicznego markera. Dysfunkcja ta jest w jakiś specyficzny sposób uzależniona od dojrzewania układu nerwowego (występuje w dokładnie określonym wieku; od urodzenia do 30 miesiąca życia). Według badaczki cechy autystyczne bywają sprzężone z wieloma obrazami klinicznymi o różnych etiologiach: są to zespoły genetyczne, metaboliczne lub encefalopatie związane z okresem prenatalnym i perinatalnym. W wielu przypadkach można również odnaleźć czynniki emocjonalne, które towarzyszyły pojawieniu się pierwszych symptomów zaburzenia [5, s. 42 – 43].

Od wielu lat prowadzona jest ożywiona dyskusja na temat czynników genetycznych w autyzmie. Wpływy te są widoczne, aczkolwiek trudno jest wyróżnić jeden spośród wyżej wymienionych, leżący u podstaw różnorodnych zachowań autystycznych. W zakresie badań nad uwarunkowaniami genetycznymi prace autorstwa Folstein i Rutter (1977) należy wskazać jako pionierskie. Wyniki przez nich uzyskane wskazują na silny efekt odziedziczalności. Częstsze występowanie autyzmu u bliźniąt monozygotycznych niż u heterozygotycznych zostało potwierdzone przez wielu badaczy. Zauważono również, że u rodzeństwa i rodziców dzieci autystycznych niektóre charakterystyki funkcjonowania społecznego oraz ograniczone wzorce zachowania i aktywności przypominają symptomy należące do autystycznej triady i są bardziej nasilone niż w populacji ogólnej [3, s. 63].

Początkowo formułowano hipotezy o zależności pomiędzy autyzmem a obciążającymi rozwój wyższych czynności mózgowych czynnikami ciężowo – okołoporodowymi. Rutter (1970) wykazał jednak, że jedynie u 1/3 dzieci z

diagnozą autyzmu możliwy jest związek przyczynowy pomiędzy obciążeniem ciężowo – okołoporodowym a późniejszymi deficytami rozwojowymi. Z kolei Levy(1988) całkowicie wykluczyła zależność pomiędzy autyzmem a patologią okołoporodową. Zauważyła jedynie, że u dzieci z autyzmem częściej występowało nieprawidłowe położenie płodu[1, s. 16 – 18]. Sanua (1989), należący do sceptyków biologicznego podłoża autyzmu podkreśla, że badania nie potwierdziły zmian strukturalnych mózgu, ani patologii mózgowych procesów biologicznych u dzieci z tym zaburzeniem. Związek z genami pozostaje według niego w sferze hipotez [1, s. 18].

Ciekawą propozycję genezy autyzmu wysuwają etolodzy. Ich twierdzenia znacznie rozszerzają poglądy na temat autyzmu, a ich metodyka pozwala na lepsze zrozumienie symptomów w relacji dziecko – matka – środowisko. Tinbergen (1983) uważa, że samo zjawisko autyzmu jest procesem, który wiedzie od normy do patologii, a zachowania autystyczne występują w przebiegu normalnego rozwoju. Pojawiają się w sytuacjach poczucia zagrożenia, kiedy to dziecko przeżywa silny lęk. Stan ten naturalnie jest manifestowany przez krzyk, ucieczkę, chaotyczne ruchy lub zastygnięcie. W wyniku pozytywnych odpowiedzi społecznych lęk ten zanika. Zazwyczaj to kontakty z matką są pierwszym doświadczeniem społecznym dziecka i jeżeli nie zapewnią one poczucia bezpieczeństwa, utrwalane są zachowania autystyczne. Tinbergen podkreśla jednak, że nie jest to reguła, a zatem nie dotyczy wszystkich dzieci w powyższej sytuacji[1, s. 18 – 19].

Etologiczne spojrzenie na powstawanie autyzmu wczesnodziecięcego zostało rozszerzone w latach osiemdziesiątych przez Sanuę (1981). Jego badania koncentrowały się wokół znaczenia związków pomiędzy społecznymi i cywilizacyjnymi zmianami, które zachodzą wśród społeczności różnych kultur, a ich wpływem na ujawnienie się autyzmu i zaburzeń psychicznych. Badania objęły kraje afrykańskie, Ameryki Południowej i Stany Zjednoczone. Szczególną uwagę zwrócono na różnice kulturowe, jakie mają miejsce w przygotowaniu kobiety do macierzyństwa. Społeczeństwa ekspansyjne skazują kobiety na samą siebie, porady specjalistów i fachowe piśmiennictwo. Brak wsparcia w rodzinie utrudnia przyszłym rodzicom konstruktywne rozwiązywanie kryzysów. Społeczeństwa tradycyjne zapewniają matce wsparcie emocjonalne i fizyczne od bliskich krewnych. Przygotowanie do roli macierzyńskiej jest naturalne. Oczekiwanie narodzin dziecka wprowadza specjalną emocjonalną atmosferę akceptacji matki i jej przyszłego dziecka. Te różnice determinują pierwsze kontakty matka – dziecko. Tinbergen wskazuje ten fakt, jako jeden z ważniejszych, zewnętrznych czynników autystycznogennych[1, s. 20 – 21]. Współcześnie wiadomo jednak, że status socjoekonomiczny, czy rasa nie są związane z powszechnością występowania autyzmu [15, s. 342].

Przedstawione powyżej wybrane koncepcje genezy autyzmu, nie stawiają jednoznacznej odpowiedzi na podstawowe pytanie – co stanowi istotę autyzmu? Wyjaśnienie przyczyn autyzmu i mechanizmów do niego prowadzących stanowi wyzwanie, które odnosi się przede wszystkim do poznania i zrozumienia

procesów leżących u podstaw rozwoju człowieka. Obszar badań nad przyczynami autyzmu jest wciąż intensywnie eksplorowany i dynamicznie się rozwija. Prawdopodobnie dalsze badania nad źródłami pozwolą doprecyzować pojęcie autyzmu i zrozumieć złożony obraz zaburzenia.

Problemy w funkcjonowaniu społecznym u osób z autyzmem i osób w ich otoczeniu

Wpływ dziecka autystycznego na rodzinę

Psychologowie zbadali wpływ pojawienia się w rodzinie dziecka upośledzonego na zdrowe rodzeństwo. Okazuje się, że u rodzeństwa takiego dziecka występują negatywne przeżycia emocjonalne, które mogą nasilać się wraz z upływem czasu, gdy rodzice poświęcają choremu dziecku coraz więcej uwagi. Zdrowe rodzeństwo może czuć się zazdrosne, mimo iż rozumie z czego wynika potrzeba tak intensywnej opieki. Prowadzi to do postrzegania chorego rodzeństwa jako źródła niepowodzeń, odczuwa wrogość, gniew. Podwyższone napięcie emocjonalne powstałe w ten sposób, prowadzi do niepewności uczuciowej oraz zaburzenia obrazu samego siebie [8, s. 175]. Wyniki badań przeprowadzonych przez Wyczesany i Ucinyk (2000) sugerują, że populacja rodzeństwa dzieci autystycznych może stanowić grupę o niebezpiecznie wysokim ryzyku depresji [8, s. 179].

Uważa się mimo to, że większość dzieci posiadających autystyczne rodzeństwo raczej dobrze radzi sobie z tą sytuacją i wpływa to na nie raczej pozytywnie, aniżeli negatywnie. Czyni je bardziej dojrzałymi, odpowiedzialnymi i tolerancyjnymi oraz wyrabia pozytywny obraz własnego „ja”. Prowadzi również do rozbudowania poczucia empatii w życiu dorosłym [8, s. 176]. Interpretacja badań Wyczesany i Ucinyk wykazuje, że zdrowe rodzeństwo charakteryzuje pozytywna samoocena oraz wyraźne poczucie własnej tożsamości. Mimo iż rodzeństwo dzieci autystycznych nie jest obojętne na potrzeby innych ludzi, to raczej wyżej stawiają własne dobro i ważne dla siebie plany życiowe [8, s. 183 – 184].

Podkreśla się również, że w miarę dorastania dziecka autystycznego stres związany z jego osobą jest w rodzinie coraz większy. Skutkiem długotrwałego doświadczania stresu, może być syndrom wypalania sił. Po raz pierwszy tę problematykę podjęła Ruth Sullivan (1979). Sformułowała definicję syndromu wypalania sił określając go jako zjawisko „będące wynikiem przeciążenia długotrwałą, intensywną opieką nad dzieckiem”, a także wyczerpanie fizycznych i psychicznych sił. Skutkiem syndromu wypalania sił może być utrata możliwości wychowywania dziecka [10, s. 210]. W badaniach przeprowadzonych przez Garncarz –Podlasko (2000) ponad połowa badanych rodziców dzieci autystycznych charakteryzowała się zespołem wypalenia sił. Zazwyczaj dotyczył on oboje małżonków. Autorka badań zwraca uwagę na ważną z terapeutycznego punktu widzenia silną potrzebę wsparcia u badanych [10, s. 215 – 216].

Autyzm a otoczenie społeczne

Istotnym jest, że osoby autystyczne i otoczenie, w którym żyje wzajemnie na siebie oddziałują. Współcześnie tworzone są coraz lepsze programy

rewalidacji, które uwzględniają szczególne potrzeby osób z zaburzeniem autystycznym. Często bywa tak, że to właśnie otoczenie decyduje o jakości życia osób z autyzmem [10, s. 222].

Niektóre miejsca bywają nagromadzeniem bodźców, które dla osób nadwrażliwych, mogą być powodem do agresji lub autoagresji. Dobrym przykładem są wielkopowierzchniowe sklepy spożywcze. Zazwyczaj z głośników słychać głośną muzykę, dookoła znajduje się mnóstwo osób, które zwiększają ilość bodźców docierających do nierzadko nadwrażliwych na dźwięki osób z autyzmem. W konsekwencji osoby autystyczne zmuszone są zrezygnować z zakupów w tego typu miejscach. Z tego powodu bardzo ważne jest, aby powstające programy rewalidacji dążyły do zwiększenia liczby środowisk przyjaznych dla osób autystycznych [10, s. 227]. Dobrym rozwiązaniem problemu sklepów wielkopowierzchniowych wydają się być wprowadzone w sieci sklepów Auchan „Godziny ciszy”. Portal internetowy Gazeta Pomorska informuje: „Akcja pod nazwą “Godziny ciszy”, to specjalnie wyznaczony czas na zakupy dla osób ze spektrum autyzmu. W tym wyznaczonym czasie na terenie hipermarketu przyciemniane są światła, nadawanie komunikatów zostaje wstrzymane, nie ma muzyki, a wszystkie telewizory są wyłączone. Dodatkowo specjalna, uprzywilejowana kasa jest oddana do dyspozycji osób kupujących.” [11].

Ogromne znaczenie dla interakcji osób z autyzmem z innymi ludźmi ma sposób rozumienia i wyrażania przez nie emocji. Szczególnie trudnym do zwalczenia wydaje się powszechne stwierdzenie, że ludzie autystyczni cierpią na brak empatii. Jest to błędne przekonanie, ponieważ osoby z autyzmem bywają głęboko poruszone cudzym cierpieniem i dają wyraz swemu wzburzeniu [12, s. 141 – 142]. Charakterystycznym jest dla nich to, że odbierając i udzielając informacji, nie selekcionują ich i nie uwzględniają skutków (czy przekazując jakąś informację zranią kogoś, czy sprawią przyjemność). Osoby z autyzmem nie rozumieją w jaki sposób prawdziwe stwierdzenie może kogoś urazić lub wprawić w zakłopotanie. Bez wątplenia życie emocjonalne osób z autyzmem odbiega od normy [12, 146].

Dużym problemem w procesie edukacji dzieci z autyzmem okazuje się powszechny i zbiorowy charakter placówek oświatowych. Nauczyciele często nie uwzględniają indywidualnych cech, możliwości i predyspozycji uczniów. Celem zniwelowania w jak największym stopniu różnic w zakresie rozwoju fizycznego i psychicznego u dzieci zdrowych i autystycznych stosuje się różnorakie zabiegi takie jak: stymulowanie rozwoju dziecka, różnicowanie programu nauczania, różnicowanie tempa uczenia się, tworzenie klas dla dzieci o specjalnych wymaganiach oraz organizowanie szkolnictwa specjalnego. Zarówno psychologia, jak i pedagogika zaczęły koncentrować się na tym co w dzieciach autystycznych funkcjonuje prawidłowo, zamiast skupienia się na kwestiach problematycznych [13, s. 233 – 234].

Dzięki odrzuceniu etykietowania osób autystycznych i stopniowo wprowadzanej normalizacji, która zapewnić ma osobom chorym taki sam dostęp do wszelkich wartości i dóbr społecznych

jak mają osoby zdrowe. Cierpiący na zaburzenia autystyczne mogą zyskać szansę na edukację, niezależność ekonomiczną i udział w życiu społecznym na podobnym poziomie, co zdrowi.

Podsumowanie

Autyzm jest zaburzeniem występującym często we współczesnym świecie i stanowi poważny problem społeczny. Dzieci dotknięte autyzmem wciąż niekiedy pozostają niezauważone, „ukrywane w domu” i są zbyt późno diagnozowane. Niegdyś rodzice obwiniali siebie za urodzenie dziecka autystycznego i rezygnowali z różnych programów terapii czy wychowania takiego dziecka. Obecnie takie opinie należą do rzadkości i dąży się do tego, aby w możliwie pełny sposób pozyskać rodziców do współpracy z wielospecjalistycznymi zespołami zajmującymi się wychowaniem i usprawnianiem funkcjonowania dziecka autystycznego. Warto skupić się na dalszym pogłębianiu wiedzy na temat genezy autyzmu. Może to pomóc wykrywać zaburzenie odpowiednio wcześniej, co z kolei przy dobrze zaplanowanej i intensywnej interwencji ma kluczowe znaczenie dla rozwoju wszystkich dzieci z autyzmem. Ważne jest również zwalczanie stygmatyzacji i izolacji osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu na rzecz stymulacji rozwoju oraz normalizacji sytuacji osób dotkniętych autyzmem.

BIBLIOGRAFIA

1. Jaklewicz H., *Autyzm wczesnodziecięcy*, Gdańsk 1993.
2. Pisula E., *Autyzm u dzieci. Diagnoza, klasyfikacja, etiologia*, Warszawa 2000.
3. Pisula E., *Autyzm. Od badań mózgu do praktyki psychologicznej*, Sopot 2012.
4. Pisula E., *Małe dziecko z autyzmem*, Gdańsk 2005.
5. Bobkowicz – Lewartowska L., *Autyzm dziecięcy, zagadnienia diagnozy i terapii*, Kraków 2005.
6. Delacato C., *Dziwne, niepojęte. Autystyczne dziecko*, Warszawa 1995.
7. Bobrowski T., *Jak pomóc dziecku niepełnosprawnemu intelektualnie*, Google Books, 2014.
8. Wyczęsany J., Ucinyk A., Wybrane aspekty funkcjonowania rodzeństwa dzieci autystycznych, s. 174-185, W: J. Kossewska, T. Gałkowski (red) *Autyzm wyzwaniem naszych czasów*, Kraków: WN AP, 2000.
9. Pisula E., Pomoc rodzicom autystycznych dzieci, s. 202-208, W: J. Kossewska, T. Gałkowski (red) *Autyzm wyzwaniem naszych czasów*, Kraków: WN AP, 2000.
10. Garncarz-Podlasko A., Sytuacja psychospołeczna rodziców dzieci autystycznych w kontekście zespołu wypalania sił, s. 209-216, W: J. Kossewska, T. Gałkowski (red) *Autyzm wyzwaniem naszych czasów*, Kraków: WN AP, 2000.
11. Portal internetowy Gazeta Pomorska, *pomorska.pl*, pomorska.pl/ciche-godziny-wsklepach-dla-osob-autystycznych-kto-wprowadzil-a-kto-planuje/ar/c3-14187233
12. Frith U., *Autyzm. Wyjaśnienie tajemnicy*, Gdańsk 2008.
13. Talarowska M., Rozetti-Szymańska A., Edukacja dziecka autystycznego w Polsce, s. 233-239, W: T. Pietras, A. Witusik, P. Gałęcki (red.) *Autyzm – epidemiologia, diagnoza i terapia*, Wrocław 2010.
14. Gerhant A., Olajossy M., Olajossy-Hilkesberger L., Neuroanatomiczne, genetyczne i neurochemiczne aspekty autyzmu dziecięcego, s. 1101-1111, *Psychiatria Polska*, 47(6), Kraków 2013.
15. Rosenhan D.L., Seligman M.E.P, Walker E.F., *Psychopatologia*, Poznań 2003.

AWANGARDA TEATRALNA

Magdalena Cieśla

Studentka Akademii Ignatianum w Krakowie
magdalena.ciesla@ignatianum.edu.pl

Promotor - dr Ewa Justyna Chlap-Nowak

Niemalże od początku istnienia człowiek żył i uczył się funkcjonować w grupie. Koczowniczy tryb życia zastąpił osiadłym, czy półosiadłym, w efekcie czego zaczął się skupiać na swoim otoczeniu. Potrafił już wytwarzać narzędzia i broń, a także posługiwał się ogniem. Zaczął budować pierwsze obiekty mieszkalne, w których sporządzał, następnie ulepszał i gromadził własne wytwory czy zdobyte dobra. Stałość miejsca ułatwiała, ale w pewien sposób także komplikowała codzienne życie. W obliczu nowych wyzwań, prehistoryczny człowiek dokonywał niezwykłych odkryć, a właściwie kroków w rozwoju. Jednym z najistotniejszych przełomów w ludzkiej historii, uważanym wręcz za początek „człowieczeństwa” stało się grzebanie zmarłych. Pochówki nie ograniczały się do zabezpieczenia ciała zmarłego np. przed zwierzętami - *zmarłych grzebano wraz z przedmiotami codziennego użytku, a znalezione szkielety otaczano kwiatami lub rogami zwierząt* [11, s.197]. Pojawił się zatem rytuał, a z nim magiczne obrzędy. Jednocześnie dotychczasowa świadomość potęgi sił przyrody, która wzbudzała zarówno podziw, jak i lęk, zaczęła się poszerzać. Wyróżnienie sfery *sacrum* rozwinęło myślenie o zaświatach, kształtowało życie duchowe i religijne. Jedną z form kultu była sztuka, a właściwie jej zaczątki. *Okolo 40 tysięcy lat p.n.e. pojawił się człowiek współczesny (homo sapiens)[...]. Z tego okresu pochodzą malowidła naskalne w jaskiniach Lascaux i Altamira. [...] Kamienne figurki zwierząt z tego okresu mogą świadczyć o jakiś rytualnych obrzędach związanych z myślistwem, magią, a figurki kobiece o kulcie nieznaney bogini (może płodności?)* [12, s.121]. Pierwotna twórczość wyrażała podziw i służyła oddawaniu czci. Następnie przybrała formę komunikacji, przekazywała informacje. Powstawały coraz to doskonalsze twory, które coraz wierniej odwzorowywały rzeczywistość. Zdolność kreacji i twórczego myślenia kształtowały także sztukę zdobniczą, surrealistyczną, niepraktyczną, która przedmiotom codziennego użytku nadawała po prostu walor artystyczny.

Wszystko, co istnieje lub istniało, musiało przecież najpierw powstać. Często, za twórcę lub odkrywcę idei czy wynalazku, uznajemy konkretną osobę. Jednak nikt „sam z siebie” nie jest w stanie stworzyć „czegośkolwiek”. Człowiek potrzebuje budulca i wiedzy lub pomysłu, na które wpływają środowisko i kultura, z jakich się wywodzi, i w jakich funkcjonuje. *Twórczość jednostek, nawet najgenialniejszych, pomnaża lub zmienia to tylko, co było przed nimi, a kierunek jej jest określony przez to wszystko, co jako „kultura” duchowa i materialna pozwala tymże jednostkom na rozwój ich twórczości* [3,

s.11]. Dawne odkrycia stanowią zatem podstawę dla nowych. Są fundamentem, który można rozbudować, przebudować, bądź też odrzucić i postawić nowy, stanowiący przeciwieństwo wzorca. Jednakże antyteza ma rację bytu wyłącznie wobec postawionej uprzednio tezy. Czasem wystarczy „bystry umysł”, który połączy dwa istniejące już obiekty i stworzy trzeci, kreujący zupełnie nowe możliwości, jak np. w przypadku samolotu: *Czyż Leonardo da Vinci nie wynalazł był skrzydeł lotniczych przed czterema już wiekami? Pył zapomnienia odkrył jego rysunki, wyliczenia i opisy prób, aż przed niespełna czterdziestu laty wynalazek silników spalinowych wywołał nowe próby i nowe odkrycia w dziedzinie całkiem zaniedbanej* [3, s.10].

Dzisiejsze, zarówno materialne jak i niematerialne „wynalazki”, nadają sens minionym działaniom. Pozwalają zrozumieć, jak z pozoru nieistotne zabiegi wykształciły cuda w dziejach cywilizacji „nauki, kultury i sztuki. [...] *historyk ma do czynienia z przyszłością, a nie tylko z przeszłością. Oczywiście, nie z tym co dla niego samego „jest” przyszłością, lecz co nią „było” dla ludzi, których myśli i poczynania bada* [9, s.160]. „Przyszłość”, o której pisze Władysław Tatarkiewicz, jest zatem tym, co dla nas może być przeszłością, teraźniejszością lub przyszłością. Początek dowolnego wydarzenia, każda jednostka mogłaby rozpatrywać indywidualnie. Potrzebne więc było ustalenie i przyjęcie konkretnej daty, nawet jeśli – jak w przypadku przejścia między poszczególnymi epokami – był to proces, obejmujący różne obszary i ich różne płaszczyzny. Symbol końca i początku stanowiło jedno, konkretne wydarzenie.

Za kolebkę obecnej kultury uznaje się starożytną Grecję. To właśnie Grecy, jako pierwsi, świadomie definiowali pojęcia i stworzyli ponadczasowe kanony. *Wielką sztuką była sztuka plastyczna starożytnego Egiptu – subtelna, cieniowana, pełna niewysłowionego uroku, albo potężna, imponująca swą harmonijną prostotą. [...]. Ale dopiero u Greków widzimy świadome ujęcie najwyższego wzoru piękna w pięknie ciała ludzkiego, takim, jak się przedstawia oku nieuprzedzonemu, niestosującemu innych kanonów, jak tylko wysunięte z doświadczenia rozkoszy wzrokowej i ze wskazań matematyki* [3, s.31]. Niedościęgnięciem myślicielom, badaczom i artystom zawdzięczamy między innymi filozofię, wspaniałą literaturę, architekturę, rzeźbę i malarstwo. Ważne dla nich także było życie w zgodzie z bogami, od których uzależniali powodzenie lub klęskę każdego zdarzenia i zjawiska. Oprócz monumentalnych świątyń, czy składanych ofiar, cześć oddawali także sprawując obrzędy. *Problematyczne relacje między bogami a ludźmi stanowiły podstawę najtrwalszej innowacji kulturalnej dokonanej w klasycznych Atenach: sztuk dramatycznych wykonywanych każdego roku późną wiosną w czasie trzech dni wielkiego święta ku czci boga Dionizosa* [10, s.236]. Narodził się więc pierwszy z trzech rodzajów literackich, a wraz z nim, teatr. Widowisko pełniło funkcję gloryfikacyjną, dalej zyskało aspekt rywalizacji - stanowiło element konkursu dla autorów. Wagę przywiązywano także do oprawy przedstawienia. Fundament stanowiła budowla teatralna o odpowiednich możliwościach akustycznych. Skupiano się także na scenografii,

kostiumach, oprawie muzycznej, tańcu. Istotą były jednak dramatyczne monologi. To właśnie tekst tworzył rdzeń – był nośnikiem treści. Gra aktorska uchodziła za dodatek. Największą wartość antycznego mistrzostwa stanowiło i do dnia dzisiejszego stanowi, przesłanie. Poruszano ważne społecznie tematy, odnoszące się do polityki, prawa, rodziny, płci. Przedstawienia pełniły również rolę edukacyjną, kreowały światopogląd.

Kolejne wieki kształtowały nowe epoki, te zaś rozwijały własne style i kanony. Starożytny Rzym wykształcił typ spektaklu mimicznego oraz pantomimę. Następnie igrzyska, które pełniły funkcję rozrywkową, przyczyniły się do powstania Koloseum. Odbywały się w nim różnorodne widowiska – od krótkich skeczy, poprzez popisy akrobatyczne, aż do występu tresowanych dzikich zwierząt i walki z nimi. Sztuka średniowieczna podporządkowana została Kościołowi. Rozwijała także nowe formy, jednak zakres tematyczny mocno je ograniczała. Inspirowano się religijnymi pismami i żywotami świętych. Z czasem zaczęto nawiązywać do antycznej twórczości, jak również rozwinięto świecką. Nowożytność wykształciła drugi z teatralnych filarów – teatr elżbietkański, który niemalże w niezmienionej formie przetrwał aż do dziś i jest ceniony na całym świecie. Jednak w czasach „narodzin” nie cieszył się zbyt wielkim uznaniem. Wynikało to z ówczesnego podejścia do tego typu twórczości, bowiem stanowiła ona dodatek do spotkań towarzyskich. Podczas spektakli rozmawiano, przemieszczano się po sali, a nawet konsumowano. Przedstawienie było raczej dodatkiem, a nie celem samym w sobie. Dopiero dekady później doceniono dzieła Szekspira i uznano za jednego z najwybitniejszych twórców, który zreformował teatr. Niewątpliwie wyprzedzał on swoją epokę i został doceniony dopiero przez potomnych. Oświecenie przyniosło przede wszystkim sceniczny dramat muzyczny – operę. Była to także przełomowa epoka dla polskiej sceny, bowiem powstał wtedy pierwszy publiczny i repertuarowy - Teatr Narodowy w Warszawie. Zawodowi aktorzy grali sztuki rodzimych autorów i to w ojczystym, a nie jak dotychczas - francuskim, włoskim, czy niemieckim, języku.

Na przełomie XIX i XX wieku następowały dynamiczne przemiany społeczne, gospodarcze, polityczne i kulturowe. Artyści poszukiwali nowatorskich rozwiązań, eksperymentowali. Zaczęli nawiązywać do naturalizmu, następnie opowiedzieli się przeciw niemu i odwoływali się do symbolizmu, ekspresjonizmu oraz surrealizmu. Chęć przekraczania granic, prowokacji, zredefiniowała kanony sztuki, jak również funkcje twórcy i odbiorcy. Ta ideowo-artystyczna formacja wykształciła nowy nurt – awangardę. Najpełniejszą formą jej wyrazu był teatr, ponieważ gwarantował bezpośredni kontakt i natychmiastową reakcję odbiorcy. Zacierano granice, które ustalały poszczególne gatunki, jak również te między fikcją a rzeczywistością. Tekst przestał stanowić podstawę przedstawienia. Skupiano się na widowisku, przestrzeni scenicznej, kompozycji, technice aktorskiej i reżyserii, które miały wywołać mocne wrażenie na widzu. Nowatorskie poszukiwania artystyczne ukształtowały zjawiska takie jak teatr absurdu, happening, performance, czy teatr laboratorium. Działania te określane

są również mianem Wielkiej Reformy Teatru.

Prekursorów było wielu, jednak jednym z pierwszych, który dokonał wyraźnych przemian był Edward Gordon Craig (1872-1915) – angielski scenograf, reżyser i wizjoner. Umieścił artystę poza sceną – miał być wszechstronny i jego zadaniem była kontrola wszystkich etapów procesu twórczego. Craig współpracował z rosyjskim reżyserem, Konstantinem Stanisławskim (1863-1938), który opracował m.in. metodę treningu aktorskiego i przygotowania się do roli. Przełomu w sztuce inscenizacji dokonał Wsiewołod Meyerhold (1874-1940), uczeń Stanisławskiego, jeden z najważniejszych artystów teatru światowego XX wieku. Opracował zasady biomechaniki, związane z precyzją i ergonomią ruchów aktora, który miał być niezwykle sprawny fizycznie. Jego program nauki obejmował także szereg innych zajęć praktycznych oraz teoretycznych. Istotą była wszechstronność aktora oraz możliwość eksperymentowania z wszelkimi dostępnymi środkami. Wśród najśłynniejszych polskich inscenizatorów na uwagę zasługuje Leon Schiller (1887-1954). Początkowo propagował idee teatralne Wyspiańskiego i Craiga. Następnie współpracował ze szkolnym kolegą i założycielem studyjnego teatru-laboratorium „Reduta”, Juliuszem Osterwą (1885-1947). Łączą ich praktykę sceniczną z pracą nad rozwojem duchowym. Schillerowska inscenizacja *Opowieści Zimowej* Szekspira [...] wywołała prawdziwą sensację nowatorstwem artystycznym (elementy kubizmu w scenografiach A. Pronaszki i W. Drabika) i interpretacyjnym (aktualizacja dramatu romantycznego przez połączenie z problematyką rewolucji) [6, s.154]. Najbardziej kontrowersyjną teorię w Polsce stworzył Stanisław Ignacy Witkiewicz (1851-1915). Mianowicie chodzi o „Czystą formę”, która miała za zadanie wywołać u odbiorcy metafizyczne uczucie, poczucie wyjątkowości, kontaktu z tajemnicą. Także on współpracował z Osterwą.

Równie ważnym obszarem oddziaływania teatralnej awangardy była scenografia i kształtowana przestrzeń sceniczna. Często rezygnowano ze sceny pudełkowej. Nawiązywano do antyku, w którym to pokazy odbywały się na świeżym powietrzu, otwartej przestrzeni. Wspomniana „Reduta” wystawiała tego typu spektakle plenerowe w różnych częściach Polski. Korzystała z przestrzeni zastanego miejsca, co każde z przedstawień czyniło unikatowym. Tworzono także projekty, które wymagały konkretnej przebudowy budynku teatralnego. Erwin Piscator (1893-1966), wywodzący się z kręgu tak zwanej reformy teatralnej był reżyserem i teoretykiem współczesnego teatru, a także jego politycznej i masowej koncepcji. Zbuntował się przeciwko dwudziestowiecznym salom. Uważał, że przepych wystroju przyćmiewa istotę teatru – widowisko sceniczne i nijak się ma do nastroju, nie współgra z nim. Nie podobał mu się także podział widowni na parter, loże i galerie, gdyż dezintegrował publiczność i hierarchizował niczym feudalizm. Piscator budował trójwymiarowe konstrukcje dekoracyjne, bazujące na ośmiu równoczesnych planach akcji. Przy pomocy modernistycznego architekta, przedstawiciela stylu międzynarodowego Waltera Gropiusa (1883-1969), stworzył projekt tzw. teatru totalnego – gigantycznego gmachu teatru. Istotą była symultaniczność i masowość, ruchoma widownia, jak

również wszechobecne multimedialne projekcje. Pomysł ów stał się inspiracją dla Andrzeja i Zbigniewa Pronaszków oraz Szymona Syrkusa, którzy opracowali projekt teatru symultanicznego, którego przestrzeń miała się zmieniać i dostosowywać do każdej inscenizacji. Pomysł niemieckich, ani polskich konceptualistów nie został nigdy zrealizowany. Zmienił jednak oblicze realizacji i odbioru scenicznego dzieła. Obecnie przestrzeń kształtowana jest na potrzeby poszczególnych widowisk. Akcja rozgrywa się w różnych częściach gmachu lub poza nim. Publiczność może być statyczna, ale i ruchoma, niekiedy może się przemieszczać po scenie, bądź otrzymać miano aktora.

Antonin Artaud (1896-1948) zamożny mieszczanin, który w wieku pięciu lat zapadł na zapalenie opon mózgowych, przez co do końca życia cierpiał na nerwobóle. Prawdopodobnie to doświadczenie wpłynęło na jego sposób postrzegania sztuki. Jako pierwszy próbował przywrócić teatrowi formę rytualną. Prowadził antropologiczne poszukiwania w tym zakresie, odwoływał się do kultur etnicznych. Stworzył ideę teatru braku, kryzysu i okrucieństwa. W silny, a nawet drastyczny sposób atakował wszystkie zmysły widzów, przez co chciał rozbudzić prymitywne, dzikie i gwałtowne cechy niecywilizowanego człowieka – nieopanowane popędy czy bestialskie odbieranie życia. Wprowadzał publiczność w stan transu. Najważniejszym elementem przedstawienia był burzliwy, agresywny, niemalże niekontrolowany taniec. Znikoma ilość tekstu wypowiedana była chaotycznie, często bezsensownie. Aktor wydawał z siebie dziwne odgłosy, bądź wprowadzał formę niemego krzyku. Stosowane zabiegi bardzo silnie oddziaływały na emocje, które miały zmusić do głębokiej refleksji. Spektakl opatrzony był także symboliką w postaci masek i kostiumów, przybierał formę rytuału. W 1938 roku Artaud wydał książkę pt. *Teatr i jego sobowtór*, zawierającą jego wizjonerskie manifesty.

Za najbardziej konserwatywnego polskiego awangardzistę uznaje się Tadeusza Kantora (1915-1990). Niezwykły artysta teatralny i malarz, eksperymentował niemalże od początku swej działalności. Najpierw w założonym przez siebie Teatrze Marionetek, następnie w konspiracyjnym Teatrze Niezależnym, funkcjonującym podczas okupacji. Spektakle odbywały się w prywatnych mieszkaniach. Zrealizował oryginalne wersje *Balladyny* J. Słowackiego oraz *Powrotu Odysa* S. Wyspiańskiego. *W przedstawieniach tych obecne były pewne elementy przyszłego stylu Kantora, takie jak wykorzystanie gotowych „biednych” przedmiotów czy instrumentalne traktowanie tekstu* [6, s.444]. Był twórcą jednego z najważniejszych na świecie teatrów eksperymentalnych, Cricot 2, który działał w latach 1955-1991. Jednym z zadań aktorów było poruszanie się na wzór kukieł, zostawali uprzedmiotowieni, czasem pozostawieni byli przypadkowi. Widzowie natomiast stawali się współuczestnikami gry. Nadawał drugie życie przedmiotom znalezionym, które wykorzystywał w kilku różnych spektaklach. Był realizatorem pierwszych w Polsce happeningów - *[...] najślynniejszy z nich to Koncert morski [...], kiedy to stojący na podeście artysta we fraku, odwrócony tyłem do plaży, dyrygował symfonią morskich fal* [4]. Ostatnim, najbardziej charakterystycznym nurtem

twórczości Tadeusza Kantora był „Teatr śmierci”. Opowiadał o przemijaniu, śmierci i pamięci, zarówno poszczególnych jednostek, jak i postaci historycznych. Najśłynniejsze utwory to *Umarła Klasa* i *Wielopole, Wielopole*, a także *Dziś są moje urodziny* (premiera odbyła się po śmierci reżysera). Artysta nie stworzył żadnej konkretnej metody teatralnej, ale wypracował własny, unikalny język przekazu. W niekonwencjonalny sposób pracował z aktorem, aranżował przestrzeń sceniczną, wykorzystywał rekwizyty, tekst i muzykę. Podczas każdego spektaklu był obecny na scenie. Potrafił przerwać przedstawienie i kazał wykonawcy zagrać jeszcze raz dany fragment w zaprezentowany przez inscenizatora sposób. Można powiedzieć, że był swego rodzaju dyrygentem. Fenomen stanowił sposób upamiętnienia przez artystę własnej twórczości. Spisywał i katalogował swoje dzieła. Zaprojektował ośrodek dokumentacji sztuk plastycznych i teatralnych – Cricotekę, która rzeczywiście powstała. Kantorowska awangarda znana jest niemalże na całym świecie.

Również Jerzy Grotowski (1933-1999) to jedna z najważniejszych postaci teatru polskiego. Związany szczególnie z Teatrem 13 Rzędów, wrocławskim Teatrem Laboratorium oraz innymi ośrodkami w Polsce i za granicą. Jego metoda opierała się na treningach psychologicznych. Zastanawiał się nad właściwą, fundamentalną rolą teatru - co zostanie, gdy pozbawiony będzie praktycznie wszystkiego, co składa się na jego formę. Uważał, że teatr pełni nie tylko artystyczną rolę, ale przede wszystkim duchową, wręcz sakralną. Aktor musiał posiadać niezwykłą sprawność fizyczną, jak również miał dbać o rozwój wewnętrzny. Każde jego działanie, także poza sceną, miało być przepełnione ideą „aktu całkowitego”. Dotychczas artysta po prostu odgrywał rolę na scenie, wcielał się w nią w danym momencie. U Grotowskiego natomiast nie mógł zwyczajnie odtwarzać, miał poznawać, doznawać, wchodzić w głąb siebie. Dosłowne doświadczanie pozwalało w przyszłości odwołać się do wspomnień, które zostawały ponownie przeżywane. Zadaniem było także wyzbycie się wstydu, obnażenie najtrudniejszego, najbardziej osobistego. Wyzwolenie z wszelkich ograniczeń eliminowało przeszkody, takie jak uprzedzenie czy przybranie stereotypowej koncepcji, na rzecz prawdziwych, naturalnych emocji. „Akt całkowity” wytwarza przestrzeń, której twórca przestaje być aktorem: *W chwilach pełni to, co zwierzęce w nas, nie jest jedynie zwierzęce, ale jest całą naturą. Nie naturą ludzką, ale – całą naturą w człowieku. Wtedy aktualizuje się – jednocześnie – dziedzictwo społeczne, człowiek jako „homo sapiens”. Ale nie jest to dwoistość. Jest to jedność człowieka. I wtedy nie „ja” działa – działa „to”. Nie „ja” spełnia czyn, „mój człowiek” spełnia czyn. Zarazem ja sam i „genus humanus”. Cały ludzki kontekst: i społeczny, i każdy inny – wpisany we mnie, w moją pamięć, w moje myśli, w moje doświadczenia, w moje wychowanie, w moje ukształtowanie, w mój potencjał* [5]. Metoda twórcy nigdy nie została w pełni określona. Nieustannie eksperymentował i prowadził poszukiwania w obrębie sztuki, religii oraz kultury. Jego działania miały charakter performatywny, czasem wręcz rytualny. Tak zwany ruch kontrkultury osiągnął kulminację w latach 60. i 70. XX wieku. *Szczególne znaczenie miał ów ruch w Stanach Zjednoczonych.*

Zarówno przedstawienia, jak i metody treningu takich zespołów jak *Living Theatre*, *Open Theatre* czy *Bread and Puppet Theatre* stanowiły propozycję alternatywną wobec rodzącego się społeczeństwa masowej konsumpcji. Przejęty od Grotowskiego i rozbudowany na własne sposoby trening psychofizyczny harmonizował z głoszonymi przez kontrkulturę hasłami nieskrępowanego rozwoju duchowego, zaś przesłanie społeczne i polityczne stawało się wyrazem jej radykalizmu. Co ciekawe, gdy utopijnie słana kontrkultura wygasła, jednym z niewielu jej trwałych elementów okazały się właśnie zespoły teatralne, ocalałe dzięki swoistej „lokalności” swych działań oraz silnemu związkowi z praktyką [6, s.421]. Ten niezwykły reformator teatralny dokonał jednego z najciekawszych i jednocześnie najtrwalszych odkryć, bowiem odwołał się do antropologii i interkulturowości oraz wskazał, że teatr może stanowić o sposobie życia, jak również, że codzienność może stanowić teatr.

Odkrycia i działalność Antonina Artauda, Tadeusza Kantora, czy Jerzego Grotowskiego, skłaniają do stawiania własnych pytań i poszukiwań odpowiedzi na nie. Awangarda teatralna i szereg jej kierunków, wydają się być zupełnie nowym odkryciem. Czy nie mamy jednak do czynienia z czymś, co miało już miejsce? Co istniało, tylko w uboższej, niedostrzegalnej formie? Dzisiejsza technika, wiedza i świadomość pozwala nam często nieświadomie redefiniować lub udoskonalać zjawiska już wcześniej obecne w kulturze. Jest to na swój sposób odkrycie, jednakże czegoś, co zwyczajnie było zakryte. Dopiero zmysł współczesnego człowieka jest w stanie dostrzec dotychczas nieznaczące detale i nadać im sens.

Podstawowym zadaniem dzikiego człowieka było polowanie. Plemiona zaczęły przygotowywać się na to wielkie i ważne wydarzenie. Nastąpił proces rytualizacji. *W obrzędach tych uczestniczyli wszyscy członkowie plemienia pod wodzą swego czarownika. Kilku z nich musiało przedstawiać zwierzęta i w tym celu ubierali się w skóry i maski, inni wyobrażali strzelców, uzbrojonych w łuki i strzały. Ludzie w maskach wykonywali taniec, naśladując ruchy czy sposób zachowania się bizona lub niedźwiedzia [...] [1, s.36].* Umiejętność polowania bazowała na obserwacji, a następnie naśladownictwie. Jednym z jego elementów był ruch, polegający na poruszaniu się jak zwierzę. Czynność tę można uznać za pierwszą odgrywaną rolę, a polujących za pierwszych aktorów. Towarzyszył im także odpowiedni strój, składający się ze zwierzęcej skóry oraz maski. Ciało zdobiono także przy pomocy „farb”, wytwarzanych z ochry, bądź hematytu. Mamy więc kostiumy i element charakteryzacji. Wykonawcy wymienioną garderobę przywdziewali do odgrywania tej konkretnej roli. Tworzyli zatem swego rodzaju spektakl. Za organizację, podział obowiązków i koordynację odpowiadał wódz, który niewątpliwie zasługuje na miano ówczesnego reżysera. Ponieważ było to *widowisko efektowne, popis* [13], można je określić jako spektakl, czy raczej performance, którego artysta jest zarówno przedmiotem, jak i podmiotem i sam wyznacza sobie granice. *Rytuał jest dla teatrologów istotnym przedmiotem badań ze względu na domniemaną homologię (wspólnotę*

struktury, lecz nie funkcji) z teatrem, która pozwala traktować oba zjawiska jako synchroniczne. [14]. Rytuał składa się na wielofunkcyjny, współzależny, zintegrowany ośrodek, czyli właśnie teatr.

Można by jeszcze porównywać inne prehistoryczne zabiegi do dzisiejszych teatralnych koncepcji, metod, form i funkcji, jak np. pracownia krawiecka czy plastyczna, bo przecież ktoś i gdzieś wykonywał tego typu prace. Można też zarzucić zbyt dużą deformację właściwej terminologii i brak umiejętności rozróżnienia znaczenia, jakie ze sobą niesie: teatr, rytuał, gra, performance, widowisko. Jednakże jest to punkt wyjścia, który, jak to wielokrotnie udowodniła historia, tuż po „narodzinach” staje się ogniwem łańcucha nawleczonego na zębatkę rowerową i zatoczy w końcu „koło”. Ukazuje także istotę właściwości konkretnego, drobnego elementu, który połączony został z poprzednim i jednocześnie sam stanowi rdzeń kolejnego. Taką właśnie zależność stanowi prehistoria i współczesność, a także to, co wydarzyło się między nimi. Dopiero cała historia teatru, wszystkie jego aspekty, czy odmiany, pozwalają wysnuć tego rodzaju wnioski. Teatr posiadał różne znaczenie w różnych epokach i okresach. Charakteryzuje go jednak niezmienna cecha: jego pierwotnym zadaniem było zapewnienie przetwarzania, dzięki czemu sam trwał i przetrwał aż do dziś. Stanowi formę przekazu obrzędów i kultury, zatem tworzy społeczeństwo i tożsamość. Jest to jedyny środek, za pomocą którego właściwie bezkarnie i bezpośrednio można przekazywać skrajne emocje, poruszać ważne i trudne tematy oraz skłaniać do refleksji. Jak dowiodła historia, człowiek zmieniał oblicza teatru, a ten zmieniał człowieka i tworzył historię.

Literatura:

1. Alpatow M. W., *Historia Sztuki t. I Starożytność*, Arkady, Warszawa 1968.
2. Czapla-Osliśło A., Dąbek-Derda E. i in., *Widowisko – teatr – dramat. Skrypt dla studentów kulturoznawstwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2010.
3. Czarnowski S., *Kultura, vis-a-vis Etiuda*, Kraków 2019.
4. Dudzik W., *Tadeusz Kantor*, [w:] *Encyklopedia teatru polskiego*, <http://www.encyklopediateatru.pl/autorzy/609/tadeusz-kantor#>, [dostęp: 6.02.2020].
5. Grotowski J., Odpowiedź Stanisławskiemu, [w:] *Teksty zebrane*, Wrocław – Warszawa, s. 475. Cyt. za: Instytut im. Jerzego Grotowskiego. [hasło:] Akt całkowity. [w:] Grotowski.net. Encyklopedia, <http://www.grotowski.net/encyklopedia/akt-calkowity>, [dostęp: 6.02.2020].
6. Kosiński D., Wypych-Gawrońska A. i in., *Słownik wiedzy o tetrze. Od tragedii antycznej do happeningu*, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa 2011.
7. Kosiński D., *Wielka Reforma Teatru*, [w:] *Encyklopedia teatru polskiego*, <http://www.encyklopediateatru.pl/hasla/189/wielka-reforma-teatru#>, [dostęp: 6.02.2020].
8. Leyko M., *Awangarda teatralna*, [w:] *Encyklopedia teatru polskiego*, <http://www.encyklopediateatru.pl/hasla/250/awangarda-teatralna>, [dostęp: 6.02.2020].
9. Tatkiewicz W., *O filozofii i sztuce*, PWN, Warszawa 1986.
10. Martin T.R., *Starożytna Grecja. Od prehistorii do czasów hellenistycznych*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2019.
11. Piekarczyk J., Czerwiński P. i in., *Najdawniejsze dzieła człowieka*, [w:] *Tablice: Historia*, GREG, Kraków 2017.
12. Piekarczyk J., Czerwiński P. i in., *Epoki w dziejach ludzkości*, [w:] *Encyklopedia. Historia*, GREG, Kraków 2015.
13. *Spektakl*, [w:] *Internetowy słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/spektakl.html>, [19.01.2020].
14. Steiner M., *Rytuał*, [w:] *Encyklopedia teatru polskiego*, <http://www.encyklopediateatru.pl/hasla/262/rytual>, [dostęp: 6.02.2020].

CZY CZŁOWIEK RÓŻNI SIĘ CZYMKOLWIEK OD ZWIERZĄT? – ROZPRAWA W KONTEKŚCIE ZARZĄDZANIA PRZEZ CZŁOWIEKA SAMYM SOBĄ

MSc, BA, Chajduga, Tomasz

*Politechnika Częstochowska, doktorant
tchajduga@gmail.com*

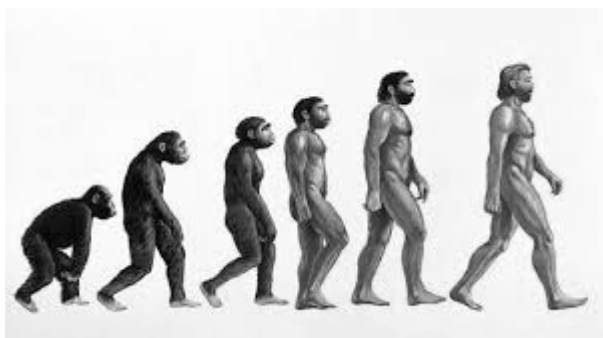
dr Wojtaszek, Henryk adiunkt

*Wyższa Szkoła Biznesu National Louis University w Warszawie
(psychologia kliniczna)*

Akademia Sztuki Wojennej w Warszawie

Wstę

Poszukiwanie odpowiedzi na powyższe pytanie wywołuje asocjacje z okolicznościami, jakie towarzyszyły powstaniu człowieka. Oczywiście, w tym miejscu możemy jedynie przedstawić mniej lub bardziej prawdopodobne teorie. Podstawową teorią naukową jest teoria ewolucji, zaprezentowana w 1858 roku przez Karola Darwina. Zgodnie z nią człowiek wywodzi się od małpy, więc rozpatrując problem z naukowego punktu widzenia powinniśmy się zastanowić czy w toku ewolucji człowiek zdążył się zmienić wystarczająco, by być uznanym za różniącego się od małp (oraz innych zwierząt). Z kolei Stary Testament przekonuje: „Pan Bóg ulepił człowieka z prochu ziemi i tchnął w jego nozdrza tchnienie życia”¹. Mitologia zaś podaje, iż człowieka powołał do życia heros Prometeusz. W opinii autora można uznać, iż inne –mniej znane- teorie można tutaj pominąć, głównie ze względu na małe prawdopodobieństwo ich wystąpienia, małe prawdopodobieństwo udowodnienia którejkolwiek z nich, a także porównywalnie niewielki wpływ na kulturę i cywilizację obecnego świata.

Ryc. 1. Zakorzenione w kulturze zobrazowanie teorii ewolucji Karola Darwina
(Źródło: <https://kultura.trojmiasto.pl/Czlowiek-wymyslil-Boga-czy-Bog-czlowieka-n35183.html?strona=10>)

1 Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, op. cit., Księga Rodzaju, werset 7

Autor wychował się w duchu chrześcijańskim zgodnie z wiarą Kościoła katolickiego i – choćby przez wzgląd na to - zapewne dość trywialnie zabrzmi początkowo zdanie, iż owszem autor uważa człowieka za różnego od zwierząt. Warto jednak zważyć, że nawet jeżeli ktoś znajdzie człowieka, który może wydawać się być stuprocentowym zwierzęciem to wystarczy przyjrzeć mu się bliżej, by dostrzec jego typowo ludzkie cechy i realia, w których żadne zwierzę się nie znajduje (przy czym bynajmniej nie można zanegować stwierdzenia, że człowiek posiada pewną ilość cech wspólnych ze zwierzętami). Problem polega więc na wrażliwości postrzegania, umiejętności zauważania pewnych szczegółów i motywów poszczególnych działań człowieka, a czasami kwestii zasadniczych. Trzeba więc analizować ludzkie zachowania, priorytety, dzieła i myśli. Zdaniem autora główna różnica pomiędzy człowiekiem, a zwierzętami może w dużej mierze polegać na możliwości samostanowienia o osobie, samo decydowania oraz ograniczania się, powstrzymywania, wstrzemięźliwości dotyczącej nie robienia wszystkiego tego, na co jako ludzie możemy sobie pozwolić i zachwycania się wyższymi wartościami, np. sztuka wysoką. Tak, człowiek różni się od zwierząt ...i to w sposób zasadniczy! W dalszych rozważaniach zastosowano metodę analizy literatury.

1. Postawy świętych Kościoła Katolickiego – Matka Teraś z Kalkuty, Maksymilian Kolbe, Jan Paweł II

Matka Teraś z Kalkuty jest przykładem heroicznej kobiety, która swoje własne osobiste szczęście postanowiła poświęcić w imię idei godnej śmierci ubogich. Warto zauważyć, że działo się to w Indiach, kraju gdzie miliony ludzi żyją w strasznych, można rzec: niegodnych, warunkach socjalnych. Postępowanie zaprezentowane przez tę kobietę jest przez jednych uznawane za niesamowicie piękne i inspirujące, dające wiarę w ludzi i ludzkość, a przez innych za niezrozumiałe czy wręcz nielogiczne, ogromne poświęcenie. Jednak kiedy weźmiemy pod uwagę to, ile dobra zrobiła Matka Teresa to trudno powiedzieć, żeby ów brak logiki był zgubny dla kogokolwiek. Być może, rozumiejąc w pewien sposób, poza nią samą. Można powiedzieć, że złożyła ofiarę ze swojego życia, poświęciła się dla innych. Tak naprawdę postawa Matki Teresy nie ma niczego wspólnego z brakiem logiki, ponieważ logika, którą ta kobieta zaprezentowała światu to w opinii autora de facto logika wyższego rzędu. Polega ona na wzniesieniu się ponad popularną dziś małostkowość i zastąpieniu jej wielkodusznością. Na ogół zwierzę nie jest w stanie wykazać się taką logiką. Nasuwająca się na myśl istniejąca w świecie zwierząt symbioza jest tylko współpracą dwóch gatunków dla zaspokojenia czysto fizycznych potrzeb, natomiast Matka Teresa z Kalkuty poświęciła pewną wartość materialną (warunki materialne, w których mogłaby żyć pracując dla siebie, przyjemności, których mogłaby doznać, komfort, w którym mogłaby żyć) dla innych, obcych, nieznajomych dla wartości wyższych, wręcz duchowych.

Innym argumentem na poparcie mojej tezy w ramach przytoczonej logiki

wyższego rzędu jest zachowanie uznanego za świętego Maksymiliana Kolbe, który oddał swoje życie za bliźniego w oświęcimskim obozie zagłady. Jedynym porównywalnym przykładem ze świata przyrody jest instynkt macierzyński, który – w sytuacjach ekstremalnych – każe matce narazić swoje życie dla dobra potomstwa, jednak nie jest on przecież obcy człowiekowi.

Były papież Jan Paweł II, również uznany za świętego, to człowiek, który propagował ideę „Cywilizacji Miłości”². Polega ona na tym, że ludzie na całym świecie powinni siebie traktować z pewną dozą tolerancji i dobra wypływających wprost z serca, czyli bezinteresownie. Zwłaszcza przebaczać w sposób bezinteresowny innym. Jeżeli traktować człowieka jak zwierzę to można powiedzieć, że żadne inne zwierzę, oprócz człowieka, nie promuje wartości niematerialnych wśród innych zwierząt, więc człowiek pod tym względem jest naprawdę wyjątkowy. Warto zwrócić uwagę na fakt, że jeżeli Kościołowi udało się rozpropagować tę ideę to świat zmieniłby się w znacznym stopniu na lepsze i, co całkiem zaskakujące, zmiana ta nie będzie kosztowała ani jednej jednostki pieniężnej, niezależnie od rozmiarów i ilości krajów, w jakich zajdzie. Jak widać człowiek, jeżeli tylko chce, potrafi się wymknąć pogładowi, że w dzisiejszym świecie, jeśli chodzi o pieniądze, jest zwierzęciem. Niestety, trzeba jednak przyznać, że filozofia Kościoła jest w tym wypadku raczej wyjątkiem, nie regułą.

2. Artefakty kultury i nauki

Kolejnym argumentem popierającym tezę autora o znaczących różnicach ludzi i zwierząt są fakty powstania nauk takich jak filozofia i psychologia. Żadne zwierzę nie rozważało nigdy sensu swojego istnienia oraz różnych aspektów tegoż istnienia w takim zakresie jak właśnie człowiek. Epikurejczycy otaczali kultem życie szczęśliwe osiąganę przez przyjemność, stoicy postawę rozumnego umiarkowania a cynicy cnotę, mądrość i odrzucanie uznawanych praw i autorytetów. Sam Diogenes z Synopy³, żyjąc jak zwierzę i traktując innych jak zwierzę, paradoksalnie, wbrew sobie udowodnił, że człowiek jest inny, ponieważ nigdy nie zdarzyło się by zwierzę samo z siebie, nie kierując się instynktem macierzyńskim lub wprost instynktem przetrwania, odrzuciło bardziej komfortowe warunki egzystowania z pobudek ideowych czy przekonaniowych. Żaden gatunek, oprócz człowieka, nie zgłębiał dotąd własnego psychologicznego ja, nie badał wpływu podświadomości na jego życie, nie interesował się sobą do tego stopnia co człowiek. W każdym razie nie poznano dotychczas żadnych artefaktów takiej aktywności.

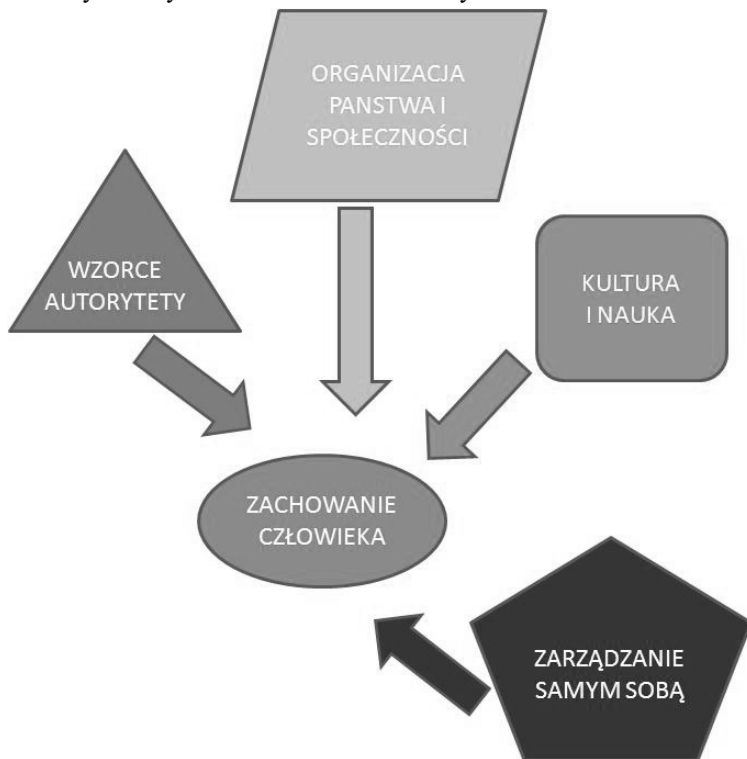
3. Organizowanie wiedzy zdobytej przez człowieka w świecie

Odchodząc od argumentów z kręgu chrześcijańskiego autor chciałby poruszyć kwestię archiwizacji wszelkich informacji. Otóż tylko człowiek składa dane w miejscach innych niż mózg. Człowiek stworzył biblioteki,

2 www.opoka.org.pl/biblioteka/w/wp/jan_pawel_ii/audiencje/ag_15121999.html

3 Leksykon Filozofii. Postaci i pojęcia., Oficyna Wydawnicza De Facto, Poznań 2000 s.83

strony internetowe, cd-romy, taśmy i inne nośniki pamięci, organizuje wystawy i wernisaże, ogląda filmy w kinie, maluje obrazy. Zwierzęta zapamiętują tylko te informacje, które pozwolą im i ich potomstwu przetrwać w przyszłości. Człowiek natomiast zapisuje cały stan kultury, sztuki, nauki, myśli ludzkiej, systematyzuje i hierarchizuje wiedzę, historię sztuki, życiorysy, języki, utrwała nazwiska swoich najwybitniejszych reprezentantów, oddaje cześć twórcom, spisuje zasady dobrego zachowania. Wszystko to ma wymiar nie tylko cywilizacyjny, ale i kulturowy. Artysta na ogół nie tworzy dla zysku, artysta tworzy z poczucia piękna i estetyki, dla wrażeń, dla zmysłów, czasem dla przesłania, idei. Taka twórczość, często zupełnie niepraktyczna jest właściwa tylko człowiekowi. W przyrodzie możemy co prawda spotkać piękne wzory czy intensywne barwy, ale tam mają one swoje praktyczne zadanie i, gdy tylko przestają je spełniać, ulegają przeobrażeniu. Kwestia zapisywania informacji związana jest z doświadczeniami, jakie wykonuje człowiek, z jego partycypowaniem w wydarzeniach i pojmowaniem zjawisk. Tylko człowiek robi to w tak świadomy sposób. Dowodem na to są roczniki statystyczne, diagramy z sejsmografów, zdjęcia satelitarne, prognozy giełdowe czy choćby dzienniki ocen lub indeksy studentów.

Ryc. 2 . Czynniki wpływające na zachowanie człowieka. Opracowanie własne.

Ostatnim dowodem na różność człowieka od zwierząt, który autor przytacza (a który nie jest ostatnim w ogóle) jest fakt, iż człowiek w znakomitej większości żyje w zorganizowanych grupach zwanych państwami. To tylko w ludzkich państwach istnieją takie twory jak emerytura czy renta, w świecie zwierząt uśmierca się organizmy stare lub niezdolne do pracy (wyjątek: stara komórka w określonych sytuacjach może podzielić się na dwie młode). W państwach spisuje się obowiązujące obywateli prawa i obowiązki, gdy w świecie przyrody są one narzucane poszczególnym członkom społeczności bez wcześniejszej kodyfikacji.

Zakończenie

Autor jest świadomy istnienia wielu kontrargumentów dla postawionej przez niego tezy. Uważam jednak, że kontrargumenty te albo zawężają istotę człowieka i jego człowieczeństwo do samych tylko fizyczności i instynktów albo ewentualny polemista będzie musiał przyjąć do wiadomości, że to, czy człowiek i jego życie różnią się od zwierząt czy też nie zależy tylko od jego osobistego, wolnego wyboru, ale skoro to jego wybór to i tak się różni od zwierząt, bo one tego wyboru nie mają. Sądzę, że to czy człowiek żyje w sposób godny swojego człowieczeństwa zależy przede wszystkim od jego odpowiedzialności, ponieważ realia człowieka to realia życia w ogromie możliwości i wyborów, część z nich jest trafna, część nie, część jest oczywista, część nie, część prosta a część wymagająca siły woli, charakteru, samozapacia oraz odwagi moralnej. Jak wiadomo, nie wszystkich ludzi na to stać. Refleksją, która nasuwa się autorowi na myśl to spostrzeżenie, iż zwierzęta w pełni wykorzystują swe możliwości, by żyć w lepszym świecie (np. zabijają tylko tyle ile potrzebują do powstrzymania uczucia głodu i nakarmienia młodych osobników), ludzie niestety nie. W tym wypadku też się różnimy... . Pomimo wszystkich przedstawionych wyżej argumentów, autor pragnie podkreślić, że świat zwierząt jest bardzo bogaty i w znacznej mierze wciąż pozostaje niezbadany, np. gatunki stworzeń głębinowych zamieszkujących dno morskie. Ponadto, wiele zwierzęcych zachowań jest nadzwyczaj złożonych, wymagających wieloletniej obserwacji i nie do końca poznanych. Co więcej, obserwowanie i wyciąganie poprawnych wniosków (tj. właściwą interpretację zwierzęcych zachowań na przestrzeni lat) utrudniają szeroko rozumiane zmiany klimatyczne i ich pochodne.

Zdaniem autora sposób postępowania człowieka i jego podobieństwo do zwierząt jest ściśle związane zarządzaniem samym sobą przez konkretną jednostkę. W szczególności człowiek winien odpowiedzieć sobie sam na pytanie jakie stawia przed sobą oczekiwania, według jakich norm moralnych chce żyć i jakim człowiekiem chce być dla innych. Historia wskazuje, że z łatwością można sobie wyobrazić ludzi, którzy zachowują się gorzej niż zwierzęta. Przykładów na takie zachowanie z łatwością można znaleźć wiele wśród obozowych oraz wojennych historii. Zdaniem autora, wielu niechlubnych bohaterów tych historii zachowywało się poniżej ogólnie przyjętych standardów społecznych

i moralnych jednak w wyniku własnych, świadomych i akceptowanych decyzji, co różni jednak powyższe osoby od zwierząt.

BIBLIOGRAFIA:

Bakke, M., "Studia nad zwierzętami: od aktywizmu do akademii i powrotem?." Teksty Drugie 3 (2011): 193-204.

Junker, T., Darwinism, materialism and the revolution of 1848 in Germany. On the interaction of politics and science. „History and philosophy of the life sciences”. 17 (2), s. 271–302, 1995.

Klimowicz-Sikorska, M., Człowiek wymyślił Boga, czy Bóg człowieka?, (<https://kultura.trojmiasto.pl/Czlowiek-wymyslil-Boga-czy-Bog-czlowieka-n35183.html?strona=10>).

Lejman, J. "Etyka zwierząt w świetle idei zrównoważonego rozwoju (szkic filozoficzno-kulturowy)." *Problemy ekorozwoju* 1.2 (2006): 99-105.

Lindenberg, G., *Ludzkość poprawiona: jak najbliższe lata zmienią świat, w którym żyjemy*. Wydawnictwo Otwarte, 2018.

Mesarović, M. D., Pestel, E., *Ludzkość w punkcie zwrotnym: Drugi Raport dla Klubu Rzymskiego*. Państwowe Wydaw. Ekonomiczne, 1977.

Morris, H., *Tatuażysta z Auschwitz*, Marginesy (2018).

Noble, D., Neo-Darwinism, the modern synthesis and selfish genes: are they of use in physiology?. „The Journal of physiology”. 589 (Pt 5), s. 1007–1015, March 2011. DOI: 10.1113/jphysiol.2010.201384.

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Księga Rodzaju

www.opoka.org.pl/biblioteka/w/wp/jan_pawel_ii/audiencje/ag_15121999.html

Słownik Współczesnego Języka Polskiego, Wilga, Warszawa 1996

McGinnis, A. L., *Sztuka Przyjaźni*, Oficyna wydawnicza Vocatio, Warszawa 1996

Stone, E., *Błogosławiona Matka Teresa-Życie w Miłości*, WAM grudzień 2003

Jurd, R.D., *Krótkie Wykłady-Biologia Zwierząt*, PWN

Leksykon Filozofii. Postaci i pojęcia., Oficyna Wydawnicza De Facto, Poznań 2000

Strick, J., *Darwinism and the origin of life: the role of H.C. Bastian in the British spontaneous generation debates*, 1868-1873. „Journal of the history of biology”. 32 (1), s. 51–92, Wiosna 1999.

Tymieniecka-Suchanek, J. *Człowiek w relacji do zwierząt, roślin i maszyn w kulturze, t. 2, Od humanizmu do posthumanizmu*. No. 3193. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2014.

Zambononi, F., *Teresa z Kalkuty – Ołówek w Ręku Boga*, eSPe 2001

CHARAKTERYSTYKA WOJEN MORSKICH W PRZEKAZACH WCZESNOSŁOWIAŃSKICH

Częścik Tomasz,

Akademia Pomorska w Słupsku

tczescik@wp.pl

Promotor dr hab. Agnieszka Teterycz-Puzio, prof. AP

Historia sztuki wojennej mieszkańców południowego Bałtyku stanowi cały czas jeszcze dziedzinę naukową, w której wiele aspektów nadal należy zbadać. Sporo wiemy o bitwach i potyczkach, które stoczyli słowiańscy Pomorzanie, Wieleci i Obodryci. Te opisują obce – w stosunku do tych plemion

- źródła z okresu wczesnego średniowiecza między innymi Saxo Gramatyka „Kronika Danii”¹, czy też Helmolda „Kronika Słowian”². Tematyką morską u Słowian zajmowali się jako jedni z pierwszych między innymi Krystyna Pieradzka³, Leon Koczy⁴ i Władysław Kowalenko⁵. Obecnie temat poruszają w swoich publikacjach Michał Janik⁶ oraz częściowo Paweł Babij⁷. Mimo tego, że temat wojen morskich był i jest nadal podejmowany niewiele wiemy o tym jak zorganizowana była flota Słowian, jak wyglądała jej struktura, nie wiele też wiemy o uzbrojeniu oraz taktyce walki. Tematyka bitew morskich toczonych przez Słowian jest bardzo obszerna. Jedną z najlepiej opisanych w źródłach bitew z udziałem Pomorzan jest zdobycie duńskiej Konungaheli. Ale to stracie nie było jedynym. Bitew i potyczek na morzu z udziałem Słowian było znacznie więcej. Można pokusić się o stwierdzenie, że były chlebem powszednim dla część mieszkańców południowego Bałtyku. Możemy wręcz mówić o funkcjonowaniu morskiego rzemiosła wojennego⁸.

O pierwszej walce Słowian zamieszkujących zachodnie rubieże południowego wybrzeża Morza Bałtyckiego ze Skandynawami dowiadujemy się ze źródeł duńskich. Chodzi o zdobycie bogatego portu Rerik przez wojska Godfreda w 808.⁹ Okres schyłkowy wojen słowiańskich przypada na drugą połowę XII stulecia, gdy Dunowie pod wodzą Waldemara i Knuta zdobyli Pomorze. O tych wydarzeniach możemy przeczytać w tzw. „Rocznikach Waldemara” pod 1189 r., gdzie jest informacja o wyprawie na Pomorze i przejęciu przez Jaromara opieki nad synami Bogusława I pomorskiego¹⁰.

Krystyna Pieradzka dzieli okres walk na morzu toczonych przez Słowian i Skandynawów na trzy fazy. Pierwsza z nich ma przypadać na lata 808 - 1128, druga na lata 1129-1157 i trzecia na czas między 1158 r a 1185 r.¹¹.

Początek pierwszej fazy związany jest ze wspomnianym wcześniej atakiem Duńczyków pod wodzą Godfryda na port Rerik, który leżał na zachodnich rubieżach Słowiańszczyzny, na ziemi Wagrów. Rerik by bogatym portem, który stanowił konkurencję dla Skandynawów. Dlatego też został złupiony, a ludność, przede wszystkim rzemieślnicy, zostali uprowadzeni. Według K. Pieradzkiej pierwsza faza związana jest z najazdami Skandynawów i wyprawami

-
- 1 Saxo Gramatyk, *Kronika Danii*, opr. F. Horn, tł J. Wolucki. Sandomierz 2014,
 - 2 Helmold *Kronika Słowian*, Warszawa 1974
 - 3 K. Pieradzka *Walki Słowian na Bałtyku w X-XII wieku*, Warszawa 1953.
 - 4 L. Koczy, *Polska i Skandynawia za pierwszych Piastów*, Poznań 1934.
 - 5 W. Kowalenko, *Lodzie u Słowian wczesnośredniowiecznych*, Gdynia 1969.
 - 6 M. Janik, *Piraci słowiańscy w XII wieku*, http://www.academia.edu/4820760/Piraci_s%C5%82owia%C5%84scy_w_XII_wieku_Slavic_pirates_in_the_twelfth_century, dostęp 20 marca 2020
 - 7 P. Babij, *Wojskowość Słowian Połabskich*, Wrocław 2017, s 187.
 - 8 T. Częściak, *Nie tylko Kogungahela. Morskie wyprawy Słowian*, [w:] *Polska i sąsiedzi na przestrzeni wieków. Prace doktorantów historii*, t. III, red. A. Teterycz-Puzio, W. Skóra, Słupsk 2019, s 15-16.
 - 9 K. Pieradzka *Walki Słowian na Bałtyku w X-XII wieku*, Warszawa 1953, s 54.
 - 10 „*Expeditio ad Slavianfacta est. Iarmarusfactus est tutor filiorum Bugizlavi*”. — *Ex Annalibus Waldemarianis et Vitescolensibus*, MGH. SS, t. XXIX, s 178.
 - 11 K. Pieradzka *Walki Słowian* ..., s 54

odwetowymi Słowian. W drugiej fazie potęga Skandynawów została przyćmiona przez wojowników z południa. To w tym okresie miały miejsce największe wyprawy morskie Słowian. Wówczas setki słowiańskich łodzi z tysiącami wojowników spustoszyły stolicę Danii Roskilde- w 1135 r. i 1153 r., a w roku 1136 r zdobyły Konungahelę¹².

Okres trzeci to faza schyłkowa, którą zakończyło podbicie ziemi Słowian przez wojska króla duńskiego Waldemara I Wielkiego. To w tym okresie ma miejsce podbój ostatniej słowiańskiej świątyni, czyli Arkony na wyspie Rugii, którą zamieszkiwali waleczni żeglarze z plamienia Ranów. W końcowej fazie wojska duńskie zajmują całe Pomorze, które już w tym okresie było schryścianizowane¹³.

Charakter wypraw morskich Słowian był różny. Jak podkreśla już na wstępie w swoim obszernym artykule Leszek Wojciechowski wojna jest jednym ze środków bogacenia się. Zdobywczy wzięta siła od przeciwnika pomnaża dobra zwycięzcy. Działalność zbrojna należała do podstawowych źródeł bogactwa i zamożności. Dlatego akcje prowadzone miały przede wszystkim na celu zgromadzenie jak najwięcej zdobyczy. W miarę rozwoju społeczeństw, gdy powstawały coraz wyżej zorganizowane jego formy, charakter wojny zmienia się także. Możemy więc wyróżnić dwa typy działalności wojskowej: wojenną i łupieską¹⁴.

Mieszkańcy południowego Bałtyku wyprawiali się na sąsiadów w ramach wypraw odwetowych. Atakowali ich nadmorskie siedziby w celach rabunkowych, dla zdobycia cennych łupów. Ponadto miała miejsce niezliczona ilość ataków pirackich na morzu. Właśnie na tym aspekcie morskich wypraw chciałbym skupić uwagę. Owi morscy piraci z południowego Bałtyku nazywani często są chąśnikami. Termin prawdopodobnie powstał z połączenia dwóch słowiańskich słów, mianowicie chasa, czyli zgraja, mnogość oraz Chąsna, czyli właśnie rozbój. Chasą powszechnie nazywano grupę statków, a samych żeglarzy chąśnikami¹⁵. Kazimierz Ślaski podkreśla, że w skandynawskich sagach zachowały się wzmianki o nadbałtyckich chąśnikach. Jak twierdzi wspomina o siedzibach *słowiańskich junaków* pieśń GothormaSindhri¹⁶. Słowiańscy żaglarze nazywani bowiem byli piratami, rozbójnikami lub po prostu poganami. Możemy sądzić, że użycie tych określeń było celowe i było przejawem ówczesnej propagandy. Użycie tego typu określeń do innych nacji zależało od pochodzenia autora. Saxo Grammatyk określał mianem piratów właśnie Słowian i Sasów, a z kolei według Helmolda Słowianie wspólnie z Duńczykami jako rabusie najeżdżali Sasów¹⁷.

Podobne najazdy na domeny Słowian, czyli także Pomorze Zachodnie

12 E. Kosiarsz, *Wojny na Bałtyku X-XIX w.*, Gdańsk 1978, s 39-41.

13 K. Pieradzka, *Walki ...*, s 54

14 L. Wojciechowski, *Wyprawy łupieskie w Słowiańszczyźnie Zachodniej w X-XII w.*, Roczniki Humanistyczne t. XXXI, z. 2, 1983, s 19.

15 *Słownik Staropolski*, red., K. Nitsch, t. I, Warszawa 1953, s 223-224.

16 K. Ślaski, *Słowianie zachodni na Bałtyku w VII-XIII w.*, Gdańsk 1969, s 73.

17 M. Janik, *Piraci ...*, dostęp 20 marca 2020 s 4-6.

czynili Dunowie. Ebo, żywotopisarz Ottona z Bambergu, pisał wprost o pirackich najazdach duńskich. Opisał mieszkańca dawnego Szczecina, który trudnił się piractwem. W swoich interesach między innymi nawiedzał wybrzeże duńskie przywożąc stamtąd bogate łupy. W ramach odwetu to samo na mieszkańcach Szczecina i innych południowych wybrzeży czynili Duńczycy¹⁸.

Jedną z najczęstszych obelg pod adresem Słowian było używanie w stosunku do nich miana poganie. Nawet w okresie po misjach chrystianizacyjnych Ottona z Brambergu wojska pomorskie najeżdżające na Konungahelę nazywane są pogańskimi¹⁹. Oczywiście nie brakowało też wzajemnych najazdów między plemionami słowiańskimi.

W źródłach niemal w przypadku wszystkich bitew morskich, najazdów łupieżczych, a także odwetowych Słowianie przedstawiani są w pełni jako piraci, niezależnie od powodu ich wyprawy. Być może dlatego, że każda wyprawa morska bez względu na jej główny cel, była okazją do wzbogacenia się i zdobycia łupów.

Dlaczego mieszkańcy południowych wybrzeży wypływali w morze na rabunek? Odpowiedź zdaje się być bardzo prosta i sugerowana nieco wcześniej: aby pomnażać swoje bogactwo. Rabowano wszystko, co stanowiło jakąś wartość. Helmold opisał najazd łotrzyków słowiańskich na Hamburg i rabunek była²⁰. Dobrym towarem byli jeńcy, często sprzedawani w niewolę, albo przetrzymywani dla okupu. Ponadto jeńcy służyli jako siła robocza²¹.

Sami Słowianie, jako przyczynę piractwa podawali między innymi najazdy Sasów i kurczenie się terenów pod uprawę roli. Tak między innymi w świetle „Kroniki Słowian” tłumaczył się misjonarzom Przybysław.²² Wyprawiano się zarówno na tereny zachodnie na przykład okolic Wagrii i Lubeki, jak i na obszary niedotknięte jeszcze ekspansją zachodnią chociażby na Pomorze i na wyspę Rugii, która w dziejach piractwa bałtyckiego odegrała znaczącą rolę.

Jak twierdzi L. Wojciechowski, dawni dziejopisarze w czytelny sposób opisywali konkretny charakter wypraw. Jeśli chodzi o ekspedycje, których celem jest pozyskanie łupów: Ebo określa je jako „*incursiones piraticas*”, a Saxo Gramatyk zwrotem „*piratica opera*”. Drugi z wymienionych autorów stosuje także też inne wyrażenia. Na określenie wypraw łupieżczych stosowane są zazwyczaj następujące określenia rzeczownikowe: „*incursio*”, „*excursio*”, „*latrocinium*”, „*piratica opera*”. Określenie przez używanie czasowników oznaczających brać, łupić, pustoszyć, wtargnąć, rozpuścić zagony; poprzez zwrot: *praeda* + czasownik brać, zbierać, zagarniać. Uczestnicy zagonów to najczęściej „*raprotes*”, „*praedatores*”, „*latrones*” lub w przypadku wypraw morskich „*piratae*”. Jak twierdzi autor *Wypraw łupieżczych w Słowiańszczyźnie Zachodniej w X-XII w.*, po

18 Ebo, Żywot św. Ottona Biskupa Bamberskiego [w:] Pomiędzy Dziejowce Polski, S II, t VII, cz 2, opr. J. Wikarjak, wstęp K. Liman, Warszawa 1969, s 95.

19 SnorreSturlason, Heimskringla, w: Słowiańszczyzna pierwotna, G. Labuda, Warszawa 1954, s 311.

20 HelmoldKronika Słowian, Warszawa 1974, s 193.

21 Anonim tzw. Gall, Kronika Polska, II, 35, Kraków 1982, s98.

22 Helmold Kronika Słowian, Warszawa 1974, s 332-333.

pobieżnym chociażby przejrzeniu roczników i kronik można zauważyć, że opisy wypraw łupieskich są niekiedy bardzo do siebie podobne²³.

L. Wojciechowski zwraca uwagę na jeszcze jeden ciekawy szczegół dotyczący opisów wypraw pirackich, który ma związek z ich obliczem moralnym. W analizowanych źródłach uwidacznia się rozróżnienie między sławą wiązaną z walką a gromadzeniem łupów, które nie służy sławie. Badacz kusi się o stwierdzenie, że dla Anonima tzw. Galla, Helmolda czy też mistrza Wincentego, prezentujących ideologię rycerską zachodnio i środkowoeuropejskiego kręgu kulturowego, łupiestwo jest zajęciem traktowanym z odcieniem pogardy, o tyle dla Saxa, którego światopogląd wywodzi się z tradycji wikińskiej, nie przynosi ono ujmy²⁴.

Podejście ideowe dotyczące zdobywania łupów wydaje się być jednak pewnego rodzaju woalem, który ma przykryć i usprawiedliwić działania piractwa. Swoje zagony rozpuszczali zarówno władcy jak i możni, których było stać na zgromadzenie floty i odpowiedniej ilości wojów. Wyraz tego możemy znaleźć w idealne władcy wczesnośredniowiecznego. Jak można wywnioskować sława wojenna była dla niego cenniejsza od zysków płynących z łupiestwa. Jednak z uwagi na to, że musiał on zwracać uwagę nie tylko na swoją sławę, ale także być dobrym opiekunem dla poddanych i kraju dlatego władca powinien być *nie tylko Wielkim Wojownikiem, ale i Wielkim Łupieżcą*²⁵. W dziełach z początku X w. wykazywanie słuszności wypraw łupieskich nie jest zróżnicowane. Dopiero w okresie późniejszym w kronikach na przykład Helmolda, czy też Wincentego występuje większą różnorodność uzasadnień słuszności najazdów. Im bardziej wyprawy łupieskie nie mieściły się w kategoriach norm etycznych chrześcijaństwa, im bardziej widziano ją jako zło, tym bardziej kronikarze, opisujący czyny gloryfikowanego władcy, musieli ją usprawiedliwiać i wykazywać jej słuszność. Dlatego też zagony są coraz bardziej widziane w kategoriach zemsty i kary²⁶.

Ernest Hilgard we *Wstępie do psychologii* określa to zjawisko jako mechanizm racjonalizacji. Jak twierdzi jest to sposób obrony mentalnej polegający na podtrzymywaniu szacunku dla samego siebie, poprzez przypisywanie wiarygodnych i dających się zaakceptować przyczyn postępkom impulsywnym lub wynikającym z mniej chwalebnych powodów²⁷. Przypisując obcym popełnianie okrucieństw i grabieży uwalnia się tym samym samego siebie i swoje otoczenie, a w przypadku kronikarzy zleceńodawców i gloryfikowanych władców od takich samych czynów. Będąc w ten sposób oczyszczeni, muszą się bronić przed napadami obcych i każdy ich atak jest usprawiedliwiony i wynikający ze szlachetnych pobudek. Wyszczególnione przez E. Hilgardamniej

23 L. Wojciechowski, *Wyprawy łupieskie...* s 22-23.

24 Ibidem, s 30-31.

25 L. Wojciechowski, *Wyprawy łupieskie ...*, s 37-38.

26 Ibidem, s 45-46.

27 E. Hilgard, *Wstęp do psychologii*, Warszawa 1968, s 990.

chwalebne powody należy rozumieć jako chęć wzbogacenia się kosztem niszczenia i łupienia innych Saxo Gramatyk określił to jako „*studio prede*”. Racjonalizacja u wczesnośredniowiecznych autorów, przybiera różne formy, a przy końcu XII w. jest już doskonale wykształcona²⁸.

Piractwo było więc rzemiosłem i to dość intratnym. Ze źródeł wyłania się więc postać bogatego pirata. Mieli oni swoje floty, składające się z kilku, a może i więcej łodzi. Każda z nich miała swoją załogę. Bardzo ciekawym aspektem wypraw morskich Słowian zdaje się być hierarchia i struktura floty. Nie posiadamy konkretnych informacji, jak była zorganizowana flota wojenna, jak i przez kogo była budowana, w jaki sposób byli mobilizowani wojowie. W źródłach zachowały się jednak informacje pośrednie, które mogą być przyczynkiem do dyskusji na ten temat i postawienia wniosków.

Trzeba pamiętać, że to czasy wczesnego feudalizmu, gdzie zaczęły się kształtować warstwy społeczne charakterystyczne dla tego okresu. Warto jest także przyjrzeć się strukturze armii sąsiadów Słowian nadbałtyckich.²⁹Należy przeanalizować też wszelkie informacje na ten temat w dostępnych źródłach. Wiedzy o flocie i drużynach pomorskich należy szukać w relacjach z wypraw morskich. Obraz organizacji floty zawarty został w relacji zdobycia Konungahelii w Heimskringili. SnorreSturlason opisał, że na czele wzbudzającej kontrowersje liczy 650 okrętów stał książę Racibor I, nazywany także królem morskim. Bezpośrednio podlegli mu są siostrzeniec Dunimysł i wojewoda Unimor. Im z kolei podlegali dowódcy niższą rangą. Unimor miał powiedzieć jeszcze przed bitwą, że Słowianie zostawia pod grodem wielu ludzi i niejednego dowódcę. Możemy domyślać się, że chodzi o możnych, którzy mieli przewodzić swoim drużynom. W słowach, które miał wypowiedzieć wojewoda Unimor, który prowadził za sobą wielu ludzi wyraźnie rysuje się podział na żołnierzy i dowódców. *Cale wojsko przystąpiło tedy do króla. Chrześcijanom zdawało się, że złożyli naradę, by stąd odejść. Ale jeden z tłumaczy, który umiał po słowiańsku, posłyszał, co mówił wojewoda, zwany Unimorem. Ten tak przemówił: „To jest lud pewny siebie i trudny do pokonania, a nawet gdybyśmy pobrali wszystko, co jest w tym mieście, łatwo może się zdarzyć, że będziemy musieli zostawić drugie tyle w zamian. Lepiej było tu nie przychodzić Tylu ludzi i niejednego dowódcę tu zostawimy”*³⁰. W ostatnim zdaniu relacji autor sagi przekazał informacje o strukturze armii Racibora, która w swoich szeregach miała nie tylko wodza, czyli księcia i wspomnianych wcześniej dwóch dowodzących jego siłami, ale także dowódców niższej rangi.

Kim byli i z jakiej warstwy się wywodzili nie wiemy tego na pewno, ale z dużą dozą prawdopodobieństwa możemy stwierdzić, że było to przedstawiciele ważnych nadbałtyckich rodów. Światło na to twierdzenie rzucają nam inne źródła. Podobna wzmiankę o tym, że na czele armady stali książęta lub możni zawiera relacja Helmolda w rozdziale „*Oblężenie Mediolańczyków*”. Mowa jest

28 L. Wojciechowski, *Wyprawy łupieskie...*, s 46.

29 P. Babij, *Wojskowość Słowian Połabskich*, Wrocław 2017, s. 187

30 SnorreSturlason, *Heimskringla*, [w:] *Słowiańszczyzna pierwotna*, G. Labuda, Warszawa 1954, s 308-310.

tam o Henryku Lwie, który Niklotowi i innym kazał stawić się u siebie. Można snuć spekulacje na temat tych „innych”, czy byli to inni książęta obodrzyccy, naczelnicy, czy też możni związani z państwem Niklota³¹.

Organizacja wypraw morskich była w gestii działalności możnych, nie zajmowali się wieśniacy pozabawieni ziemi. Bogatych właścicieli łodzi wskazuje wiele źródeł. Helmold wymieniał Rochela, który pochodził z plemienia Wagrów. Herbord zaś pisał o Wyszaku, właścicielu sześciu statków, który został ocalony z duńskiej niewoli. Niedamir jest wymieniany w dziele „Świętego Ottona Biskupa Bamberskiego Żywot z Prűfening” jako właściciel trzech łodzi. Saxo Gramatyk wskazał na Domatora z Rugii, który prowadził negocjacje w imieniu swojego kraju z Duńczykami³².

Swoje floty, czy jak można inaczej powiedzieć, morskie drużyny posiadali książęta i zależni często od nich możni. Struktura na morzu zdaje się być odzwierciedleniem struktury lądowej. Nie znamy także dokładnie struktur lądowych wojsk Słowian z południowego wybrzeża Bałtyku. Jednak analizując podobne twory militarne u ich sąsiadów w tym także w armii Piastów. W organizacjach wczesnofeudalnych kluczową rolę pełniła drużyna³³. O strukturze armii pierwszych Piastów pisał Ibrahim ibn Jakub. Jak ważną rolę odgrywali drużynnicy w państwie Mieszka I dowiadujemy się z przekazu al.-Bekriego. *Jeśli zaś chodzi o ziemie [teren] kraju M[a]sh[a]qah [Mesheqqa] to ten jest rozległym pośród ich krajów i jest bogaty w pszenicę, mięso, miód i rybę. Pobiera daniny [dostawy] w monecie targowej [w bitej monecie] [al – mathaqil al – marktija] a ta daje utrzymanie jego ludzi; każdego miesiąca tamten otrzymuje zarządzoną ilość [określoną] z nich. Ma on 3000 zbrojnych a to są wojownicy [Ldbg. jest pomoc], których setka przeważa nad 10 000 innych wojowników. Daje ludziom szaty, rumaki, broń i wszystko czego potrzebują. Jeżeli jednemu z nich urodzi się dziecko to [on] nakazuje wydać mu utrzymanie, [bez względu czy] czy byłby płci męskiej czy żeńskiej, a gdy staje się dojrzały płciowo daje mu żonę i płaci za to dar ślubny ojcu dziewczyny; jeśli to jest dziewczyna wydaje ją za mąż i daje tym samym dar ojcu. Dar ślubny jest u Słowian duży [znaczny] a procedura [zwyczaj] jest przy tym taka jak u Berberów. Jeżeli jednemu mężczyźnie dwie lub trzy córki się urodzą to są one powodem jego bogactwa, jeśli zaś synowie się mu urodzą to ubożeje³⁴. Podobne sformułowania o piastowskich wojach możemy znaleźć w wersji al.-Kazwiniego relacji wczesnośredniowiecznego kupca. Mowa jest także o podatkach, które przeznaczane są na wyposażenie wojów pieszych i pancernych oraz na żołd dla nich³⁵.*

Dla każdego władcy posiadanie odpowiednio wyposażonej i wyszkolonej

31 Helmold Kronika Słowian, Warszawa 1974, s 346.

32 M. Janik, *Piraci słowiańscy w XII wieku*, s 10-12.

33 P. Babij, Pomorscy drużynnicy jako element elity barbarzyńskiej, https://www.academia.edu/3473911/Pomorscy_dru%C5%BCynnicy_jako_element_elity_barbarzy%C5%84skiej dostęp 13 kwietnia 2020, s 1-4.

34 P. Pranke, Relacja Ibrahima ibn Jakuba z podróży - nie tylko „do krajów słowiańskich”, https://www.academia.edu/13087894/RELACJA_IBRAHIMA_IBN_JAKUBA, dostęp 18 marca 2020.

35 Ibrahim ibn Jakub, według wersji al.-Kazwiniego, [w:] *Słowiańszczyzn pierwotna*, G. Labuda, Warszawa 1954, s 186.

siły militarnej było warunkiem do realnego sprawowania władzy. Drużyny składały się z wojowników elitarnych wywodzących się z możnych rodów. Podzielone były na obsady grodów i przybocznych władcy. Z tej drugiej grupy wywodzić się mogą późniejsze elity rycerskie. Warto jest także zauważyć, że swoje drużyny mieli także możni. Oczywiście nie mogli się one równać z drużynami księcia jednak osoby o odpowiednich zasobach ekonomicznych tworzyły doborowe oddziały, w tym także drużyny morskie. Powstawać mogły w dwojaki sposób: z drużynników oddanych możnym pod dowództwo przez monarchę, albo też jako ich całkowicie prywatna siła zbrojna³⁶.

Paweł Babij zwraca uwagę, że zarówno w Skandynawii, jak i u Słowian podział łupów był formą wynagrodzenia dla drużyny. Nie mamy wiemy jak były sformowane drużyny morskie Słowian. Przez analogię do instytucji innych oddziałów można pokusić się o przypuszczenie, że, jej część, a zwłaszcza jednostki pomocnicze, czyli statki pirackie, pochodziły z mobilizacji zajmujących się tym procederem wielmożów. Można się także spodziewać, że na tej samej zasadzie, na której książę dysponował własną pancerną jazdą, posiadał i swoją flotę³⁷.

Pewne światło na strukturę wojsk pomorskich rzuca także relacja Herborda. Żywotopisarz biskupa Ottona informuje o tym, że dziewięciu ojców rodzin wesprze w wyposażeniu i utrzymaniu rodziny dziesiątego, który pójdzie na wojnę z księciem³⁸.

O podziale i strukturze sił pomorskich możemy także wywnioskować z kart *Kroniki Polskiej*. Jej autor w opisie oblężenie Kołobrzegu przez wojska Bolesława III Krzywoustego wśród obrońców grodu wspomina nie tylko załogę miasta, ale także mieszkańców. Tych ostatnich można rozumieć jako przejaw pospolitego ruszenia³⁹.

Wymieniane jest ono bardzo często jako struktura wojsk lądowych. Pospolite ruszenie mógł ogłaszać wiec, następnie wybierając na wyprawę księcia. Niewykluczone, że podobne zasady, jak w odniesieniu do pospolitego ruszenia funkcjonowały na morzu⁴⁰. Należy jednak ze stanowczością podkreślić, że nie ma jednoznacznych dowodów na taką strukturę floty. O flocie Słowian z południowego wybrzeża Bałtyku wiemy z pewnością to, że składała się z różnego rodzaju jednostek. Podstawę jej stanowiły statki bojowe obsadzone wiosłarzami i załogą zbrojnych. Były również statki pomocnicze składające się złodzi rybackich i kupieckich⁴¹.

Ostatnią kwestią, którą chciałbym poruszyć w tym miejscu jest uzbrojenie wojów z terenów Obodrzyców, Wioletów i Pomorzan. Bardzo interesujące

36 P. Babij, *Pomorscy drużynnicy jako element elity barbarzyńskiej*, https://www.academia.edu/3473911/Pomorscy_dru%C5%BCynnicy_jako_element_elity_barbarzy%C5%84skiej dostęp 13 kwietnia 2020, s 1-4.

37 Ibidem, s 12-13.

38 P. Babij, *Jeden z dziesięciu. Pomorskie kontyngenty dla Krzywoustego według relacji Herborda*, Przegląd Zachodniopomorski, r XXXII (LXI), z 2, Szczecin 2017, s 43-44.

39 Anonim tzw. Gall, *Kronika Polska*, II, 39, s 104.

40 P. Babij, *Wojskowość Słowian Połabskich*, Wrocław 2017, s 206.

41 K. Pieradzka, *Walki Słowian na Bałtyku w X-XII wieku*, Warszawa 1953, s 50

przesłanie w tej kwestii możemy przeczytać u Anonima zwanego Gallem. Opisuje on napaści Pomorzan na kościół w Spycimirzu. Sługa arcybiskupa gnieźnieńskiego Marcina miał rozpoznać najeźdźców po charakterystycznej broni. *I tak bez wątpienia zostaliby tam wszyscy razem zamordowani, lub też zarówno pan, jak i sługa dostaliby się do niewoli, gdyby nie to, że któryś ze służących stojących na zewnątrz, rozpoznawszy ich broń pobiegł do drzwi kościoła wołając, że Pomorzanie są tuż tuż*⁴². O jaką broń charakterystyczną dla Pomorza chodzi kronikarz nie wskazał. Opisał jedynie ocalanie kościoła i arcybiskupa. Niewątpliwie pomocne w tym było szybkie rozpoznanie zbliżających się do Spycimirza napastników.

Możemy tylko domniemać, że może chodzić na przykład o włócznie, typowe dla Pomorzan tarcze, albo też zdobienia broni. Zdecydowanie więcej o rodzaju broni, która używana była w omawianym okresie na Pomorzu, mówią źródła archeologiczne. Jak wynika z archeologicznych statyk na południowym wybrzeżu Bałtyku, czyli na Pomorzu Zachodnim, ziemi Wioletów i Obodrzyców odkryto łącznie blisko 1700 wczesnośredniowiecznych zabytków. Największą grupę, czyli 23 procent ogółu, stanowią groty strzał, włócznie zaś to 18 procent wszystkich zabytków. Kolejną pozycją w tym zestawieniu są topory stanowiące 13 procent znalezisk. 10 procent to noże bojowe. Miecze to zaledwie 3 procent. Znaczna część znalezisk to elementy rzędu końskiego i uprzęży. Największą grupę tu stanowią ostrogi. Jedną z ostróg wczesnośredniowiecznych znaleziono w Słupsku⁴³.

Występowanie zabytków militarnych na wymienionym terenie nie jest równomierne. Zależy między innymi od gęstości zaludnienia. Z terytorium Wioletów pochodzi aż 58 procent znalezisk, z Pomorza 22 procent, a z terenu Obodrzyców 20 procent. Skąd te procentowe dysproporcje związane z rodzajem broni? Przede wszystkim wynika to z zamożności wojów. Miecze zdecydowanie uchodzą za broń najdroższą, dlatego też najrzadszą. Popularnym orężem były topory, które w Europie rozsławili Skandynawowie. Ci jednak mieli topory przejąc od Słowian, łącznie z nazwą tej broni. Topory były zdecydowanie o wiele tańsze w wykonaniu od mieczy. Ponadto miały wielofunkcyjne zastosowanie. Najpopularniejszą, a zarazem chyba najskuteczniejszą bronią, była włócznia. Osadzony grot na długim drzewcu trzymał na dystans wroga i sprawnie uderzał z odległości, gdy tylko nadarzała się okazja. Broń drzewcowa była doskonała w zwartym szyku, tak zwanej ścianie tarcz. Dobry włócznik mógł zadać skuteczny cios znajdując szparę w szyku. Włócznie i oszczepy doskonale spisywały się także podczas walk morskich. Można było nimi ciskać z odległości oraz walczyć także w trakcie abordażu. Taktyka bitew morskich polegała najpierw na ostrzelaniu wroga strzałami z łuku, obrzuceniem oszczepami, przechwyceniem

42 Anonim tzw. Gall, Kronika Polska, II, 43, Kraków 1982, s107.

43 P. Świątakiewicz, *Znaleziska wczesnośredniowiecznych militariów na południowym pobrzeżu Bałtyku*, [w:] *Wojskowość ludów Morza Bałtyckiego Mare Integrans Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego*, red. M. Bogacki, M. Franz, Z. Pilarczyk, Toruń 2007, s 65.

łodzi przeciwnika hakami, przycapnięciem jej do burty i dokonaniem abordażu⁴⁴.

Według badaczy z okresu powojennego Słowianie na morzu mieli używać tarcz okrągłych. Przede wszystkim były poręczniejsze od tarcz w kształcie owalu lub migdała. Ich głowy miały chronić hełmy. Według teorii K. Pieradzkiej były to hełmy stożkowe podobne to tych znalezionych w innych częściach Słowiańszczyzny na przykład w Wielkopolsce⁴⁵. Wykopaliska jednak nie potwierdzają większej liczby szłomów na Pomorzu. W ogóle hełmy i pancerze nie stanowią zbyt dużej grupy znalezisk. Na Pomorzu wymieniane są tylko dwa takie znaleziska, za Odrą zaś cztery. Przypuszczać możemy, że Słowianie mogli używać stożkowych złomów, ale równie hełmów typu normańskiego. Przecież kontakty handlowe i militarne ze Skandynawami były powszechne⁴⁶. Bitwy morskie w omawianym okresie najczęściej staczano w rejonie wybrzeży. Wynikać to mogło między innymi ze stawianych flotom zadań, czyli przerzucania wojsk na wybrzeża wroga. Według Edmunda Kosiarza morze traktowane było wówczas jako najszybsza droga transportu, w tym także wojów, a nie akwen działań wojennych. Wniosek ten potwierdzają częściowo źródła archeologiczne, bowiem wielu znalezisk dokonano u ujść rzek. Także o bitwach toczonych w pobliżu miejsc gdzie rzeki wpływają do morza informował Saxo Gramatyk. Saxo opisał między innymi bitwę ujścia Odry⁴⁷. Taktyka walki na morzu miała wyglądać następująco. Armada, jeżeli było to możliwe, atakowała z zaskoczenia. Najpierw wrogie łodzie ostrzeliwano gradem strzał. Gdy jednostki zbliżyły się na najbliższą możliwą odległość, zarzucano haki abordażowe. Po przyciągnięciu wrogiej łodzi do burty swojej następował abordaż i walka wręcz. Część badaczy nie wyklucza, że mogło dochodzić do taranowania łodzi przeciwników⁴⁸. Taktyka choć wydaje się skuteczna, nie musiała być stosowana w każdej możliwej sytuacji. Łodzie bowiem były przedmiotami cennymi, na których budowę mogli pozwolić sobie jedynie bogaci. Dodać należy, że bitwy toczone były na spuszczonej żaglach. Do łodzi wrogów podpływano przy pomocy wiosła. W walkach udział brały nie tylko jednostki typowo bojowe, ale także rybackie, kupieckie oraz zajmujące się zaopatrzeniem dla wojów⁴⁹. Opisy walk morskich ich taktykę znaleźć możemy znaleźć w źródłach. Saxo opisuje nie tylko kolejne fazy ataku, ale również wyzwiska, które rzucano pod adresem wroga, a które miały podnieść moralne floty⁵⁰.

Do drugiej połowy XII wieku Słowianie nadbałtyccy z powodzeniem siali postrach na morzu. Bałtyk i morskie rzemiosło dało początek wielkim fortunom

44 P. Świątakiewicz, *Znaleziska*, s 65-67.

45 K. Pieradzka, *Walki Słowian na Bałtyku w X-XII wieku*, Warszawa 1953, s 34-37.

46 P. Świątakiewicz, *Znaleziska*, 7, tabele s 82-102.

47 Saxo Gramatyk, *Kronika Danii*, s 448.

48 E. Kosiarz, *Wojny na Bałtyku X-XIX w*, Gdańsk 1978, s 32-33.

49 M. Janik, *Obraz bitwy morskiej między Słowianami a Duńczykami w kronice Saxo Gramatyka*, [w:] *Wojskowość ludów Morza Bałtyckiego Mare Integrans Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego*, red. M. Bogacki, M. Franz, Z. Pilarczyk, Toruń 2007, s 259.

50 Saxo Gramatyk, *Kronika Danii*, s 447.

możnych z Pomorza oraz Połabia. Słowiańscy żeglarze opanowani, być może od Skandynawów, sztukę budowy łodzi morskich oraz sposobu żeglowania nimi. Praca na morzu dla Słowian stała się intratnym rzemiosłem. Pływali w celach handlowych, na połów ryb, ale także na wyprawy wojenne i pirackie. Te ostatnie zajęcia zdaje się być, mimo ryzyka utraty życia i zdrowia, łatwym sposobem wzbogacenia się. U Słowian pływających po morzu wytworzyła się struktura, którą można porównać do podobnych organizacji działających analogicznie na lądzie. Opierały się one na systemie hierarchii wczesnofeudalnej. Na czele floty stał książę lub możny. Załogi łodzi lub floty można porównać do znanych nam drużyn książęcych lub grodowych, które funkcjonowały na przykład w państwie Piastów. Z wypraw morskich pochodziła znaczna część bogactw mieszkańców południowego Bałtyku. Dzięki temu na wybrzeżu rozwijały się pierwsze osady i grody portowe, które pełniły znaczącą rolę w rozwoju południowego wybrzeża Bałtyku. Morskie doświadczenia słowiańskich wojów oraz rozwój portów i ośrodków grodowych dały podwaliny pod późniejsze miasta, rozwijające się w nich rzemiosła oraz handel.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Anonim tzw. Gall, Kronika Polska, Kraków 1982.
- Ebo, Żywot św. Ottona Biskupa Bamberskiego [w:] Pomniki Dziejowe Polski, S II, t VII, cz 2, opr. J. Wikarjak, wstęp K. Liman, Warszawa 1969.
- „Expeditio ad Slaviamfactaest. Iarmarusfactusest tutor filiorumBugizlavi”. – Ex AnnalibusWaldemarianis et Vitescolensibus, MGH. SS, t. XXIX
- Helmold Kronika Słowian, Warszawa 1974.
- Ibrahim ibn Jakub, według wersji al-Bakriego, [w:] P. Pranke, Relacja Ibrahima ibn Jakuba z podróży - nie tylko „do krajów słowiańskich”, https://www.academia.edu/13087894/RELACJA_IBRAHIMA_IBN_JAKUBA, dostęp 18 marca 2020.
- Ibrahim ibn Jakub, według wersji al-Kazwiniego, [w:] Słowiańszczyzn pierwotna, G. Labuda, Warszawa 1954.
- Saxo Gramatyk, Kronika Danii, opr. F. Horn, tł. J. Wolucki, Warszawa 2014, wydanie internetowe <https://sites.google.com/site/margreteerykiunia/44-saxo>, dostęp 28 września 2017.
- SnorreSturlason, Heimskringla, [w:] Słowiańszczyzna pierwotna G. Labuda, Warszawa 1954.

Literatura

- Babij P., Jeden z dziesięciu. Pomorskie kontyngenty dla Krzywoustego według relacji Herborda, Przegląd Zachodniopomorski, r XXXII (LXI), z 2, Szczecin 2017, s 43-44.
- Babij P., Pomorscy drużynnicy jako element elity barbarzyńskiej, https://www.academia.edu/3473911/Pomorscy_dru%C5%BCynnicy_jako_element_elity_barbarzy%C5%84skiej dostęp 13 kwietnia 2020.
- Babij P, Wojskowość Słowian Połabskich, Wrocław 2017.
- Częściak T., Nie tylko Kogunghela. Morskie wyprawy Słowian, [w:] Polska i sąsiedzi na przestrzeni wieków. Prace doktorantów historii, t. III, red. A. Teterycz-Puzio, W. Skóra, Słupsk 2019, s 9-17.
- Hilgard E., Wstęp do psychologii, Warszawa 1968.
- Janik M, Obraz bitwy morskiej między Słowianami a Duńczykami w kronice Saxo Gramatyka, [w:] Wojskowość ludów Morza Bałtyckiego Mare Integrans Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego, red. M. Bogacki, M. Franz, Z. Pilarczyk, Toruń 2007, s 248-263.
- Janik M., Piraci słowiańscy w XII wieku, http://www.academia.edu/4820760/Piraci_s%C5%82owia%C5%84scy_w_XII_wieku_Slavic_pirates_in_the_twelfth_century_ dostęp

20 marca 2020

- Koczy L. Polska i Skandynawia za pierwszych Piastów, Poznań 1934.
Kosiarz E, Wojny na Bałtyku X-XIX w, Gdańsk 1978.
Kowalenko W, Łodzie u Słowian wczesnośredniowiecznych, Gdynia 1969.
Pieradzka K, Walki Słowian na Bałtyku w X-XII wieku, Warszawa 1953.
Pranke P, Relacja Ibrahima ibn Jakuba z podróży - nie tylko „do krajów słowiańskich”,
https://www.academia.edu/13087894/RELACJA_IBRAHIMA_IBN_JAKUBA, dostęp 18 marca 2020.
Słownik Staropolski, red., K. Nitsch, t. I, Warszawa 1953.
Ślaski K., Słowianie zachodni na Bałtyku w VII-XIII w., Gdańsk 1969
Świątakiewicz P. Znaleźiska wczesnośredniowiecznych militariów na południowym pobrzeżu Bałtyku, [w:] Wojskowość ludów Morza Bałtyckiego Mare Integrans Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego, red. M. Bogacki, M. Franz, Z. Pilarczyk, Toruń 2007, s 58-105.
Wojciechowski L., Wyprawy łupieskie w Słowiańszczyźnie Zachodniej w X-XII w, Roczniki Humanistyczne t. XXXI, z. 2, 1983, s 19-87.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ ЮНАКІВ СХІДНОЇ УКРАЇНИ ПІД ВПЛИВОМ ВІЙСЬКОВИХ ПОДІЙ НА ДОНБАСІ

*Шевякова Інеса Петрівна,
асистент кафедри психології*

*Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка м. Старобільськ, Україна
shevine@rambler.ru*

Постановка проблеми. Починаючи з 2014 року Україна перебуває у стані невизначеності та повної дезорієнтації в усіх сферах життя – політичній, економічній, соціальній, культурній, освітній тощо, що безумовно відбивається на психологічній складовій громадян країни. У першу чергу, це стосується тих, кого безпосередньо торкнулася війна на Сході України, і чиє життя вже не буде як раніше.

Нова ситуація вимагає перегляду власних переконань, зміни світосприйняття, перебудови життєвих завдань та планів і пошуку нових ресурсів задля адаптації до нової та водночас складної життєвої ситуації.

Юнацтво – це період загальної стабілізації особистості, визначення свого місця у соціумі, набуття і реалізація сенсів життя[1], але коли втручаються непередбачувані події, коли до вікової кризи додається життєва, нормативний шлях розвитку особистості стає під загрозу.

Одним з найнебезпечніших наслідків зустрічі людини з травматичними переживаннями є втрата ціннісно-сміслових орієнтацій[2;3].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вплив кризових та складних життєвих ситуацій на особистість та її ціннісно-сміслову

сферу вивчали такі дослідники як В. Франкл, Б. Колодзін, Н. Тарабріна, Ф. Василюк, Т. Титаренко, Т. Ларіна, Г. Чайка, В. Зливков, О. Вознесенська та ін., однак, все ж питання про трансформацію ціннісної сфери саме в юнацькому віці під впливом воєнного конфлікту на Донбасі.

Мета статті – дослідити зміни у життєвих цінностях юнаків під впливом складної життєвої ситуації – військовими подіями на Сході України.

Виклад основного матеріалу. Наше дослідження проводилося на базі ЛНУ імені Тараса Шевченка (що є наразі евакуйованим до м. Старобільськ) зі студентами, що продовжують навчання у дистанційному та стаціонарному режимі на підконтрольних та непідконтрольних територіях. Задля визначення життєвих цінностей нами була використана Ретроспективна анкета настанов (А. Низовських), що досліджує життєві принципи в яких зафіксован системи ціннісних орієнтацій та інтенцій людини [4, с.126]. Досліджуваням заздалегідь не надавалася інформація про зв'язок дослідження та подій на Сході, отже вони у вільній формі описували життєві принципи, їх дотримання за 10-ти бальною шкалою та джерела виникнення. З 252 принципів - наративів, що виникли в останні 2-3 роки у 261 студента, у 33 випадках складні життєві ситуації вказані як джерела виниклих принципів, 8 з яких зазначають саме ситуацію на Сході як подію що змінила останні 2-3 роки їх принципи життя (див. Табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Зміст та дотримання принципів, що виникли у юнаків у зв'язку з подіями на Сході України (мовою оригіналу)

№	Життєві принципи	Дотримання принципу, де 10-мах
1	Просто жить и радоваться каждому новому световому дню	8
2	Если чего-то сильно хочешь - никогда этого не получишь.	8
3	Живи одним днём.	10
4	Живи сегодняшним днем. Получать удовольствие от жизни, наслаждаться ей	9
5	Борись и никогда не сдавайся; 2. Никому не верь; 3. Защищай свою семью, свои права и отстаивай свое право на счастье	9
6	Не всегда говори то, что думаешь	8
7	не стройть долгосрочные планы	8
8	Не думай о том, что могут подумать о тебе другие	9

Бачимо, що значна частина означених принципів стосується розуміння часу життя як цінності. Разом з тим, спостерігаємо, що життя юнаків ділиться на «до» та «після», майбутнє невизначене та має скорочену перспективу, по відношенню до інших – тенденція до скритності та знецінення думок з певною відстороненістю від оточуючих. Тільки один опис позначає агресивну тенденцію до боротьби та захисту. Також варто зазначити, що цих нових принципів юнаки дотримуються на досить

високому рівні, а отже реалізують їх на поведінковому рівні впевнено, не сягаючи відмітки нижче 8 з 10 можливих.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, бачимо, що цінності юнаків, що зіткнулися з військовими подіями на сході України, зазнають істотних змін під впливом складної життєвої ситуації та мають ознаки переживання травматичного досвіду та захисної поведінки. Цей факт вказує на необхідність переосмислення травматичного досвіду та пошуку особистісних ресурсів задля пошуку нових життєвих орієнтирів та сенсів, що базуються на довірі до життя та «спраги жити». Для цього потрібно формувати у цей сензитивний для розвитку та формування ціннісної сфери юнака період ті сенсо-життєві орієнтири, які б спонукали молоду людину до відповідальності за власне життя та творення свого шляху особистісного розвитку у широкій життєвій перспективі. Тому наразі стоїть питання розробки психологічних методів та форм роботи з ціннісно-смісловою сферою юнаків, що переживають складну життєву ситуацію у зв'язку з подіями на Донбасі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кон И.С. Психология юношеского возраста: (Проблемы формирования личности). Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. — М.: Просвещение, 1979. — 175 с.
2. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. — М., 1980. — 216 с.
3. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. — М.: Смысл, 2003. — 487 с.
4. Низовских, Н. А. Жизненные принципы и ценностные ориентации мужской студенческой группы // Вестник ВятГУ. 2009, №1 (2). С. 125-131.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА УМОВ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Шмаюн Ольга Юрївна,

аспірант Київського національного університету культури і мистецтв,

olinka.fedorenko@gmail.com

Науковий керівник –

доктор філософських наук, професор,

Бровко Микола Миколайович

На сьогоднішній день розвиток техніки та засобів телекомунікацій, поява можливості миттєвого обміну інформацією з будь-якої точки світу призвело до початку формування глобального інформаційного суспільства. Правильне управління інформаційними потоками і володіння інформацією

сприяють побудові грамотного управління різними процесами, наприклад, діяльність в культурі, політиці чи у педагогіці.

Якщо винайдення телефонного апарата дозволило людству крокувати в майбутнє швидкими темпами, передаючи один одному за тисячі кілометрів потрібну інформацію, то поява Інтернет-простору або Кібер-простору пришвидшила цей процес у декілька десятків разів.

Останнім часом доступна інформація стає все більш важливою характеристикою. Саме в доступності інформаційних ресурсів грають ключову роль бібліотеки, музеї, виставки, будучи невід'ємною частиною інформаційного суспільства і виконуючи масу важливих функцій, серед яких реалізація права на доступ до інформації, створення і збереження величезних масивів інформації, класифікація джерел за галузями знань.

Такий потужний розвиток високих технологій спонукає людство йти в ногу з часом, що виявляється у створенні різноманітних новітніх Інтернет-проектів [2]. Інтернет та його можливості не лише сьогодні важливі для представників установ культури.

Сьогодні є всі можливості для створення за допомогою Інтернету не тільки соціального, а й культурного осередку, в якому бібліотеки, музеї, архіви, служби інформації і т.п. відіграють значну роль, оскільки установи такого роду, виконують як кумулятивну (створену для збереження культури) так і трансляційну функцію. Для транслявання культури названі установи завжди створювали і пропонували користувачам такі інформаційні продукти, як бібліотечний (музейний, архівний) фонд, путівники та каталоги по фондам, експозиції тощо. Звісно ж, що і віртуальні бібліотеки, музеї, архіви слід розглядати як інформаційні продукти. Але це нові інформаційні продукти.

При всій різниці цих інформаційних продуктів загальним є не тільки те, що вони транслюють культуру, а й їх предметність (предметними складові їх первинні документи, бібліографічні картки, ілюстрації тощо). На відміну від них віртуальна бібліотека, музей, архів - це організована сукупність образів документів, подаються в них книги, журнали, інші документи, які не можна потримати в руках. Але вони фізично не займають місця, що надзвичайно важливо в умовах нестачі території для зберігання, їх образ можна тиражувати стільки раз, скільки звернеться людей на Web-сторінку, на якій вони представлені. У той час як реальний фонд, картковий каталог може подивитися відносно невелике число людей, та й доступність друкованого каталогу, будь-якого бібліографічного покажчика обмежена невеликим тиражем їх видання.

Електронні бібліотеки, музеї, архіви роблять доступними твори культури, в тому числі класичні, не тільки можливістю звернення до них великої кількості людей, а й тим, що допомагають значно швидше знаходити інформацію.

З часом все популярнішим віртуальним здобуттям знань в сфері культури, стає створення віртуальних музеїв, бібліотек. Свій початок

розвитку дана сфера бере з 90-х років ХХ століття, а через 30 років кількість екскурсантів збільшилася до рівня реальних відвідувачів музеїв та бібліотек. Сьогодні віртуальні музеї відрізняються структурними і функціональними різноманітностями. У віртуальних музеях є багато плюсів, але є і мінуси. З позитивних характеристик, найвагомішим є безкоштовне навчання, розширення кругозору, кожен «експонат» супроводжується хорошим ілюстративним і текстовим матеріалом, якщо у людини обмежений час на відвідування культурних установ або у нього немає можливості виїзду за межі свого місця проживання, то в таких випадках віртуальний музей зручний і необхідний. Щодо негативних сторін, то людина подорожує віртуально, в неї вже відсутнє живе спілкування, швидкість підключення і програмне забезпечення комп'ютерів може бути низьким, необмежене користування інтернетом знижує працездатність людини, людина слабо проявляє емоції.

Виділяють два види віртуального музею - плоский віртуальний музей (каталог) і тривимірний (дозволяє пройти по залах і подивитися на експонати під різним кутом).

Як вважає Т. С. Максимова, однією з провідних форм представлення інформації в сучасному віртуальному музеї виступає технологія віртуального туру - сукупості декількох віртуальних панорам. Віртуальний тур, як і окремі 3D-панорами, може включати в себе анімаційні об'єкти, звуковий супровід і інші мультимедійні елементи [3]. Ця форма організації навчання передбачає віртуальне відвідування залів музею і знайомство з їх експонатами. Її може проводити екскурсовод. Феномен віртуальних музеїв володіє важливими властивостями: він існує у віртуальному просторі, заснований на артефактах і культурних об'єктах минулого, сьогодення і майбутнього. Інтернет сторінка має привілеگی у кількості переглядів, тому що адресована широкому колу осіб.

Таким чином, детальний розгляд віртуального музею як феномену сучасної культури демонструє прямий вплив інформаційних технологій на соціально-культурний простір України. Як відомо, суспільна значущість будь-якого музею визначається якістю його експозиції.

Переглянемо декілька найпопулярніших серед відвідувачів віртуальних музеїв. Одним із них є Лувр (Париж, Франція). Він є не лише найбільшим серед художніх музеїв світу, але й найбільш значущим серед історичних пам'яток Парижа. Музей має декілька турів по важливим експонатам. В ньому можна переглянути 360-градусну панораму музею, і навіть детально розглянути рідкісні артефакти навколо. Якщо натискати на експонат, то можна дізнатись детальну історію про нього.

Наступним є Метрополітен-музей (Нью-Йорк, США). Даний музей має більше двох мільйонів творів мистецтва. Серед них роботи фотографів Уолкера Еванса, Діани Арбус. Музей також співпрацює з Інститутом культури Google, щоб зробити доступними для перегляду художні роботи, які не показані у своїй власній онлайн-колекції.

Таким чином, детальний розгляд вивчення віртуального навчання в сучасній культурі демонструє прямий вплив інформаційних технологій на соціально-культурний простір України. Як відомо, суспільна значущість будь-якого музею чи виставки визначається якістю його експозиції. Це унікальний спосіб презентувати заклад культури на якісно новому рівні і крокувати в ногу з часом. Попри всі труднощі подібні віртуальні розробки стануть у пригоді як музейним працівникам, так і гостям культурно-освітніх закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванов Д.В. Віртуалізація суспільства. – СПб., 2008. – 163 с.
2. Кастельє М. Информационная эпоха: экономика. Общество и культура – М., 2000. – 365 с.
3. Максимова Т.Е. Виртуальные музеи: анализ термина / Т.Е. Максимова // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. –2014. –№14. – С. 163–169.
4. Пантелейчук І.В. Віртуальний музей // Питання культурології: Міжвід. зб. наук. ст. – К., 2002. - Вип.18. – С. 60-64.

МАЛОРОСІЙСЬКИЙ (ЛІВОБЕРЕЖНИЙ) КОЗАЦЬКИЙ КОРПУС В РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКІЙ ВІЙНІ 1768-1774 РР.

Шпитальов Геннадій Георгійович

*к.і.н., доц. ЗГФК НУ “Запорізька політехніка”
shpitaloff@ukr.net*

У другій половині XVIII століття ключовою проблемою в Південно-Східній Європі стало вирішення Росією так званого “Чорноморського питання”. Бойові дії російсько-турецької війни 1768-1774 років на території сучасної України позначилися підкоренням Кримського ханства, а на решті театру війни – перемогами російської зброї над Туреччиною. В умовах причорноморських степів і придунайських рівнин основний тягар бойових дій мав лягти на легкокінні іррегулярні війська, до складу яких входило і козацтво Лівобережної України (Гетьманщини). Участь лівобережного козацтва в російсько-турецькій війні 1768-1774 років і досі залишається поза увагою дослідницького загалу. Окремих наукових студій з військової справи лівобережного козацтва в останні часи існування Гетьманщини практично немає. Дана історична розвідка відкриває орієнтири для глибокого дослідження питання.

Готуючись до війни, російське командування приділяло серйозну увагу іррегулярним військам, в тому числі лівобережному козацтву. Підготовкою лівобережного козацтва до війни керував президент II-ї Малоросійської колегії генерал-аншеф граф П. Рум'янцев. У 1767 році в плані бойової і

тактичної підготовки граф П. Рум'янцев поширив на лівобережне козацтво дію настанов легкої регулярної кавалерії і почав переформовувати полки Гетьманщини. У козацькому стані залишились лише ті, хто був спроможний і охочий нести військову службу за державну платню на час перебування у складі діючої армії. Переважно це були старшини, їх сини, онуки і племінники. Так із десяти полків городового козацтва наприкінці 1768 року було створено Малоросійський козацький корпус, який становив 12 000 вершників. Також до складу діючої армії мали увійти три п'ятисотенні компанійські полки (кінної гетьманської гвардії), які отримали регулярну організацію ще при гетьмані К. Розумовському [1].

На військову службу рядові козаки Малоросійського корпусу мали з'являтися з власним озброєнням і запасом провіанту, але вже не “*о дву конь*”, як було раніше, а лише на одному доброму коні. У Малоросійському козацькому корпусі коні поділялися на стройових і підйомних (для обозу). Частина стройових коней на випадок походу була запасною. Підйомні коні становили третину кінського складу полку. Старшини мали по декілька коней у відповідності до кожного рангу (від 2-х до 6-ти коней). Така сама організація була в слобідських гусарських полках, переформованих із козацьких у 1765 році. З 1769 року, для зручності управління, донські, а разом з ними і малоросійські козацькі та компанійські кінні полки, мали бути п'ятисотенного складу. Таким полкам було присвоєно номери. Ці полки очолили обер-офіцери гусарських полків Новоросійської губернії. Іменувались підрозділи за прізвищами своїх командирів, які були відомі лише російському командуванню: наприклад, 1-й малоросійський полк капітана Тотовича, 2-й донський полк ротмістра Младенова і т.д. Втім, по відношенню до полків Малоросійського корпусу паралельно вживались їх власні назви – Полтавський, Гадяцький, Чернігівський і т.д. [2].

На початку кампанії 1769 року 10 000 малоросійських козаків було включено до складу 1-ї армії генерал-аншефа князя О. Голіцина. Ці козаки мали прибути до Києва в розпорядження командира легкокінного корпусу генерал-поручика Плем'яникова. У поході на Хотин взяло участь лише 3000 малоросійських козаків, які несли авангардну і аванпостну служби у складі корпусів генерал-поручика Штофельна і генерал-майора Прозоровського. Решта козаків була задіяна на території Польщі і Білорусі для допоміжної служби регулярним військам. Ця служба полягала в охороні від нападів союзних Туреччині барських конфедератів армійських обозів і поштових станцій, тримання застав в підконтрольних росіянам населених пунктах тощо. До складу 2-ї армії генерал-аншефа графа П. Рум'янцева було включено 2000 малоросійських козаків. На початку року цей загін увійшов до складу Єлисаветградського легкокінного корпусу генерал-майора Ісакова. Влітку малоросійські команди діяли в Подністров'ї у складі корпусу генерал-майора Вітгенштейна, в Північному Причорномор'ї у складі корпусу генерал-майора Зорича, а також в Північному Приазов'ї у складі корпусу генерал-поручика Берга. Переяславський козацький і 1-й

компанійський полк стояли на Українській укріпленій лінії у складі корпусу генерал-поручика Остермана [3].

На початку кампанії 1770 року у складі 1-ї (Дунайської) армії, котру очолюв П. Рум'янцев, іррегулярні війська становили незначний відсоток від регулярних. Легка кіннота цієї армії складалась із п'ятисотенного Лубенського козацького полку, сотні гусарів, а також невеликого загону арнаутів (молдаван і волохів). На ці скромні сили було покладено всю авангардну і розвідувальну служби. Лубенський полк відзначився у кавалерійській баталії на р. Ларзі. По завершенню кампанії окремі команди Лубенського полку тримали пости біля Ізмаїла, Бендер і Акермана у складі корпусу генерал-майора Вейсмана. Крім того, у Польщі проти барських конфедератів діяли 2000 лівобережних козаків у складі корпусу генерал-поручика Ессена. У складі 2-ї (Дністровської) армії генерал-аншефа графа П. Паніна, завданням котрої було здобуття Бендер, налічувалось понад 27-тис. кінноти: регулярна кіннота (карабінери, драгуни і гусари) налічувала 7000; іррегулярна кіннота складалась із 1000 пікінерів, 3000 донців, 4000 лівобережних козаків і 500 компанійців, 5000 калмиків та 7000 запорожців, всього – 20 500. Із загальної кількості іррегулярної кінноти П. Панін тримав при головній квартирі лише 800 вершників (із числа компанійців і пікінерів), а решту звів в окремий корпус під командуванням генерал-майора князя Прозоровського, який мав прикривати комунікації армії від диверсій турків з боку Очакова. Крім того, впродовж кампанії 2000 малоросійських козаків перебувало в окремому корпусі генерал-поручика Берга, який прикривав Україну з боку Криму і провів ряд пошуків до Перекопу. Восени, після відходу головних сил 2-ї армії на зимові квартири, малоросійські козаки у складі регулярних команд утримували комунікації для підтримки зв'язку з гарнізоном Бендер. Чернігівський, Стародубський і Лубенський козацькі полки було залишено в Бендерах. Гадацький козацький полк було відряжено під Бахмут. Ніжинський, Переяславський і Миргородський козацькі полки у складі корпусу генерал-майора Зорича тримали форпости на Українській укріпленій лінії [4].

В кампанію 1771 року Малоросійський козацький корпус був задіяний головним чином на форпостній службі. Команди лівобережних і донських козаків разом з козацьким полком, набраним із селян Правобережної України, підтримували зв'язок між постами регулярних військ у Польщі. У 1-й армії генерал-фельдмаршала П. Рум'янцева із числа лівобережних козацьких полків перебував лише Лубенський полк, який упродовж кампанії тримав пости від Пруту до Бендер і далі – до постів 2-ї армії. Лівобережні козаки, що перебували у складі 2-ї армії генерал-аншефа князя В. Долгорукова, тримали пости оперативної лінії у Західному Приазов'ї і супроводжували армійські обози до Перекопу. В поході 2-ї армії на Крим було задіяно 300 лівобережних козаків і 200 компанійців. У складі диверсійного загону генерал-майора князя Щербатова вони пройшли Арабатською Стрілкою на Керченський півострів і 18 червня, під час штурму Арабату, відігнали від

фортеці татарську кінноту, після чого взяли участь у здобутті Керчі [5].

В кампанію 1772 року, а також під час перемир'я, котре тривало з червня 1772 по квітень 1773 року, команди Малоросійського козацького корпусу були розпорошені по трьом арміям. У Польщі, Молдові, Північному Причорномор'ї і Західному Приазов'ї козаки прикривали армійські магазини, супроводжували транспорти і тримали пости “*для наблюдения внутренней тишины*”. Після захоплення Кримського півострова 2-га армія військових операцій не проводила (за виключенням активної польової обсервації запорозькою кіннотою Очакова, Хаджибея і Кінбурна). В кампанію 1773 року до складу 1-ї армії, крім Лубенського полку, котрий стояв на форпостній лінії Бендери – Акерман – Хаджибей, додалось ще три п'ятисотенні лівобережні полки – Київський, Прилуцький і Переяславський. Перші два увійшли до складу корпусу генерал-майора Римського-Корсакова, а третій – до складу корпусу генерал-майора Волконського. Крім того, 1500 лівобережних козаків під командуванням генерал-майора Ширкова тримали пости на Правобережній Україні для зв'язку Обсерваційного (Польського) корпусу з 1-ю і 2-ю арміями. В кампанію 1774 року лівобережні полки продовжували виконувати ті ж функції, що і раніше. В розпорядженні Ширкова, залишилось лише 800 лівобережних козаків, а решту було переведено до Молдови у ставку П. Рум'янцева. Лубенський полк залишився на лівому крилі 1-ї армії і прикривав тили корпусу генерал-поручика Каменського, котрий діяв на правому березі Дунаю. Після завершення війни, що сталося у липні 1774 року, лівобережні козаки до глибокої осені виконували службу по супроводженню армійських обозів на Україну [6].

Підводячи підсумки, можемо стверджувати, що впродовж російсько-турецької війни 1768-1774 років лівобережне козацтво змушене було виконувати другорядні завдання і не мало нагоди відзначитися в помітних військових акціях. Причиною цьому була не тільки недостатня бойова підготовка в передвоєнні роки, а відмова російської сторони від давніх бойових традицій лівобережного козацтва і повне підпорядкування організації його служби армійським регулам. Гетьманський уряд фактично був усунутий від командування Малоросійським козацьким корпусом і компанійцями. Втім, у ході війни лівобережне козацтво набуло необхідного бойового досвіду і гідно репрезентувало останню на той час ознаку державності Гетьманщини – козацьку армію.

ЛІТЕРАТУРА:

1. История Русов или Малой России.-М., 1846.-С. 257; Багалей Д. Генеральная опись Малороссии. Эпизод деятельности первого правителя Малороссии, гр. П.А. Румянцева-Задунайского // Киевская старина.-1883.-С. 26-27; Буданов М.В. Акты по управлению Малороссиено гр. П.А. Румянцева, за 1767 г. // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца.-Кн.V.-С. 3-5, 11-14.
2. Максимович Г.А. Деятельность Румянцева-Задунайского по управлению Малороссией.-Т.1.-Нежин, 1913.-С. 185; Петров А.Н. Влияние турецких войн с половины прошлого столетия на развитие русского военного искусства.-В 2-х т.-Т.1. Война 1769-1774

годов.-СПб., 1893.-С. 40; Петров А.Н. Война России с Турцией и польскими конфедератами с 1769 по 1774 год: В 5 т.-Т.2. Кампания 1770 года.-СПб., 1866.-Роспись № 7, ведомость № 3, ведомость № 10, приложение № 6.

3. Петров А.Н. Война России с Турцией и польскими конфедератами с 1769 по 1774 год.-Т.1. Кампания 1769 года.-СПб., 1866.-С. 119, 121-122, 132-133, 135, 137, 138, 158-159,300, 303, 304, 307, 322.

4. Петров А.Н. Война России с Турцией и польскими конфедератами с 1769 по 1774 год.-Т.2. Кампания 1770 года.-СПб., 1866.-С. 15, 76, 83, 111, 221, 269-272, 279, 289, 340-346, 403, 450-453, ведомость № 16.

5. Петров А.Н. Война России с Турцией и польскими конфедератами с 1769 по 1774 год.-Т.3. Кампания 1771 года.-СПб., 1874.-С. 77, 173, 182, 184, 200, 308, 317, 319.

6. Петров А.Н. Война России с Турцией и польскими конфедератами с 1769 по 1774 год.-Т.4. Кампании 1772-1773 годов.-СПб., 1874.-С. 152-157; Петров А.Н. Война России с Турцией и польскими конфедератами с 1769 по 1774 год.-Т.5. Кампания 1774 года.-СПб., 1874.-С. 10, 122-126.

JAN XXIII PAPIEŻ NADZIEI

Szpotkański Adam

*doktor nauk teologicznych z zakresu Historii Kościoła
petronius_caius@op.pl*

Pośród wielu przydomków Jana XXIII (Angelo Giuseppe Roncali). W powszechnej pamięci utrwaliły m.in. określenia: „Papież uśmiechu”; „Dobry papież”. Postać Jana XXIII i jego szczery uśmiech budziła bowiem sympatię. I zaufanie. Jego pontyfikat trwał zaledwie pięć lat, został wybrany jako tzw. „papież przejściowy”, nie liczone, więc na to, aby mógł jakoś zmienić Kościół. A jednak te krótkie lata jego papieskiej posługi przyniosło wielu ludziom nadzieję. Stąd zaproponowane w tytule określenie. Poniższy artykuł ma na celu ukazać w jakich warunkach i jakim kontekście historii kształtowała się osobowość przyszłego Biskupa Rzymu, a także w jak prosty sposób serdeczny uśmiech papieża zmienił Kościół w połowie XX wieku.

1. Droga do kapłaństwa

Angelo Giuseppe Roncali przyszedł na świat 25 listopada 1881 roku w Sotto il Monte, dzielnicy Brusico w wielodzietnej rodzinie jako syn Battisty (1854 – 1935) i Marianny Mazzol (1854 – 1939). 25 listopada 1881 roku przyjął chrzest w kościele Santa Maria z rąk don Francesco Rebuzzini. Ojcem chrzestnym przyszłego papieża był Zaverio Roncalli (1824 – 1912), który wywarł ogromny wpływ na życie i powołanie Angelo. W 1888 roku Angelo przyjął Pierwszą Komunię Świętą i został przyjęty do Stowarzyszenia Apostolstwa Modlitwy. Ojciec rodu, oszczędny, doświadczony utrzymywał rodzinę ze sprzedaży płodów rolnych, hodowli i rzemiosła. Rodzina Angela rozrastała się w atmosferze bezpieczeństwa. Choć była biedna, nie posiadała bowiem ziemi na własność

i musiała ją dzierżawić, aby móc się utrzymać. Każdy z członków rodziny żył nie tylko dla siebie, lecz działał harmonijnie z innymi i nie próbował się z tego wyłamać. Wpłynęło to w dużej mierze na ukształtowanie się charakteru Angela. 13 lutego 1889 roku Angelo Roncali przyjął sakrament bierzmowania z rąk bp. Gaetano Guindani (1834 - 1904) w Carvico, świadkiem sakramentu był Giuseppe Ravasio. Również w 1889 roku Angelo zakończył niższe klasy szkoły podstawowej w Sotto il Monte. W tym czasie uczył się języka włoskiego i łacińskiego. W 1891 roku przez kilka miesięcy uczniem eksternistą biskupiego kolegium w Celano. [1, s. 28 – 30]

W latach 1892 – 1895 studiował w Niższym seminarium w Bergamo. Następnie w latach 1895 – 1900 w Wyższym seminarium. W tym czasie przyjął kolejne stopnie i posługi: 3 lipca 1899 roku niższe święcenia ostiariusza i lektora; 25 czerwca 1899 roku niższe święcenia egzorcysty i akolity. 4 stycznia 1901 roku Angelo przybył do Rzymu jako alumn wyższego seminarium all'Apollinare korzystają ze stypendium fundacji „Flaminio Cerasola”. Ze względu na zbyt młody wiek do przyjęcia wyższych święceń, otrzymał od swych przełożonych polecenie rozpoczęcia kursu teologii od początku. 13 stycznia 1901 roku Roncalli został uznany za zdolnego do służby wojskowej. 25 czerwca 1901 roku uzyskał bakałareatu z teologii, wyróżniający się przy tym w nauce języka hebrajskiego. 30 listopada 1901 roku rozpoczął służbę wojskową w 73 pułku piechoty brygady lombardzkiej, stacjonującej w koszarach Umberto I w Bergamno. 31 maja 1902 uzyskał awans na stopień kaprała. 30 listopada 1902 roku do stopnia sierżanta. [2, s. 308]

Następnie powrócił na studia w rzymskim seminarium, powierzono mu jednocześnie funkcja prefekta alumnów I roku teologii. 11 kwietnia 1903 roku Roncalli przyjął święcenia subdiakonatu w bazylice św. Jana na Lateranie. 18 grudnia 1903 roku kard. Pietro Respighi (1843 - 1913) udzielił mu święceń diakonatu w bazylice św. Jana na Lateranie. 13 lipca 1904 roku Angelo otrzymał stopień naukowy doktora teologii. 10 sierpnia 1904 roku Angelo przyjął święceni prezbiteratu z rąk bp. Giuseppe Ceppetello w kościele Santa Maria in Monte. [3, s. 13]

2. Sekretarz biskupa i profesor

Pierwsze Msze św. (tzw. prymicyjne) młody ks. Angelo celebrował kolejno: 11 sierpnia w San Pietro nelle Grote, tego samego dnia został przyjęty na audiencji przez papieża Piusa X (1835 – 1914); 12 sierpnia w Roccantica (ośrodek wakacyjny Seminarium Rzymskiego); 13 sierpnia w kościele Zwiastowania we Florencji; 14 sierpnia w katedrze mediolańskiej, przy ołtarzu św. Karola Boromeusza (1538 – 1584); 15 sierpnia w Sotto il Monte w odpust rodzinnej parafii. 29 stycznia 1905 roku zostaje mianowany sekretarzem nowo wyświęconego bp. Giacomo Maria Radiniego – Tedeschi (1857 – 1914). [4, s. 310]

Jesienią 1906 roku ks. Roncalli rozpoczął nauczanie historii Kościoła w diecezjalnym seminarium w Bergamo, następnie objął katedrę apologetyki i w konsekwencji również patrologii. W 1908 roku ks. Angelo zainicjował badania

naukowent. historii rodzimej diecezji, których wynikiem było opracowanie pt. „Akta wizytacji apostołskiej św. Karola Boromeusza (1575).” Dzieło o tyle szczególne, gdyż przedstawiało praktyczne wprowadzenie przez ówczesnego ordynariusza Mediolanu postanowień Soboru w Trydencie (1545 – 1563). Materiał źródłowy zawierał 39 tomów i został odkryty przez ks. Angelo w archiwum kurialnym Mediolanu. Zapewne to właśnie dzieło stało się podstawą wiedzy teoretycznej dla przyszłego papieża w jaki sposób należy zorganizować pracę soborowe, a także jak kreować wytyczne, aby postanowienia soborowe zostały wprowadzone we wspólnotach lokalnych w życie, a nie stały się jedynie teorią. Od stycznia 1909 roku w Bergamo ukazywał się periodyk pt. „La vita diocesana” jako oficjalne pismo biskupa oraz kurii. Redaktorem owego pisma został mianowany ks. Angelo. 8 stycznia 1910 roku powstało Stowarzyszenie Katolickich Kobiet Włoch funkcje kapelana tego stowarzyszenia powierzono ks. Roncallio. Jednocześnie biskup Bergmano zlecił mu zadanie diecezjalnego duszpasterza kobiet. [5, s. 311]

24 maja 1915 roku Roncalii został po raz kolejny powołany do służby wojskowej, w związku z trwającą I wojną światową. Zorganizował w Bergamo regularną mszę dla żołnierzy. 28 marca 1916 roku powierzono mu funkcję kapelana polowego szpitali rezerwowych w Bergamo i innych szpitali w okręgu. 22 sierpnia 1916 roku ukazała się książka autorstwa ks. Angelo pt. „Wspomnienia o mons. Giacomo Maria Tedeschim, biskupie Bergamo.” 5 marca 1917 roku ks. Angelo otworzył „Dom Żołnierza” na via Salata w Bergamo. Z kolei w listopadzie 1918 roku „Dom Studenta” w pałacu Marenzi, na via San Salvatore 8. W grudniu 1918 roku ks. Roncalliego zwolniono ze służby wojskowej i mianowano ojcem duchownym w seminarium. [6, s. 312 - 313]

3. Papieski dyplomata i patriarcha

18 stycznia 1921 roku ks. Angelo rozpoczął służbę w Papieskim Dziele Rozkrzewiania Wiary. 13 marca 1921 roku mianowano go honorowy kanonikiem. 3 marca 1925 roku wizytatorem apostołskim w Bułgarii i arcybiskupem ad persona. 19 marca 1925 roku przyjął święcenia biskupie z rąk kard. Giovanni Tacci (1863 – 1928), współkonsekratorami byli: bp. Francesco Marchetti (1871 – 1951), bp. Giuseppe Palica (1869 – 1936). Za hasło swojej biskupiej posługi wybrał słowa: „Obedientia et pax” (Posłuszeństwo i Pokój).

25 kwietnia 1925 roku rozpoczął pracę w Sofii. 19 maja 1925 roku nowy wizytator udał się podróż po Bułgarii odwiedzając różne wspólnoty parafialne, klasztory zarówno łacińskie jak i obrządku wschodniego. Roncalli starał się poznać kraj i ludzi, pośród których przyszło mu służyć, był zawsze bardzo czuły na ludzką biedę i nieszczęście. Gdy 14 kwietnia 1928 roku Bułgarię nawiedziło trzęsienie ziemi, odwiedził miejscowości, które najbardziej ucierpiały (Cirpan i Baltzagi). 22 maja 1928 roku zorganizował „Stołówki papieskie”, które był adresowane do ofiar kataklizmu. Miejscowy kościół unicki zasadniczo nie posiadał żadnych struktur hierarchicznych. Podjęto próby jego przejęcia przez cerkwie. Do jednych z najważniejszych zadań Roncaliego należało zorganizowanie duszpasterstwa

i struktur dla unitów. Ponadto wizytator apostolski skupił się na pomocy charytatywnej dla uchodźców z Macedonii i Turcji. Próbował nawiązywać pozytywne stosunki z miejscową władzą w osobie cara Borysa III (1894 – 1943). 26 września 1931 roku na wskutek działalności dyplomatycznej bp. Roncalio Stolica Apostolska założyła delegaturę apostolską w Sofii. [7, s. 27]

4 stycznia 1935 roku abp. Angelo pożegnał się ostatecznie z Bułgarią, 5 stycznia tego samego roku przybywa do Delegatury Apostolskiej w Stambule, obejmując urząd nuncjusza apostolskiego na teren Grecji i Turcji. W dniach 3 – 12 maja odbył swoją pierwszą podróż po Grecji i jej wyspach, stara się w ten sposób poznać ludzi, którym mam w przyszłości służyć. Takie podróże, w tym także po Turcji w czasie jego urzędowania cyklicznie się powtarzały. Chciał dotrzeć do jak największej grupy wiernych od 3 czerwca 1935 roku wygłosił serie kazań nie tylko w języku francuskim, ale także tureckim. W czasie II wojny światowej zaangażował się w pomoc charytatywną na rzecz ofiar wojny. Podejmował różne formy dialogu z przedstawicielami Kościoła Wschodniego jak i miejscowymi notablami w celu zorganizowania jak najszerzej formy pomocy. [8, s. 90 – 93]

22 grudnia 1944 roku został mianowany nuncjuszem apostolskim we Francji. Dzień później 23 grudnia wyjechał z Stambułu. Aby 30 grudnia dotrzeć do Paryża. 1 stycznia 1945 roku złożył listy uwierzytelniające wobec władz francuskich. Zgodnie ze swoim zwyczajem odwiedzał poszczególne miasta Francji, aby poznać społeczność, pośród której będzie posługiwał. Dostrzegał ogrom zniszczeń wojennych i ludzkiego cierpienia. 18 września 1945 roku odwiedził jeden z niemieckich obozów jenieckich. Interesował się szczególnie seminarzystami przebywającym w obozie, zorganizował dla nich kursy teologii i filozofii. [9, s. 93 - 94]

29 listopada 1952 roku Roncalii otrzymał nieoficjalną informację o nominacji kardynalskiej. 12 stycznia 1953 roku oficjalna nominacja kardynalska. 15 stycznia 1953 roku nowy kardynał odebrał biret kardynalski z rąk prezydenta Francji Vincenta Auriola. Również tego dnia papież Pius XII podczas konsystorza poinformował o nominacji kardynała Roncalio na patriarchę Wenecji. 23 lutego 1953 roku kardynał Angelo opuścił ostatecznie Francję, ingres w Wenecji miał miejsce 15 marca 1953 roku. Od początku swojej posługi ordynariusza odznaczały się szczególną gorliwością. Pierwszy list pasterski do diecezjan wystosował już 24 kwietnia 1953 roku. Natomiast 28 lutego 1954 roku rozpoczął wizytacje parafii w diecezji. [10, s. 309 - 311]

9 października 1958 roku zmarł papież Pius XII. 12 października kardynał Roncalii wyjechał z Wenecji na konklawe, które rozpoczęło się 25 października 1959 roku. Roncalii należał do najbardziej nieznanymi i zagubionymi kardynałami. Powszechnie uznawanym był za przeciętnego kardynała, w początkowej części konklawe nie był brany pod uwagę, z całą pewnością on sam nie przewidywał możliwości wyboru. Dla elektorów Roncalii był więc pobożnym kardynałem, nie odznaczający się ani rozległą kulturą ani elegancką postawą. Kolegium liczyło 51 członków z czego 17 Włochów, do uzyskania tiary wymagano 34 głosów (2/3 plus 1). Pośród faworytów wymieniano m.in. Giovanni Montini (1897 – 1978)

– późniejszego papieża Pawła VI, choć ów nie był jeszcze kardynałem; Elia Dalla Costa (1872 – 1961), Gregoire – Pierre XV Agagianian (1895 - 1971). Konklawę przeciągało się, gdyż żaden z kandydatów nie mógł przerwać impasu. Kardynałowie zdecydowali się dążyć do wyboru tzw. „papieża przejściowego” i o wiele łagodniejszego niż jego poprzednik Pius XI. Skutkiem czego głosy kardynałów zaczęły gromadzić się wokół Roncaliego. Przed 9 głosowaniem Roncalii poprosił swojego sekretarza o przyniesienie *Annuario Pontificio* (Roczników Papieskich), argumentował to faktem, iż nie był pewny czy Janów było XXII czy XXIII.

W 10 głosowaniu do otrzymania tiary zabrakło mu jedynie 3 głosów. Tego dnia nie zszedł na obiad z pozostałymi z kardynałami, tylko zjadł posiłek w samotności. W tym czasie do camera lachirmatoria (pokoju w którym nowo wybrany papież przebiera się z szat kardynalskich w papieskie), przyniesiono trzy białe sutanny, co dla obserwujących ten faktów kardynałów, było znakiem, iż wybór zostanie dokonany jeszcze tego samego dnia. Po 11 głosowaniach, 28 października 1958 roku w godzinach popołudniowych Roncalii otrzymał 36 głosów i został kolejnym Biskupem Rzymu. Przez zadaniem wymaganego prawem pytania: „Czy przyjmujesz” kardynałowie zwrócili się z prośbą do nowo wybranego papieża, o złożenie zapewnienia, iż w najbliższym czasie powoła Sekretarza Stanu (urząd ten był nie obsadzony przez Piusa XII), oraz zwoła konsystorz (chodziło o powołanie nowych kardynałów, w miejscu tych, którzy umarli w ostatnich dniach przed konklawę), Jan takie zobowiązanie złożył. Kardynałowie byli pewni, że wybierają papieża, który będzie dał się sterować i nie będzie się angażował w politykę światową. Tymczasem wybór Roncaliego na Stolicę Piotrową okazał się przełomem w historii Kościoła i pociągnął za sobą tak daleko idące zmiany, jakich nikt spośród elektorów nie brał pod uwagę. [11, s. 128 - 151]

4. Nadzieja dla Kościoła

27 października 1959 roku głosem 51 kardynałów Angelo Roncalio został wybrany Biskupem Rzymu. Nowy papież przyjął imię Jan (XXIII), choć imię to nosił jeden z antypapieży złożony z urzędu podczas soboru w Konstancji (1415). Koronacja papieska miała miejsce 4 listopada 1958 roku w Bazylice św. Piotra na Watykanie. 23 listopada 1958 roku objął on archibazylikę św. Jana na Lateranie.

W programowej encyklice „*Ad Petri Cathedram*” ogłoszonej w 1959 roku. Papież podkreślał, iż prawda, jedność i pokój są wartościami nie tylko do przyjęcia, lecz także do wprowadzenia w codzienność życia chrześcijańskiego. Wprowadził w nowy styl w papieżstwie, nie dbał o formy, skupiał się o wiele bardziej na człowieku. Odwiedzał więzienia, szpitale, rozmawiał z robotnikami i prostymi ludźmi. Nie interesowały go salony. Nie ingerował także w życie polityczne we Włoszech. W kolejnej encyklice „*Mater et magistra*” (1961) rozwinął podejmowane już wielu lat katolicką doktrynę społeczną. Potrzebę dialogu pogłębił w encyklice „*Pacem in terris*” (1963). Jego prospołeczne

nauczanie został zauważone i dostrzeżone także przez kraje bloku wschodniego. Papież podkreślał, iż odróżnia ideologię marksistowską od prawnych inspiracji krajów komunistycznych.[12, s. 536]

Papież od samego początku pontyfikatu planował zwołanie synodu diecezjalnego, soboru ekumenicznego oraz rewizje prawa kanonicznego. W styczniu 1960 roku zwołał synod diecezjalny na Lateranie, aby dodać Kościołowi rzymskiemu nowej energii. 25 grudnia 1961 roku zwołał Sobór Watykański II. Otwarcie soboru nastąpiło 11 października 1962 roku. W otwarciu uczestniczyło 2,5 tys. ojców soborowych, a także wielu obserwatorów. Podczas otwarcia soboru papież podkreślał, iż zadaniem soboru było szukanie nowego języka, aby zbliżyć Kościół i jego przesłanie do wciąż zmieniającego się świata. Jego słowa oznaczały jednocześnie gotowość otwarcia się Kościoła Katolickiego na innego wspólnoty chrześcijańskie. Tym samym wprowadził do Kościoła nadzieje na daleko idące zmiany, co nie uchroniło go od fali krytyki ze strony konserwatywnych biskupów. Papież mocno podkreślał potrzebę dialogu i przebaczenia pomiędzy rozłączonymi wspólnotami chrześcijańskim jeszcze 5 czerwca 1960 roku utworzył Sekretariat Jedności Chrześcijan. Ponadto odnowił kontakty ze zwierzchnikami kościoła Anglikańskiego i Prawosławnego, oraz zezwolił na udział katolickich obserwatorów w Światowej Radzie Kościołów w Delhi. [13, s. 537]

Jego pontyfikat stał się urzeczywistnieniem cichy nadziei wielu ludzi na całym świecie, nie tylko przez dzieło soboru. Ale przede wszystkim przez swoją otwartość i pokorę. Jak sam mawiał był papieżem „nie mile widzianym”, gdyż nie była ani politykiem, ani nie kreował się na „Księcia Kościoła”. Starał się unikać jakiegokolwiek wystawności. Papież podkreślał, że Bóg działa w życiu każdego człowieka przez proste wydarzenia, czułość i bliskość zwykłych ludzi. Jako pierwszy współczesny papież nie bał się pokazywać swojej kruchości i niedoskonałości. Tym samym zyskał sympatie i szacunek wielu ludzi w tym także wyznawców innych religii, a nawet nie wierzących. Jego zaangażowanie w rozwiązanie kryzysu kubańskiego z całą pewnością uchroniło świat przed kolejną wojną, w tym wypadku już nuklearną. Papież Jan znał tragizm wojen, aż nadto stąd starał się wszelkimi możliwymi środkami uchronić ludzkość przed kolejnymi konfliktami. [14, s. 30]

5. Charakterystyka pontyfikatu

O bogactwie życia wewnętrznego Jana XXIII świadczyć może nie tylko jego „Dziennik duszy”, w którym opisywał swoje przeżycia duchowe. Ale także liczne rekolekcje, dni skupienia w których uczestniczył nie tylko przed najważniejszymi wydarzeniami życiowymi. Lecz odbywał je nader często i regularnie. Np. 28 kwietnia 1901 roku; 10 – 12 grudnia 1902 roku; 1 – 10 kwietnia 1903 roku przed święceniami subdiakonatu; 9 – 18 grudnia 1903 roku przed święceniami diakonatu; 1 – 10 sierpnia 1904 roku przed święceniami kapłańskimi; 1 – 7 września 1907; 25 – 31 października 1908 roku; 19 – 25 września 1909 roku; 2 – 8 października 1910 roku; 1 – 7 października 1911 roku;

13 – 19 października 1912 roku; 19 – 25 października 1913 roku; 27 września – 3 października 1914 roku; 28 kwietnia – 3 maja 1919 roku; 13 – 19 stycznia 1924 roku; 13 – 17 marca 1925 roku przed konsekracją biskupią; 27 listopada – 2 grudnia 1926 roku; 9 – 13 listopada 1927 roku; 20 – 24 grudnia 1928 roku; 28 kwietnia – 4 maja 1930 roku; 18 – 21 czerwca 1931 roku; 4 – 8 września 1933 roku; 27 – 31 sierpnia 1934 roku; 15 – 22 grudnia 1935 roku; 13 – 16 października 1936 roku; 12 – 18 grudnia 1937 roku; 12 – 18 listopada 1939 roku; 25 listopada – 1 grudnia 1940 roku; 25 – 31 października 1942 roku; 26 marca – 2 kwietnia 1945 roku; 8 – 13 grudnia 1947 roku; 23 – 27 listopada 1948 roku; 6 – 9 kwietnia 1950 roku; 10 – 12 kwietnia 1952 roku; 15 – 21 maja 1953 roku; 6 – 12 czerwca 1954 roku; 20 – 25 maja 1955 roku; 11 – 15 czerwca 1956 roku; 2 – 7 czerwca 1957 roku; 22 – 26 września 1958 roku; 30 listopada – 6 grudnia 1958 roku; 29 listopada – 5 grudnia 1959 roku; 27 listopada – 3 grudnia 1960 roku; 10 – 15 sierpnia 1961 roku; 26 listopada – 2 grudnia 1961 roku. [15, s. 487 – 490]

Szczególne miejsce w duchowości papieskiej odgrywała Matka Boża. Poświęcał jej wiele uwagi w swoim nauczaniu, szczególnie w kontekście wiary. Być człowiekiem wiary według papieża to naśladować Maryję. Jej życie było modlitwą, stąd przypisywał jej tytuł nauczycielki pobożności. [16, s. 162]

Jan XXIII inicjował rewizje prawa kanonicznego, w celu lepszego dostosowania go do sytuacji w jakim żył współczesny człowiek. Z jego polecenia zostało erygowanych 80 nowych stolic arcybiskupich i biskupich. Tylko w okresie od września 1961 roku do lipca 1962 roku Jan XXIII mianował 40 nowych biskupów spośród miejscowego duchowieństwa na obszarach misyjnych. 21 maja 1961 roku w bazylice św. Piotra Jan XXIII udzielił zbiorowej sakry 14 nowym biskupom przeznaczonym dla różnych krajów pozaeuropejskich. W ramach konsystorza poszerzył grono kardynałów o przedstawicieli nie Włochów tj. w 1958 roku – 23, w 1959 roku – 8; w 1960 roku – 7; 1961 roku – 4, w 1962 roku – 10, łącznie 52 nowych kardynałów. [17, s. 12]

Oprócz wyżej wymienionych encyklik napisał także: „Sacerdoti Nostri Primordia” – 1 sierpnia 1959 roku; „Grata Recordatio” – 26 września 1959 roku; „Princes Pastorum” – 28 listopada 1959 roku; „Aeterna Dei Sapientia” – 11 listopada 1961 roku; „Paenitentiam Agere” – 1 lipca 1962 roku. Jan XXIII wyniósł na ołtarze 10 kanonizowanych i 5 beatyfikowanych wiernych zarówno świeckich jak i duchownych. [18, s. 13]

23 września 1962 roku zdiagnozowano u papieża nowotwór żołądka. Po raz ostatni wystąpił publicznie 11 maja 1963 roku. 25 maja 1963 roku zapadł na zapalenie otrzewnej. Zmarł 3 czerwca 1963 roku w godzinach wieczornych. Ciało papieża złożono w krypcie w podziemiach Bazyliki Św. Piotra, po beatyfikacji (3 września 2000 roku) ciało zostało przeniesione do ołtarza św. Hieronima. Proces beatyfikacyjny rozpoczął się dość wcześnie, bo już 18 listopada 1965 roku. Cud, który uznano jako konieczny warunek do beatyfikacji miał mieć miejsce 25 maja 1966 roku i dotyczył uzdrowienia s. Cateriny Capitanii SM. [19, s. 20] 25 lipca 2013 roku papież Franciszek ogłosił iż papież Jan Paweł II oraz Jan XXIII zostaną kanonizowane tego samego dnia. Datę kanonizacji ogłosił podczas

konsystorzu 30 września 2013 roku, datę kanonizacji wyznaczono na Niedziele Bożego Miłosierdzia – 27 kwietnia 2014 roku. W przypadku Jana XXIII papież Franciszek na mocy specjalnej dyspensy odstąpił od uznania cudu, który miałby mieć miejsce po beatyfikacji. Jako datę wspomnienia liturgicznego wybrano w zależności od danego episkopatu, albo 3 czerwca (dzień śmierci, narodzin dla nieba) albo 11 października jako dzień, którym wspomina się uroczyste otwarcie Soboru Watykańskiego II. Po otwarciu trumny, okazało się, iż ciało papieża zostało zachowane w bardzo dobrym stanie i nie uległo rozkładowi.[20]

Papieża św. Jan XXIII należy uznać, za jednego z najbardziej charakterystycznych spośród długiej listy Biskupów Rzymu. Spośród ich grona wyróżniał się dobroliwością, entuzjazmem i ogromnym dystansem do siebie, oraz otaczającego go świata. Świadczy o tym nie tylko poczucie humory z którego sływał, lecz sposób podchodzenia do problemów i podejmowania decyzji Dla licznych wiernych stał się 1 znakiem nadziei, iż w Kościele dojdzie do zmian, który uczyni Go bardziej ludzkim i dostosowanym do potrzeb dynamicznie zmieniającego się świata. Widział potrzebę dialogu z innymi religiami i kulturami. Chciał Kościoła otwartego na współczesnego człowieka. To także w czasie jego pontyfikatu zrodziły się w Kościele liczne inicjatywy oddolne osób świeckich. W wspólnotach parafialnych zaczęto bardziej akcentować rolę wiernych świeckich. Pontyfikat choć krótki okazała się niezwykle owocny. W końcu to za jego rządów rozpoczęto i inaugurowano Sobór Watykański II.

LITERATURA

- [1] L. Algisi. *Jan XXIII*. Warszawa 1964.
- [2] A. Tomaszewski. *Jan XXIII i jego działalność społeczna*. Poznań 2000.
- [3] K. Olszewski. *Papież Soboru*. Niedziela Ogólnopolska nr 22/2013.
- [4] Tomaszewski. *Jan XXIII i jego działalność społeczna*
- [5] Tamże
- [6] Tamże
- [7] M. Frukacz. *Bł. Jan XXIII – papież dobroci*. Niedziela Ogólnopolska nr 46/2006.
- [8] Z. Zieliński. *Dzieje papieży od początków Kościoła do czasów dzisiejszych*. Tom 6. Poznań 2001.
- [9] Tamże
- [10] Tomaszewski. *Jan XXIII i jego działalność społeczna*.
- [11] C. D. Agostini. *Konklawe XX wieku. Kulisy wyborów papieży*. Kraków 2005.
- [12] R. Mongego. *Leksykon papieży*. Kraków 2008..
- [13] Tamże
- [14] D. Jankowski. *Jan XXIII. Papież, który kochał życie*. Więzi nr 3/2018.
- [15] Jan XXIII. *Dziennik duszy*. Kraków 2014.
- [16] D. Kref. *Maryja nauczycielka wiary w życiu św. Jana XXIII*. Studia Gdańskie tom XXXIV.
- [17] W. Urban. *Papież Jan XXIII i jego pontyfikat*. Studia Theologia Varsaviensia 1963 1/2.
- [18] Tamże
- [19] W. Rędzioch. *Beatyfikacja „Dobrego Pasterza”*. Niedziela Ogólnopolska nr 35/2000.
- [20] <https://www.przewodnik-katolicki.pl/NEWS/2017/Trzy-lata-temu-Jan-XXIII-i-Jan-Pawel-II-zostali-swietymi> online 6 lutego 2020 roku.

ŚW. JAN XXIII PAPIEŻ NADZIEI

Streszczenie

Papież św. Jan XXIII była dla wspólnoty ówczesnego Kościoła znakiem nadziei. Co prawda jego pontyfikat miał zapowiadać jedynie wewnętrzną reformę, stał się wprowadzeniem do transformacji eklezjalnej o wiele szerszym zakresie. Czego po części widocznym znakiem stała się kanonizacja.

ST JOHN XXIII POPE OF HOPE

Summary

Pope St. John XXIII was a sign of hope for the community of the then Church. Come, his pontificate was to announce only internal reform, he became an introduction to the ecclesial transformation of a much broader scope. Which canonization became a visible sign in part.

Słowo klucze: św. Jan XXIII, Sobór Watykański II, reforma Kościoła, dobry papież
Key words: St. John XXIII, Vatican Council, church reform, good pope

PERSONAL DATA PROTECTION IN REMOTE TEACHING

Jakubowska Anna,

*doctoral student of the University of Białystok
ajakubowska1602@gmail.com*

Doctoral Advisor -

*Adam Doliwa, Ph.D. in Law,
Professor of the University of Białystok*

Introduction

The current state of epidemic in Poland has forced the authorities to take actions aimed at enabling teaching pupils and students outside their current schools and universities. The process, which under other circumstances would probably last several years, must have been completed in a few days. As it could have been foreseen, the education system was not prepared to take such quick and decisive actions. In particular, such a rapid change of the teaching model raises some problems related not only to the implementation of the established curriculum.

Teaching remotely is problematic on many levels. Starting from the lack of necessary equipment enabling both students and teachers to participate in lessons [1,2], going through defining the way of passing the knowledge - as on-line transmissions, providing exercises, exchanging opinions on forums created for the purpose of lessons, ending up with the need to introduce solutions enabling lessons to be conducted in accordance with applicable regulations - including provisions of law regarding the personal data protection.

The provisions of Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27th April 2016 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data and

repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), which have been in force since 25th May 2018, continue to apply and, moreover - if there are more risks - and it should be pointed out that remote teaching increases the risk of breaches, their importance increases. While most schools and universities have fully complied with their obligations under these provisions, the security of personal data protection during remote teaching arouses many controversies.

Under the aforementioned regulation, a new definition of personal data has been created, according to which personal data shall mean “any information relating to an identified or identifiable natural person (“data subject”); an identifiable natural person is one who can be identified, directly or indirectly, in particular by reference to an identifier such as first name and surname, identification number, location data, internet identifier or to one or more factors specific to the physical, physiological, genetic, mental, economic, cultural or social identity of the individual”[3].The above-mentioned personal data has been divided into three categories: data defined as ordinary, specific categories of personal data (previously referred to as sensitive data), listed in Art.9 of the Regulation, and data relating to criminal convictions and criminal offences or related security measures referred to in Article 10 of the Regulation. It should be highlighted that in case of most schools and educational establishments, data of all the above-mentioned categories are processed. Therefore, it is so important to ensure an appropriate level of security to provide safe processing of personal data. [4, p. 7]

Main problems of remote teaching in terms of personal data protection

There have been a lot of doubts in connection with the need to change the model of teaching from on-site to remote and therefore, it is not always associated with the protection of personal data. However, upon analysis, it is clear that in many cases the data relates indirectly to this very subject.

One of the main questions asked by the teachers was whether the teacher could use a private laptop/computer to conduct lessons remotely. As a rule, the equipment used during on-line classes should be provided by the school or educational establishment where the teacher is employed - such an action would enable the introduction of uniform security standards related to the equipment of the entire teaching staff. However, there are no contraindications for the use of private equipment, provided that the software enabling the security of personal data processed during remote teaching is installed on it.[5, p.2] Due to the fast pace of the changes being introduced as well as economic factors and the availability of equipment, teachers usually use their private equipment, but new solutions have been proposed to those who do not have such a possibility.[6][7].

However, not all the problems regarding the processing of personal data by teachers have arisen in connection with remote teaching. The vast majority of problems also occurred earlier;however, they have become important in the current circumstances.

So, if the teacher can use private equipment during remote lessons, can he/she also make copies of the work sent by the students on external drives/

flash drive? Until now, this problem has not been so important because of the tests carried out directly during the lessons on printed forms which were then completed by pupils. Not many teachers decided to scan and store them later in a digital version. The current situation connected with remote teaching has not changed the possibilities of using available technical solutions. Teachers still have the possibility of making backups of works sent to him/her by pupils or students and saving them, e.g. on an external disk. However, it should be remembered that in the event that the files contain personal data in their name or content, the device on which they are to be stored should have additional security measures - e.g. encryption. [5, p.2]

There is also a recurring issue of the possibility of recording the image and sound of lessons conducted by teachers. The use of advanced technologies, conducting conversations in video-conferences increases the possibility of recording remote lessons. As in the case of on-site lessons - many things depend on the school's statutes. Even if there is no explicit prohibition on the recording of lessons - as a result of the inconsistent jurisprudence on the violation of the teacher's personal rights - it is reasonable to agree with the teacher on the possibility of recording them due to the rights of other participants [8]. In particular, in accordance with Art. 23 of the Act of 23rd April 1964 of the Civil Code, the image is also a personal right and therefore subject to additional protection.[9]

However, it should be considered that regardless of the actions undertaken by teachers, and regardless of the way of conducting lessons - whether they are on-site or conducted remotely - the school is responsible for breach of the protection of personal data processed by the teacher arising in connection with his/her work. It is the school that fulfils the conditions to be recognised as the data controller under the applicable regulations. Therefore, any incidents regarding irregularities in the processing of personal data should be reported by teachers to the Inspectors for the Protection of Personal Data appointed by the schools. Failure to do so may, in a wider perspective, have negative consequences not only for the school but also for the teacher responsible for it. [5, p.1]

Security of processing of personal data

As in the case of most of the processes in which personal data is processed, it is necessary to take actions to ensure its security during off-site work. These actions are very significant and, in order to leave no doubt as to the minimum actions to be undertaken before and during the processing of personal data - the Personal Data Protection Office has listed 20 basic security standards on its website [10].

Many of the aforementioned guidelines seem quite intuitive for the average user of modern technologies. However, there are also those whose use may be troublesome or even inadvisable, for instance by software houses.

“Keep your operating systems up to date”[10] - this action should not be controversial. Systematic software update is aimed at introducing changes, among others, responsible for security of the operating system.

“Keep your antivirus, antimalware and antispyware programs up to date”[10] and “regularly scan workstations with antivirus, antimalware and antispyware programs”[10]. This guideline seems to be too general. It is understandable that the Personal Data Protection Office should not suggest the software houses to be used by teachers, but such general guidelines for people with little technical knowledge may not be effective. That is why it is so important to provide IT support for activities undertaken by teachers to secure personal data processed[11].

“Download software only from original manufacturers”[10] - this assumption is correct and in accordance with applicable security standards. However, it should be further clarified - only software versions should be downloaded from the manufacturer’s website for installation. It sometimes happens that even on the manufacturer’s websites there are links to older versions of software that no longer have full support or will soon lose it. Lack of current updates or limiting them only to making critical changes is as dangerous as lack of current software update.

“Do not open attachments from unknown sources sent via e-mail.”[10] The verification of the sender before downloading the enclosed attachments is of great importance. This action seems to be quite simple, however, information about the effects of downloading content from an unknown source appears from time to time. It happens quite often that signatures placed in a message as well as the content seem to be fully consistent with previous correspondence with a given sender. However, in order to make sure that the message comes from the intended source, it is necessary to verify the correctness of the e-mail address from which the message was sent. False e-mail addresses are often constructed in a way similar to the real ones, but it is possible to notice minor differences - shifting the dot, adding an additional segment, etc. Downloading enclosed attachments - very often also saved as a packed archive type extension - and then opening them may lead to the installation of malicious software, and as a result to a complete loss of access to the data stored on a given medium. Of course, receiving an attachment from a trusted source is not fully safe. It may always turn out that an unauthorized person has gained access to someone else’s mailbox or that the owner of the mailbox has malware software installed on his/her own computer that infects the archives. That is why it is so important to verify the content of received attachments through antivirus programs before their downloading and opening. This solution is also not perfect, because it should be remembered that antivirus programs only recognise threats that are already known to them, however, the average user is not able to take additional actions in this respect[12].

“Do not save passwords in web applications”[10] and “do not write them down on a sheet of paper”[10]. The implementation of these guidelines can be extremely problematic in many cases. It is especially burdensome when considering further recommendations, i.e. “do not use the same passwords in different IT systems”[10] and “apply the complexity of passwords according to

the threats”[10]. Considering the number of systems, programs, applications that every user has access to and their security requires a unique password, it can cause problems with creating them all in a unique way. The issue of creating passwords to the systems and recommendations related to their regular change or not is much more complex than it might seem. For many years the guidelines indicated the necessity of creating passwords in accordance with the scheme, according to which a password had to consist of at least 8 characters, including at least one capital letter, one lower-case letter, one number and one special character. Moreover, it was reasonable to create it in such a way that it was not an existing word, and the password was to be changed at least once a month - it happened often, for the convenience of users, that administrators configured the systems in such a way that after that period of time the system automatically required from the user to change the password. However, due to the aforementioned problems with remembering passwords created in the required way, the software houses have noticed the need to change their approach to this issue[13].

The same problem is with security and encryption. Their great importance in ensuring the security of personal data processed can be seen in the fact that many of the guidelines presented by the Personal Data Protection Office relate directly to this issue: “secure file servers or other network resources, secure wireless networks - Access Point, use proven software to encrypt e-mails or data media, (...) encrypt data sent by e-mail, encrypt hard drives in notebook computers, use an encrypted VPN connection when working remotely”[10]. A problem may appear again - the ability of teachers to choose the appropriate programmes to implement these security measures. What can be considered proven encryption software? Is it software recommended on many websites? Or, is it software with the highest number of good ratings in the rankings? The discretion to evaluate software of such great importance may have disastrous consequences.[14] Similarly, the mere encryption of attachments in messages may not bring the expected results unless additional security measures are taken. When sending messages, it is also important to remember to provide the password necessary to see the contents by means of another communication channel.

“Avoid unknown or random websites.”[10] This recommendation - absolutely right - is, unfortunately, quite difficult to apply in practice. The amount of information available to be used while preparing remote lessons through the use of on-line resources is almost unlimited. Of course - you may use only a few “proven” sites, but they may also contain links to other sources, and it is one step to access random websites.

“Do not log in to information systems in random places from untrusted devices or public unsecured Wi-Fi networks”[10], and “do not use randomly found USB storage devices on your computer”[10]. There may be malware software on them. Failure to comply with these guidelines may allow unauthorised persons to access the system. There are many risks associated with this situation - starting from the possession of data to which they should not have access (often even without revealing this fact to an unaware user), through overwriting the data,

ending up with encrypting the entire contents of the disks (very often without the possibility to recovering the contents even if the victim pays the amount required by the person who committed the attack)[15].

“Make backups on a regular basis”[10] - the issue of data backup has already been discussed in this paper. However, at this point it should be highlighted that regular backups can be helpful in case of the above-described ransomware attack. It is then possible to recover the processed data in a much simpler way. Of course, it can be done if the disk on which the copy was created was not connected to the laptop/computer during infection process.

“While leaving the computer, lock the computer station.”[10] Lock your computer with password before leaving the workstation to prevent other people from unauthorized access to the content stored on it. Even if we are sure that no one else can use the computer at a given moment, because e.g. no one else is at the place of work, it is still reasonable to work out a kind of password-locking reaction in such situations regardless of the circumstances. Thanks to it you will reduce the risk of leaving the computer unlocked in the presence of other people [10].

Summary

It is unquestionable that the guidelines published by the Personal Data Protection Office were only aimed at highlighting the problem and were not intended to be a complete compendium of knowledge on the subject of personal data protection. This list of measures intended to increase the security of personal data processing contains many practical tips which have already been implemented by most users of modern technologies. At least this should be done, because of Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27th April 2016 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data and repealing Directive 95/46/EC as of 25th May 2018 and the fact that before that date, schools had almost two years to take action to adapt these processes. This is why, the necessary knowledge in the scope of security measures of personal data during remote teaching should be provided by the Inspector for the Protection of Personal Data appointed by a given school.

At the same time, it should be borne in mind that imposing on all teachers the obligations related to the performance of the tasks usually carried out by IT specialists employed at the school may cause additional stress or even negative consequences of actions undertaken in case of people with little technical knowledge.

That is why it is so important for schools to provide all possible hardware and technical support at this time so that the teacher can focus on the most important things, i.e. passing the knowledge rather than continuous verification of systems and applications installed on a laptop/computer allowing him/her to work remotely.

The ever-increasing number of changes to the regulations in these times is supposed to enable even conducting diploma exams remotely.[16] Of course,

as in the case of most solutions - we can find many advantages as well as disadvantages of this change.

REFERENCES

1. A. Ambroziak, Dyrektorka wiejskiej szkoły: „Rodzice dzwonią, że nie mają pieniędzy na internet”, www.oko.press, last access 17/04/2020.
2. J. Biszewska, Nauczycielka o pracy zdalnej: 1/3 uczniów nie ma połączenia z internetem, bo są pod opieką dziadków, www.edziecko.pl, last access 17/04/2020.
3. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27th April 2016 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) (Official Journal of the European Union of 2016, no 119, page 1 as amended).
4. Website of Personal Data Protection Office, Ochrona danych osobowych w szkołach i placówkach oświatowych, www.uodo.gov.pl, last access 17/04/2020.
5. Website of Personal Data Protection Office, Dane osobowe bezpieczne podczas zdalnego nauczania, www.uodo.gov.pl, last access 17/04/2020.
6. Website of GazetaPrawna.pl, Laptopy i internet dla uczniów i nauczycieli ze środków UE. Wnioski od 1 kwietnia, www.gazetaprawna.pl, last access 17/04/2020.
7. P. Jach, Przekaż stary sprzęt komputerowy na akcję „Komputer dla ucznia”, www.epainfo.pl, last access 17/04/2020.
8. A. Radwan, Czy można nagrywać lekcje online? Fala krytyki pod adresem “Szkoły z TVP” paraliżuje innych nauczycieli, www.edukacja.dziennik.pl, last access 17/04/2020.
9. Act of 23rd April 1964 - Civil Code (i.e. Journal of Laws of 2019, item 1145 as amended).
10. Website of Personal Data Protection Office, Dobre praktyki pomagające zachować bezpieczeństwo danych podczas lekcji online, www.uodo.gov.pl, last access 17/04/2020.
11. Website of Kapitan Hack.pl, Czy antywirus może zagwarantować nam pełne bezpieczeństwo w firmie?, www.kapitanhack.pl, last access 17/04/2020.
12. P. Ciszak, mBank ostrzega przed oszustwem. Dobrze przygotowany atak, www.money.pl, last access 17/04/2020.
13. K. Sulikowski, Microsoft nie zaleca cyklicznego resetowania haseł, www.centrumxp.pl, last access 17/04/2020.
14. P. Wojciechowski, Cała prawda o szyfrowaniu i RODO – część II, www.rodowskaz.pl, last access 17/04/2020.
15. M. Maj, Oferowali odszyfrowanie plików, ale tak naprawdę płacili okup i doliczali sobie marżę za usługę, www.niebezpiecznik.pl, last access 17/04/2020.
16. M. Łozowski, Obrona prac online: Studenci obronią się w domach? «Analizujemy taką możliwość», www.eska.pl, last access 17/04/2020.

ЗМІСТ

ОПОВЕДЗ МИ HISTORIĘ TEGO MIEJSCA A POWIEM CI GDZIE JESTEM - ПАМ'ЯЇ HISTORYCZNA MIEJSCA A TOŻSAMOŚĆ MIASTA	
mgr Bień Agnieszka.....	5
ANALIZA PORÓWNAWCZA POSTAW PRZEDSIĘBIORCZYCH UCZNIÓW WYBRANYCH LICEÓW OGÓLNOKSZTAŁCĄCYCH	
mgr Błaszczuk Alina.....	11
ROLA WYCHOWANIA ESTETYCZNEGO DZIECKA W WIEKU PRZEDSZKOLNYM	
mgr Anita Edyta Wizner.....	27
КОНЦЕПТИ ВИНИ ТА ВИННОГО У ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ КАТАСТРОФІ В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦЬКОМУ НАРАТИВІ ПІЗНЬОРАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕМ ІДРАЧА ТА БОЛІЙНИКА)	
Григоренко Ірина Василівна.....	34
CULTURAL TOURISM IS THE LEAND OF DOMINANT CULTURAL PRACTICES	
Dychkovskyy Stepan.....	37
ПОЧАТОК ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У БАЧЕННІ КАНАДСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ	
Запотоцький Михайло Миколайович.....	40
PHENOMENON OF COLLECTIVE GRAVES IN THE MILIEU OF THE ÚNÉTICE CULTURE	
mgr Zgurecki Wojciech.....	44
ПРОБЛЕМАТИКА ДРАМАТУРГІЇ В. СИМОНЕНКА	
Зяблова Юлія Олександрівна.....	51
ZIEMNIAKI - POCODZENIE, ZNACZENIE GOSPODARCZE ORAZ WYMAGANIA KLIMATYCZNE I GLEBOWE	
Inż. Kierońska Katarzyna.....	53
ŹRÓDŁA IDEI SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO	
dr Kocurek Tomasz.....	63
THE PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE AS AN OWN TASK OF LOCAL GOVERNMENT UNITS. CASE STUDY	
Lisowska-Szron Irena.....	70
БОЛГАРСЬКІЙ ГУМОРИ ЯК ЧАСТКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ ПОДОЛАННЯ	
Михайлова Аліса Олександрівна.....	75
NASTOLETANIA MŁODZIEŻ WOBEC KONSUMPCJI DÓBR. ANALIZA SOCJOLOGICZNA	
mgr Rakowicz Piotr.....	77

ŚWIADOMOŚĆ HISTORYCZNA PRZESZŁOŚCI I TERAŻNIEJSZNOŚCI NA PODSTAWIE BADAŃ EMPIRYCZNYCH	
Roszkowska Kinga.....	87
NARODOWE ARCHIWUM CYFROWE. NOWOCZESNA FORMA ZAPISU, PRZETWARZANIA, PRZECHOWYWANIA ORAZ UDOSTĘPNIANIA MATERIAŁÓW ARCHIWALNYCH	
Rosiński Maciej	94
MODERN E-LEARNING METHODS FOR THE EXAMPLE OF SCANDINAVIAN COUNTRIES - NORWAY AND ICELAND	
mgr Stradowska Marlena.....	101
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ	
Сухих Аліса Сергіївна.....	106
ВЛИЯНИЕ ФИЛОСОФСКИХ СИСТЕМ ДРЕВНЕГО КИТАЯ НА РАЗВИТИЕ АНИМАЛИСТИЧЕСКОГО ЖАНРА В ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМ ИСКУССТВЕ	
Пань Улицзи	109
AUTYZM (WCZESNODZIECIĘCY). CHARAKTERYSTYKA, ETIOLOGIA I PROBLEMY SPOŁECZNE, Z JAKIMI KONFRONTUJĄ SIĘ OSOBY AUTYSTYCZNE I ICH BLISCY	
Kloc Aleksandra, Jarząbek Karina, Kuź Kaja, Chomicka Angelika.....	112
AWANGARDA TEATRALNA	
Cieśla Magdalena.....	120
CZY CZŁOWIEK RÓŻNI SIĘ CZYMKOLWIEK OD ZWIERZĄT? – ROZPRAWA W KONTEKŚCIE ZARZĄDZANIA PRZEZ CZŁOWIEKA SAMYM SOBĄ	
MSc, BA, Chajduga, Tomasz, dr Wojtaszek, Henryk adiunkt	128
CHARAKTERYSTYKA WOJEN MORSKICH W PRZEKAZACH WCZESNOSŁOWIAŃSKICH	
Częścik Tomasz.....	133
ТРАНСФОРМАЦІЯ ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ ЮНАКІВ СХІДНОЇ УКРАЇНИ ПІД ВПЛИВОМ ВІЙСЬКОВИХ ПОДІЙ НА ДОНБАСІ	
Шевякова Інеса Петрівна	144
СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА УМОВ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	
Шмагон Ольга Юріївна.....	146
МАЛОРОСІЙСЬКИЙ (ЛІВОБЕРЕЖНИЙ) КОЗАЦЬКИЙ КОРПУС В РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКІЙ ВІЙНІ 1768-1774 РР.	
Шпитальов Геннадій Георгійович	149
JAN XXIII PAPIEŻ NADZIEI	
Szpotański Adam	153
PERSONAL DATA PROTECTION IN REMOTE TEACHING	
Jakubowska Anna.....	161

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 33

(Том 3)

Матеріали

II Міжнародної науково-практичної конференції
«Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія та практика»
(30.04.2020 р.),
яка відбулась з використанням сервіса відеоконференцій ZOOM

Друкується за оригінальними авторськими текстами.

Редакційна колегія не несе відповідальності
за авторську редакцію поданих матеріалів.

Верстка та оригінал-макет Мошонько Віталій